

УДК 343:35
УКПП
N держреєстрації 0117U003930
Інв. №

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
40007, м.Суми, вул.Римського-Корсакова, 2;
тел. (0542) 33 53 83; факс 33 40 58

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи
д-р. фіз.-мат.наук, проф.
_____ А.М.Чорноус

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
Економетричне моделювання механізму запобігання тіншовим схемам
виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні

МОДЕЛЮВАННЯ ЙМОВІРНОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАЦІЙ З
ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ
ЧЕРЕЗ ІНВЕСТИЦІЙНІ ТА ПОДАТКОВІ КАНАЛИ
(проміжний)

Начальник НДЧ
канд.фіз.-мат. наук, доцент

Д. І. Курбатов

Керівник НДР
д-р. екон. наук, професор

І. М. Кобушко

2018

Рукопис закінчено 24 грудня 2018 р.

Результати цієї роботи розглянуто науковою радою СумДУ, протокол від 27.11.2018 №5

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР головний науковий співробітник д-р. екон. наук	<hr/>	І. М. Кобушко (вступ, розділ 1.1, 1.2, 2.2, 2.3, висновки)
Відповідальний виконавець старший науковий співробітник канд. екон. наук	<hr/>	І. В. Тютюник (розділ 1, 2.2, 2.3, 3, 4.1, 4.2)
Старший науковий співробітник канд. екон. наук, докторант	<hr/>	Я. В. Кобушко (розділ 1.1, 2.2, 2.3)
Старший науковий співробітник канд. екон. наук	<hr/>	В. В. Боженко (розділ 4.3)
Старший науковий співробітник канд. екон. наук	<hr/>	Я. В. Самусевич (розділ 2.1)
Старший науковий співробітник канд. екон. наук	<hr/>	А. В. Височина (розділ 2.1)
Старший науковий співробітник канд. екон. наук	<hr/>	Д. В. Леус (розділ 1.1)
Лаборант студент	<hr/>	Є. В. Гирченко (розділ 4.2)
Лаборант студент	<hr/>	А. В. Власенко (розділ 4.1)
Виконавець по договору підряду канд. екон. наук, докторант	<hr/>	А. О. Бойко (розділ 4.3)
Виконавець по договору підряду аспірант	<hr/>	С. М. Солодовніков (висновки)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 208 с., 51 табл., 40 рис., 140 джерел.

ТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ; РИЗИК ВИВЕДЕННЯ КАПІТАЛУ;
ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ;
ПОДАТКОВИЙ РОЗРИВ; ТАРГЕТИ; ПРОГНОЗУВАННЯ

Об'єкт дослідження - система економічних відносин, що виникають в процесі інтеграційних взаємозв'язків податкових та інвестиційних каналів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Мета роботи – формування методологічних засад та методичного інструментарію запобігання інвестиційним та податковим злочинам з метою нелегального виведення капіталу за кордон, наукове обґрунтування та розробка механізму протидії тіншовим схемам виведення капіталу, який міститиме чіткі алгоритми та цільові орієнтири боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом.

Методи дослідження: системний підхід, діалектичний метод, метод логічного узагальнення, метод наукової абстракції та логічного узагальнення, метод економіко-математичного моделювання, порівняння, ранжування, статистичний, графічний та порівняльний методи.

Визначено найбільш впливові ризики тінізації капіталу через податкові та інвестиційні канали, розроблено підхід до їх комплексного врахування в розрізі чотирьох складових: сфера економічної діяльності, країна-походження, країна-партнер, орган задіяний в операції.

Проведено кількісну оцінку втрат економіки від незаконного виведення коштів за кордон через інвестиційні та податкові канали. Обґрунтовано необхідність коригування прогнозних показників соціально-економічного розвитку країни на величину даних збитків.

Розроблена модель прогнозування відхилень фактичних показників економічного розвитку від цільових орієнтирів зумовлених використанням нелегальних схем ведення бізнесу.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА АНАЛІЗУ РИЗИКІВ ВПЛИВУ ТІНЬОВИХ СХЕМ ВИВЕДЕННЯ КОШТІВ НА ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ.....	8
1.1 Теоретичний аналіз податкових схем незаконного виведення коштів	8
1.2 Узагальнення основних напрямів та наслідків впливу драйверів тінізації економіки на поведінку економічних суб'єктів	22
1.3 Роль та місце тіньового сектору економіки в зниженні рівня економічної безпеки країни	40
2 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ЗАСТОВУВАННЯ ПОДАТКОВИХ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИХ КАНАЛІВ ТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ	48
2.1 Аналіз методичних підходів до оцінки обсягу незаконних фінансових потоків.....	48
2.2 Методичний підхід до комплексної оцінки ризику тінізації доходів.....	62
2.3 Оцінка ризику тінізації доходів в Україні	75
3 ОЦІНКА РІВНЯ ВТРАТ ЕКОНОМІКИ ВІД БАГАТОКАНАЛЬНОСТІ ІСНУЮЧОЇ СИСТЕМИ ТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ.....	89
3.1 Теоретико-методичні засади виникнення податкових розривів в економіці.....	89
3.2 Методологічний інструментарій оцінки впливу тіньових фінансових потоків на рівень інвестиційної привабливості країни.....	110
3.3 Оцінка ступеня взаємозв'язку між рівнями тінізації та соціально- економічного розвитку економіки	127
4 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПО БОРОТЬБІ З НЕЗАКОННИМИ ФІНАНСОВИМИ ПОТОКАМИ	143
4.1 Державна політика в системі детінізації економіки	143
4.2 Світові практики боротьби з незаконними фінансовими потоками.....	156

4.3 Прогнозування відхилень показників соціально-економічного розвитку України від цільових орієнтирів зумовлених використанням нелегальних схем ведення бізнесу	164
ВИСНОВКИ.....	190
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	192

ВСТУП

Посилення євроінтеграційних процесів, нівелювання економічних та політичних кордонів, збільшення масштабів експортно-імпортних операцій створюють передумови до розширення каналів тіньового виведення коштів за кордон та збільшення обсягів даних операцій.

Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку України, що супроводжуються невисокими темпами зростання ВВП, значним рівнем неофіційного працевлаштування, безробіття, інфляційними процесами в країні, свідчать про необхідність пошуку нових механізмів управління та інструментів регулювання діяльності економічних суб'єктів, що забезпечать, з одного боку, збалансованість розвитку всіх складових економічної системи, а з іншого – сприятимуть зростанню рівня економічної безпеки держави.

Оскільки рівень тінізації економіки є однією з ключових загроз для економічної безпеки держави, який суттєво впливає на розподіл внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів та здійснює деструктивний вплив в цілому на показники макроекономічного розвитку країни, визначення основних драйверів тінізації доходів та розробка механізму своєчасного їх нівелювання, на сучасному етапі розвитку України, є одним із головних завдань державної політики на всіх рівнях.

Предметом роботи є методологічні і теоретичні положення, методичні підходи до моделювання механізму запобігання тіньовим схемам виведення капіталу через інвестиційні та податкові канали з урахуванням їх системної взаємодії та синергетичних явних та латентних ефектів.

Об'єкт роботи – система економічних відносин, що виникають в процесі інтеграційних взаємозв'язків податкових та інвестиційних каналів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Метою даної роботи є формування методологічних засад та методичного інструментарію запобігання інвестиційним та податковим злочинам з метою нелегального виведення капіталу за кордон, наукове обґрунтування та розробка

механізму протидії тіншовим схемам виведення капіталу, який міститиме чіткі алгоритми та цільові орієнтири боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом.

Методами дослідження є: системний підхід, діалектичний метод, метод логічного узагальнення, метод наукової абстракції та логічного узагальнення, метод економіко-математичного моделювання, порівняння, ранжування, статистичний, графічний та порівняльний методи.

Результати роботи та їх новизна. За результатами роботи було визначено та класифіковано ризики впливу тіншових схем виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали на показники економічного розвитку країн. Ідентифіковано системні ризики легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, залежно від таких складових: вид економічної діяльності, країна-походження та країна-партнер, орган задіяних в операції, розроблено підхід до їх кількісної оцінки.

На основі розробленого підходу до оцінювання ступеня ризику тінзації доходів визначено обсяги втрат економіки від незаконного виведення коштів за кордон через інвестиційні та податкові канали. Доведено доцільність коригування прогнозних показників соціально-економічного розвитку країни на величину даних збитків при розробці стратегії розвитку країни.

На основі кореляційного аналізу та методу Брауна-Маєра на основі параболи здійснена формалізація взаємозв'язку показників соціально-економічного розвитку від характеристики нелегальних схем ведення бізнесу та розроблена модель прогнозування відхилень фактичних показників економічного розвитку від цільових орієнтирів зумовлених використанням нелегальних схем ведення бізнесу.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА АНАЛІЗУ РИЗИКІВ ВПЛИВУ ТІНЬОВИХ СХЕМ ВИВЕДЕННЯ КОШТІВ НА ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

1.1 Теоретичний аналіз податкових схем незаконного виведення коштів

В умовах постійного погіршення показників економічного розвитку країни, зростання кількості збиткових підприємств, високого рівня корупції, значної актуалізації набувають питання дослідження та оцінки обсягів прихованих доходів та незаконного їх виведення за кордон, що призводять до суттєвого маніпулювання результатами діяльності економічних суб'єктів і недостовірності статистичної, бухгалтерської та податкової звітності.

За цих умов, комплексне дослідження всіх можливих каналів непродуктивного виведення коштів є невід'ємною складовою повної та достовірної оцінки їх обсягів та розробки комплексу заходів з протидії тіньовому відтоку капіталу.

Дослідженню проблем незаконного відтоку капіталу присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та іноземних вчених. Вперше дані питання були досліджені ще в першій половині XIX століття А. Смітом та Д. Рікардо, які обґрунтували можливість переміщення капіталу та праці в країни з відносними перевагами та прийшли до висновку про неможливість протидії вивезенню коштів з країни.

В цілому переважна більшість вчених досліджують питання незаконного відтоку капіталу через інвестиційні, банківські, страхові канали, тощо відокремлено, не приділяючи уваги комплексному дослідженню всіх сфер можливого виведення коштів, їх взаємозв'язку та одночасного використання.

В цих умовах значно актуалізуються питання розробки адаптованого до соціально-економічного розвитку України підходу до запобігання незаконному виведенню коштів за кордон, в основі якого лежить врахування багатоканальності існуючої системи тінізації доходів.

На сьогоднішній день операції по незаконному виведенню коштів за кордон активно застосовуються в усіх сферах життя суспільства та на всіх його рівнях. Так, в умовах високого податкового навантаження на бізнес, мінливості податкового законодавства, значного поширення набуло незаконне працевлаштування населення, отримання заробітної плати в «конвертах», незареєстрована підприємницька діяльність, тощо.

Суб'єкти підприємницької діяльності дедалі частіше намагаючись приховати свої доходи реалізують різноманітні схеми тіньового виведення коштів за кордон та подальшої їх легалізації.

Високий рівень корупції в державі, значний рівень бюрократії, складність відкриття та подальшого ведення бізнесу сприяють диверсифікації каналів відтоку капіталу та зростанню масштабів їх використання.

За даними організації Глобальної фінансової доброчесності [1] середні обсяги незаконних фінансових потоків за період 2005-2014 років знаходяться на рівні розвинених країн світу, та коливаються в межах 9-24% (рисунок 1.1). Однак, зважаючи на невисокі темпи приросту показників економічного розвитку України (найнижчий темп зростання ВВП в світі за аналізований період), дані значення незаконних фінансових потоків є суттєвим дестабілізатором економічної ситуації в країні.

В економічній літературі існує широке різноманіття підходів до визначення основних способів виведення коштів за кордон. Фролова Т. А. виділяє дві форми руху капіталу: інвестиційний канал – виведення (введення) підприємницького капіталу або іноземних інвестицій та фінансово-кредитний канал – виведення (введення) позикового капіталу або переміщення капіталу (позики, кредити, банківські депозити, платежі за операціями з зарубіжними партнерами) [2].

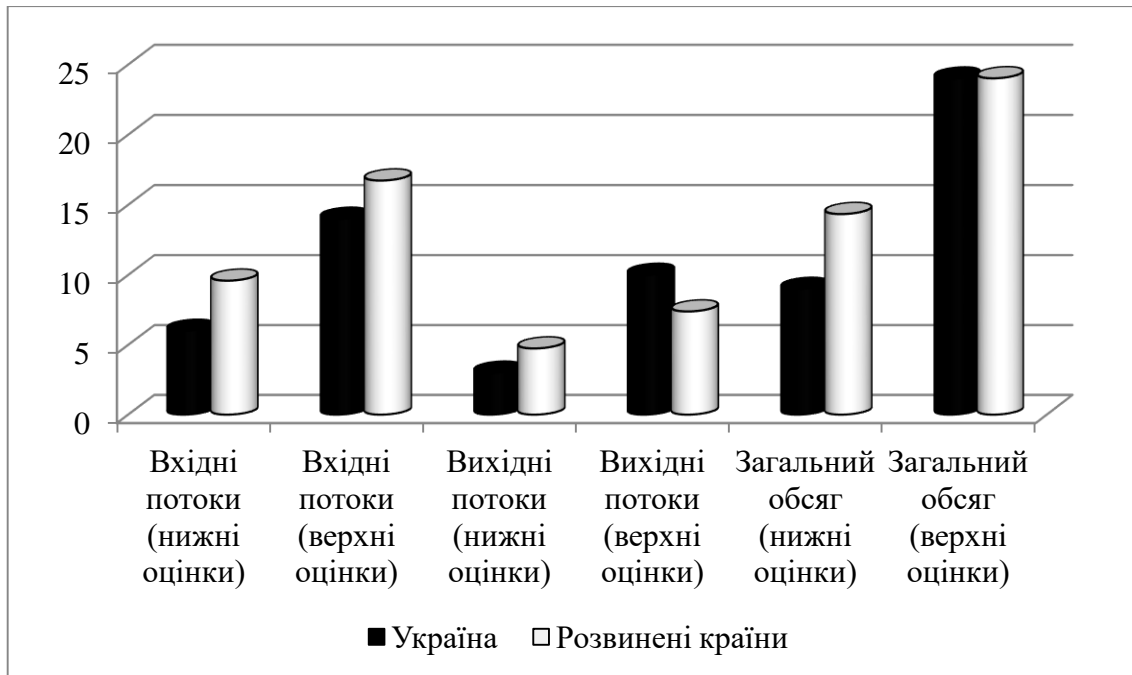

Рисунок 1.1 – Аналіз обсягів незаконних фінансових потоків в Україні та світі за період 2005-2014 рр. (складено автором на основі [1])

На підставі проведеного аналізу Бондар С. В. виділяє наступні канали приховування капіталу за межами України: 1) зовнішньоекономічний - неповернення валютних коштів, що пов'язано з використанням зовнішньоекономічних операцій; 2) інвестиційний - використання схем з повернення псевдоінвестицій або сплати нерезидентам дивідендів, які суттєво перевищують реально вкладений іноземний капітал; 3) валютний - проведення операцій з цінними паперами, насамперед, шляхом зворотного викупу вітчизняних цінних паперів; 4) страховий - проведення фіктивних операцій у сфері страхування та перестраховування [3].

Відповідно до методології Global Financial Integrity, нелегальний вхідний фінансовий потік може формуватися за двома напрямками – переоцінкою експортних рахунків або недооцінкою імпортних. При цьому в першому випадку найчастіше за все відбувається процедура повернення незаконно виведеного раніше капіталу, у той час як в іншому – можливими є тіньові розрахунки за імпортовані товари, роботи, послуги. Поруч з цим, вихідний фінансовий потік виникає за рахунок дії протилежних операцій – недооцінки

експортних рахунків та переоцінки імпорتنих. Таким чином, можна говорити про використання лише одного каналу відтоку капіталу, а саме – експортно-імпортного [1].

Визначивши найпоширеніші способи виведення капіталу, зосередимося на найактуальніших на сьогоднішній день для економіки України. Адже, незважаючи на комплекс заходів з детінізації економіки, нестабільність економічної ситуації провокує постійний відплив короткострокового капіталу в різних його формах.

У відповідності до наказу Міністерства економічного розвитку та торгівлі «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України» [4] виведення капіталу з України може здійснюватися за наступними схемами: непродуктивного легального відпливу; прихованого відпливу; незареєстрованого відпливу.

Легальний непродуктивний відплив капіталу може здійснюватися через: надання позик нерезидентам депозитними корпораціями (крім НБУ); виплати відсотків за депозитами нерезидентів; здійснення прямих інвестицій з України; здійснення портфельних інвестицій з України; репатріація доходів нерезидентів, отриманих від інвестиційної діяльності в Україні; сплата капітальних та інших поточних трансфертів.

Прихований відплив капіталу може відбуватися шляхом: спотворення цін на експортну чи імпорتنу продукцію, за результатами чого фінансову вигоду отримують саме закордонні контрагенти; недоотримання виручки вітчизняними учасниками зовнішньоекономічної діяльності через фіктивні операції; неповернення валютної виручки за експортними операціями; придбання вільно конвертованої іноземної валюти в Україні з метою її втрачання за межами нашої держави.

В той же час, за результатами проведених у I кварталі 2018 року контрольних заходів Державної аудиторської служби в Україні [5] до найбільш поширених фінансових порушень, які призвели до втрат ресурсів належать:

- ненарахування і неперерахування надходжень до загального та спеціального фондів бюджету;
- списання коштів на видатки/витрати без отримання товарів, робіт чи послуг або в обсягах, вищих від їх фактичної вартості;
- незаконні витрати внаслідок оплати завищеної вартості виконаних робіт та/ або наданих послуг, а також завищення кількості чи вартості придбаних товарів;
- незаконні виплати фізичним особам (компенсацій, допомоги, пільг та субсидій, пенсій, стипендій), у тому числі тим, які не мали права на їх отримання, або у завищених розмірах;
 - недостачі коштів та матеріальних цінностей;
 - проведення незаконних (зайвих) виплат по заробітній платі;
 - покриття за рахунок загального фонду кошторису витрат спеціального фонду (без відновлення касових видатків загального фонду);
 - втрата доходів через списання дебіторської заборгованості;
 - реалізація суб'єктами господарювання товарів, робіт чи послуг (крім користування, оренди) безоплатно або за заниженими цінами;
 - безпідставне покриття витрат фізичних або юридичних осіб, в тому числі при відсутності в обліку дебіторської заборгованості;
 - сплата внесків до державних цільових фондів по незаконних сумах по оплаті праці або за завищеною ставкою збору;
 - нецільові витрати;
 - використання державних цільових коштів всупереч їх цільовому призначенню;
 - понаднормове списання по обліку матеріальних цінностей, що відсутні в наявності;
 - зайве виділення (отримання) бюджетних коштів юридичним особам, одержувачам внаслідок завищення відповідних розрахунків або які не мали права на їх отримання;

- не відображення в обліку та неотримання дебіторської заборгованості за послуги, які надаються на платній основі;
- здійснення за рахунок бюджету одного рівня видатків, які відповідно до бюджетного законодавства мають здійснюватись з бюджету іншого рівня;
- реалізація за заниженою вартістю або безоплатно послуг (крім адміністративних), які надаються на платній основі;
- ліквідація (знищення, розбирання) майна, проведена всупереч законодавства;
- недоотримання суб'єктами господарювання належних надходжень за майно, надане у користування, оренду.

В цілому проведений аналіз дозволяє виокремити та систематизувати найбільш поширені канали незаконного відпливу капіталу та способи їх реалізації, загальна характеристика яких каналів наведена в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Канали незаконного виведення коштів за кордон (узагальнено на основі [6, 7])

Канал	Способи реалізації	Характеристика
1	2	3
Банківський	Видача явно неповоротних кредитів	Операції, з переказу коштів в іноземній валюті з рахунків в українських банках на рахунки в іноземних
	Фіктивне банкрутство банківських установ, з виведенням коштів на закордонні рахунки	
	Відкриття резидентами рахунків в іноземних банках	
	Завищення відсоткової ставки за кредит в іноземній валюті наданий українській стороні	
	Подрібнення вкладів (смерфінг)	
Експортно-імпортний	Заниження документальної експортної ціни товару, який в офшорній зоні реалізується за світовими цінами	Неповернення отриманої від економічної діяльності, що здійснюється за межами України, валюти на територію
	Міжнародні перестраховальні операції	
	Надання відстрочки з оплати експортної продукції	
	Маніпуляції з цінами під час товарообмінних операцій з подальшим інвестуванням за кордон частини коштів	
	Необґрунтовані авансові перерахування на підставі фіктивних контрактів на поставки в країну товарів і оплати фіктивних імпортних послуг	

Продовження таблиці 1.1

1	2	3
	Завищення у контракті показників якості експортного товару з одночасним завищенням розміру штрафу на той випадок, якщо товар не відповідає вказаній якості Завищення документальної імпортової вартості товару, який фактично реалізується за його реальною ціною Фіктивні імпортні контракти Створення фіктивної заборгованості перед підконтрольними юридичними особами за кордоном	
Господарський	Створення офшорних компаній для виведення частини прибутку з оподаткування.	Здійснення невігідної для українського партнера діяльності з отриманням неофіційної
	Використання схем з повернення псевдо інвестицій або сплати нерезидентами дивідендів, які суттєво перевищують реально вкладений іноземний капітал	
	Маніпуляція з цінами	вигоди за межами України
Небанківський	Неконтрольоване вивезення готівкової валюти за кордон	Використання телеграфних та інших переказів коштів
	Придбання нерухомості за кордоном	
	Використання благодійних організацій (злочинні кошти маскуються під благодійні внески)	
Страховий	Укладання фіктивного договору страхування, повернення страхових платежів, операції з перестраховання за кордон	Здійснення фіктивних операцій страхування
	Внесення страхового депозиту в іноземний банк з формальним наміром отримати кредит і відмові від нього у подальшому	

Проведений аналіз свідчить про наявність широкого спектру каналів та схем незаконного виведення коштів за кордон, з залученням широкого кола учасників, основними з яких є банківські установи, страхові та інвестиційні компанії, суб'єкти підприємницької діяльності як в середині країни так і за її межами.

Це в свою чергу призводить до зростання обсягів викривлених вхідних та вихідних даних для складання фінансової, бухгалтерської та податкової звітності, формує передумови до зниження ефективності державної фінансової політики у сфері детінізації економіки, з одного боку, скорочення обсягів податкових надходжень та як результат недоотримання обсягів ВВП в повному

об'ємі, зниження рівня інвестиційної активності в країні - з іншого. Своєчасна ідентифікація всіх учасників незаконного виведення коштів за кордон сприятиме більш комплексному вирішенню проблеми, пов'язаної з підвищенням якості та ефективності державного фінансового управління, зростання темпів економічного та соціального розвитку країни, формуватиме підґрунтя до її нормального функціонування у стратегічній перспективі.

Тінізація економіки є закономірним наслідком сучасних економічних процесів, які полягають в зростанні світової економічної кризи та євроінтеграційних і глобалізаційних процесах в країні. Сучасні виклики економічного розвитку, які постають перед економічними суб'єктами в Україні, спонукають їх до використання різноманітних шляхів оптимізації та зменшення можливих витрат виробничого циклу. У результаті зростає актуальність саме застосування легальних та нелегальних схем мінімізації податкового навантаження як можливості зменшення податкового тиску.

Мінімізацію податкового навантаження можна розглядати, як складне явище, пов'язане із застосуванням сукупності інструментів та заходів, спрямованих на зменшення суми податкових платежів шляхом:

- зменшення бази оподаткування за більшістю податків та зборів, платником яких є суб'єкт підприємницької діяльності;
- оптимізації податкового навантаження у майбутньому шляхом вибору найбільш доцільних з точки зору співвідношення «доходи-податкові платежі» схем функціонування економічного суб'єкта [8].

Зазначені заходи можуть розглядатися в двох площинах: легальній та нелегальній. Застосування легальних механізмів тінізації податкового навантаження полягає у виборі більш вигідних форм функціонування економічних суб'єктів, здійсненні звільнених від оподаткування видів економічної діяльності та операцій, автоматизації процедур нарахування та сплати податків тощо.

Застосування нелегальних каналів мінімізації податкових платежів – процес, заснований на свідомому використанні методів приховування доходів від податкових органів, подання недостовірної бухгалтерської та податкової звітності [9].

Частота, масштаби застосування та співвідношення наведених вище варіантів мінімізації податкового навантаження економічними суб'єктами залежить від наявності та ступеня впливу цілого ряду факторів, основними з яких є:

- стабільність, справедливість та неупередженість податкового законодавства;
- наявність законодавчих колізій;
- рівень податкового навантаження;
- розмір штрафні санкції за ухилення від сплати податків по відношенню до величини незаконно виведених за рахунок цього коштів;
- рівень корупції в контролюючих органах;
- стабільність грошово-кредитної та фінансової системи в країні;
- рівень розвитку фондового, страхового, інвестиційного, банківського ринків країни [10].

На сьогоднішній день суб'єктами підприємницької діяльності напрацьований значний перелік схем ухилення від оподаткування, використання яких залежить від того, які фактори переважають та найбільш негативно впливають на діяльність економічних суб'єктів.

Сідельникова Л.П. [9] до найбільш популярних форм ухилення від оподаткування відносить:

- неповідомлення контролюючим органам про свою присутність або діяльність у країні, в якій платник податків перебуває чи займається підприємницькою діяльністю;
- неповідомлення про джерело доходу, який підлягає оподаткуванню;

- приховування частини доходу, яка підлягає оподаткуванню, повідомлення про витрати, які не були понесені, або завищення реального обсягу понесених витрат;
- відрахування з доходу сум на амортизацію неіснуючих основних засобів;
- невіплата податковим органам сум податків на доходи фізичних осіб, в частині оподаткування заробітної плати найманих працівників.

Міністерством фінансів України спільно з Державною податковою адміністрацією України, Міністерством економіки, Держмитслужбою, Міністерством юстиції [11] умовно схеми мінімізації податкових зобов'язань було поділено на дві категорії:

- схеми, що основані на прогалинах законодавства або використанні різних систем та ставок оподаткування;
- схеми, що пов'язані з прямим порушенням норм законодавства: підробка документів, невідображення у податкових деклараціях податкових зобов'язань, використання підставних («фіктивних») юридичних або фізичних осіб.

На думку Квасницької Р. С. та Величко І. В. всі схеми мінімізації податкових зобов'язань варто поділити на чотири категорії:

- схеми зменшення податкових зобов'язань;
- схеми оптимізації податкових зобов'язань;
- схеми ухилення від оподаткування;
- схеми, що мають ознаки шахрайства (саме шахрайство, підробка документів) [12].

На основі проведеного аналізу, можемо виділити три найбільш поширені канали мінімізації податкових платежів на рівні окремих економічних суб'єктів:

- використання недосконалості існуючої податкової системи України;

- зміна реальної вартості товарів, робіт, послуг при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;
- використання офшорних схем, конвертаційних центрів з метою ухилення від сплати податків та зборів.

На сьогоднішній день саме остання складова займає найбільш вагоме місце в при формуванні незаконних фінансових потоків через податкові канали. Більш детальний аналізснуючих інструментів ухилення від оподаткування за допомогою офшорних та інших схем проведений в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2 – Особливості використання офшорних та інших схем в процесі ухилення від оподаткування (складено на основі [13])

№	Інструмент	Сутність
<i>1. Ухилення від оподаткування за допомогою офшорних схем</i>		
1.1	Офшорні схеми	<ul style="list-style-type: none"> ✓ використання класичних офшорних зон – країни, де реєструються використання класичних схем ведення бізнесу на території країн-офшорів – реєстрація компанії на території офшорних зон без ведення подальшої діяльності на ній, а відповідно і повному звільнені від оподаткування, ведення бухгалтерської та фінансової звітності в обмін на сплату фіксованого збору; ✓ реєстрація компанії на юрисдикціях з низькими ставками оподаткування для визначених типів компаній, зокрема: нерезидентських, міжнародних. ✓ використання юрисдикцій з лояльним валютним та банківським контролем, в яких відсутні обмеження для банківських установ на діяльність з офшорними компаніями або відкриття для своїх клієнтів рахунків на територіях країн-офшорів.
<i>2. Ухилення від оподаткування за допомогою інших схем</i>		
2.1	Конвертаційні центри	<ul style="list-style-type: none"> ✓ подібнення суми коштів шляхом створення «фінансового коридору» зі значної кількості одноденних фірм, рахунків, банків та подальше їх виведення
2.2	Контрафакт	<ul style="list-style-type: none"> ✓ використання чужого логотипу або розробка свого з подібним до оригінального виглядом; ✓ фальсифікація чужого товару або виробництво свого з подібним до оригінального характеристиками; ✓ підробка зовнішнього вигляду товару, його дизайнерських рішень; ✓ незаконне використання мультимедіа-продукції, книг і комп'ютерних програм («піратські диски»); ✓ незаконне використання запатентованих технічних рішень.

Значне різноманіття нормативно-правових актів в сфері оподаткування, які досить часто є неузгодженими між собою та суперечать один одному, містять велику кількість прогалин та змін, формують підґрунтя для економічних суб'єктів щодо ухилення від сплати податків шляхом зменшення суми оподатковуваного прибутку. Аналіз найбільш поширених схем уникнення оподаткування показує, що переважна більшість з них базується на використанні недосконалої існуючої спрощеної системи оподаткування, алгоритм застосування яких наведений в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3 – Особливості використання недоліків в системі оподаткування з метою мінімізації податкового навантаження (складено на основі [13;14])

№	Інструмент	Сутність
<i>1. Ухилення від сплати податків за допомогою спрощеної системи оподаткування</i>		
1.1.	Отримання готівки юридичними особами за допомогою ФОП	<ul style="list-style-type: none"> ✓ здійснення операцій з ФОП на 3-й групі єдиного податку, що передбачає сплату 5% податку з обороту (без ПДВ). Дана схема є більш привабливою для суб'єктів малого бізнесу, оскільки не дозволяє уникнути ПДВ та передбачає сплату 7-9% від обсягу операції; ✓ здійснення операцій з ФОП на 2-й групі єдиного податку протягом кварталу. Вартість її застосування для суб'єкта підприємництва складає 4-5%; ✓ виведення прибутку та/або фонду заробітної плати юридичних осіб ФОП на 2-й групі єдиного податку через посередництво ФОП на загальній системі оподаткування.
1.2.	Співпраця юридичних осіб з ФОП за цивільно-правовими договорами	<ul style="list-style-type: none"> ✓ заключення договору з ФОП на 3-й групі єдиного податку, без найманих працівників, що надають послуги з використання трудових ресурсів - професійні, адміністративні, а також у сфері інформаційних технологій. Передбачає сплату єдиного податку у розмірі 5% та мінімального єдиного соціального внеску.
1.3.	Приховування частини виручки	<ul style="list-style-type: none"> ✓ реалізація товарів та послуг ФОП на 1-ій та 2-й групах єдиного податку із заниженням обсягу отриманої виручки.
<i>2. Ухилення від сплати податків з використанням «податкових ям»</i>		
2.1.	«Податкові ями»	<ul style="list-style-type: none"> ✓ штучне завищення собівартості товарів та послуг; ✓ легалізація товару придбаного за готівку; ✓ переведення коштів у готівку при здійсненні будівельних робіт, з використанням страхових компаній; ✓ ухилення від сплати податків шляхом переводу коштів до дебіторської заборгованості; ✓ ухилення від сплати податку на прибуток отриманий банком завдяки реалізації векселів та інші.

Продовження таблиці 1.3

2 Ухилення від сплати податку на додану вартість (ПДВ)		
3.1	Фіктивне підприємство	<ul style="list-style-type: none"> ✓ отримання контролю над економічним суб'єктом для вчинення дій, спрямованих на уникнення або ухилення від сплати податків – зокрема, ПДВ, отримання готівки та проведення маніпуляцій із документацією. ✓ перекладання зобов'язань зі сплати податків реально існуючих економічних суб'єктів на фіктивні підприємства.
3.2	Формування схемного податкового кредиту	<ul style="list-style-type: none"> ✓ офіційний імпорт товарів до України, зі сплатою до бюджету ПДВ на імпорт та отриманням податкового кредиту на дану суму. Реалізація товару всередині країни за готівкові кошти, без оформлення відповідних документів та зберіганні даних товарів на обліку підприємства.

Зростання обсягів ЗЕД, вихід на нові міжнародні ринки товарів та послуг розширюють можливості для мінімізації податкових зобов'язань або ухилення від оподаткування шляхом маніпуляцій з митною вартістю товарів (табл. 1.4).

Таблиця 1.4 – Інструменти ухилення від оподаткування при експортно-імпортних операціях (складено на основі [15;16])

№	Інструмент	Сутність
1.	Порушення митних правил та контрабанда	<ul style="list-style-type: none"> ✓ приховування валютної виручки за кордоном при здійсненні експортно-імпортних операцій за допомогою заниження фактурної вартості товарів або сировини (у тому числі пов'язаної з псевдодемпінгом). Застосовується з метою зниження суми, що підлягає оподаткуванню при оплаті вивізного або ввізного мита; ✓ приховування операцій імпорту під виглядом транзиту товарів через митну територію країни, з подальшим отриманням імпортерами пільг щодо оплати митних та інших видів податків; ✓ не зарахування імпортованих товарів, що надходять на підприємства, і реалізація їх як беззвітних. Дані операції можливі через недоліки в передачі інформації про ввезення вантажу від прикордонної митниці на територіальну митницю і податкову адміністрацію за місцем реєстрації імпортера; ✓ приховування працівниками різних спеціальностей заробленої валюти за кордоном і факту розрахунку з ними на підприємстві, що займається наймом; ✓ ввезення товарів на митну територію України від виглядом гуманітарної допомоги; ✓ перевантаження продукту з іноземного судна на українське у відкритому морі, з метою отримання пільг при оподаткуванні;
2.	Маніпуляції з вартістю експорту/імпорту	<ul style="list-style-type: none"> ✓ штучне завищення/заниження митної вартості товарів при реалізації операцій імпорту/експорту

Найбільш поширеними схемами є відшкодування ПДВ шляхом завищення вартості товарів або виведення незаконних фінансових потоків за кордон та осідання збитків від такої діяльності в Україні за рахунок реалізації експортних товарів за собівартістю) [15, с.93].

Таким чином, проведений аналіз свідчить про наявність широкого спектру схем та інструментів ухилення від оподаткування, комплексне застосування яких спричиняє, окрім зменшення фіскальних потоків, погіршення економічного середовища, виникнення негативних макроекономічних наслідків: деформацію платіжного балансу, виведення капіталів з країни, формування додаткового тиску на валютний курс, деструктивний вплив на формування різновекторних пріоритетів митної та податкової політики країни, поглиблення корупційних схем. В цілому дані втрати знаходять своє відображення в значних обсягах недоотриманих доходів бюджету та зниження здатності держаних органів до виконання покладених на них функцій на повноважень.

Дана ситуація зумовлює необхідність розробки ефективного інструментарію протидії ухиленню від оподаткування, що дозволяв би своєчасно ідентифікувати протиправні дії суб'єктів господарювання на всіх стадіях їх виникнення. Розробка даних заходів сприятиме підвищенню рівня фінансової безпеки та зміцненню конкурентоспроможності економіки України.

В умовах прискороного розвитку євро інтеграційних процесів, виходу на нові ринки збуту товарів та послуг вагоме місце в загальній державній стратегії розвитку країни займає аналіз та ідентифікація всіх можливих схем ухилення від оподаткування та формування незаконних фінансових потоків.

Проведений аналіз засвідчив наявність широкого спектру інструментів приховування оподаткованого прибутку економічними суб'єктами, переважна більшість з яких пов'язана з недосконалістю існуючої системи

нарахування та сплати податкових платежів. Відсутність належного контролю з боку контролюючих органів, нерозвиненість системи електронного обліку руху товарів та коштів між різними економічними агентами, значний рівень корупції в державних контролюючих, митних та податкових органах лише поглиблює дані процеси та сприяє зростанню їх обсягів.

Зважаючи на вищезазначене та враховуючи той факт, що саме податкова складова є найбільш вагомим джерелом наповнення державного та місцевих бюджетів, виведення даних коштів з тіні можна розглядати як передумову підвищення фінансової самодостатності країни, зростання рівня її економічної безпеки та конкурентоспроможності. Вдосконалення системи обліку платників податків та контролю за рухом їх коштів значно обмежить можливості суб'єктів господарювання до приховування частини своїх доходів та не відображення їх в податковій звітності.

1.2 Узагальнення основних напрямів та наслідків впливу драйверів тінізації економіки на поведінку економічних суб'єктів

В умовах інтернаціоналізації світової економіки, нівелювання кордонів при здійсненні економічної діяльності, лібералізації руху капіталу, проблема легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, набуває значної актуалізації. В межах тіньової діяльності активи підприємств перенаправляються від мало ризикованих проектів зі стабільним рівнем прибутку до високоризикованих та малоефективних, але таких, які створюють можливість до здійснення незаконних операцій по виведенню коштів за кордон та приховування доходів.

Стрімке щорічне зростання обсягів виведення коштів за кордон має негативний вплив на показники економічного розвитку країни, оскільки призводить до безпосереднього зменшення обсягу її ресурсної бази. Крім того,

значні обсяги тінізації доходів виступають чинником поглиблення наявних в економіці дисбалансів, залишаючись однією із найбільших загроз економічній безпеці держави, тенденції зміни якої у подальшому визначають сценарії розвитку економіки країни в цілому.

В цілому, не применшуючи вагому роль податків, в якості інструменту державної політики в сфері детінізації економіки, слід зазначити, що існуючі особливості побудови податкової системи в Україні, досить часто слугують передумовою до зростання обсягів тіньових потоків, основними з яких є:

1. Правові: недосконалість податкового законодавства, правовий нігілізм, правова незахищеність платників податків. Переважна більшість нормативно-правових актів, що регулюють питання нарахування та сплати податків характеризуються значною кількістю внесених поправок та змін, котрі досить часто суперечать один одному або взагалі роблять процес ведення бухгалтерської, податкової та фінансової звітності складним та трудомістким. Наведені на рисунку 1.2 результати аналізу частоти внесення змін до законодавчих актів, свідчать про певну нестабільність існуючого нормативно-правового середовища та значну його мінливість.

Рисунок 1.2 – Аналіз тенденцій зміни законодавства в Україні
(узагальнено на основі [17])

2. Економічні: значна кількість видів податків; високі ставки оподаткування; нерівномірне податкове навантаження; загальна нестабільна

економічна атмосфера в країні; суперечливість нормативних активів один одному, значна кількість підзаконних актів призводять до зростання матеріальних і часових витрат, пов'язаних з веденням бізнесу. За показником Світового Банку щодо легкості ведення бізнесу Україна займає 76 місце серед 190 країн світу. За умови усунення адміністративно-регуляторних бар'єрів (табл. 1.5), зменшення рівня непрозорості та нестабільності законодавства можлива зміна співвідношення між витратами законослухняності та нелегальності та в кінцевому результаті – зростання у суб'єктів господарювання мотивації до легалізації своїх доходів та ведення операцій з тіні.

Таблиця 1.5 – Складові показника сприятливості ведення бізнесу «DoingBusiness – 2017» (побудовано за даними [18])

Показники	Україна	Східна Азія і Тихий океан	Європа та Центральна Азія	Латинська Америка та Карибський басейн	Близький Схід і Північна Африка	ОЕСР
Кількість податкових платежів	5,0	21,8	16,5	28	17,9	10,9
Час на підготовку звітності та сплату податків, годин/рік	327,5	189,2	218,4	332,1	203,4	160,7
Загальна ставка податку	37,8	33,6	33,1	46,6	32,6	40,1
Час на прикордонний та митний контроль при експорті/імпорті, годин/рік	26/72	55,9/ 70,5	28/ 25,9	62,5/ 64,4	62,6/ 112,3	12,7/ 8,7
Час на оформлення документів при експорті/імпорті, годин/рік	96/ 168	68,2/ 65,6	27,9/ 27,3	53,3/ 79,9	74,3/ 94,5	2,4/ 3,5
Вартість оформлення документів при експорті/ імпорті, доларів США	292/ 212	112,1/ 111,4	113,8/ 94,7	110,4/ 119,5	243,6/ 266,2	35,4/ 25,6
Вартість проходження контролю при експорті/ імпорті, доларів США	75/ 100	387,5/ 431,0	191,4/ 185,1	526,5/ 684,0	464,4/ 540,7	149,9/ 111,6

Неефективна та необґрунтована політика держави щодо розміру податкового навантаження на фізичних та юридичних осіб може слугувати одним із найбільш впливових факторів зростання частки тіньового сектору економіки, оскільки змушує суб'єктів економічної діяльності застосовувати тіньові схеми приховування прибутку, незаконного його виведення за кордон, активізує зростання обсягів незареєстрованого працевлаштування, тощо.

Так, за даними Міжнародної організації праці в країнах з низьким та середнім рівнями доходів населення, більше ніж 50% робочої сили охоплено неформальними трудовими відносинами. За оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку, у світі налічується приблизно 1,2 млрд. офіційних робочих місць, в той час як в неформальному секторі економіки зайнято більше 1,8 млрд. осіб [19].

За даними PricewaterhouseCoopers, Україна входить до першої десятки країн з найскладнішою податковою системою в світі та має занадто великий податковий тиск, в тому числі і на фізичних осіб, що не лише не дає можливості розвиватися бізнесу та відлякує потенційних інвесторів але й призводить до пошуку фізичними особами більш альтернативних механізмів підвищення рівня матеріального добробуту, в тому числі і шляхом уникнення оподаткування при неофіційному працевлаштуванні. За підрахунками експертів рівень податкового навантаження в Україні складає 44 %, у країнах Центральної та Східної Європи, що входять до ЄС, – 30 %. За даними Світового банку Україна займає 91 місце серед 185 країн світу за кількістю податкових платежів, 154 – за рівнем податкового навантаженням, а за витратами часу на адміністрування податку – 171 [20].

Рівень оподаткування доходів фізичних осіб є вище середнього, в той час як рівень мінімальної заробітної плати, порівняно з рештою країн світу, є досить низьким (рисунок 1.3).

В свою чергу, зниження податкового навантаження сприяє збільшенню реальних доходів населення, обсягу заощаджень, зростанню платоспроможного

попиту населення, що, в кінцевому рахунку, стане наслідком економічного зростання держави.

Надзвичайно високі ставки податків зумовлюють зростання обсягів інвестування в країни з пільговими режимами оподаткування, спотворення собівартості продукції, втрати конкурентних позицій на вітчизняному та іноземному ринках, збільшенню кількості навмисних порушень у веденні бухгалтерської, податкової та фінансової звітності.

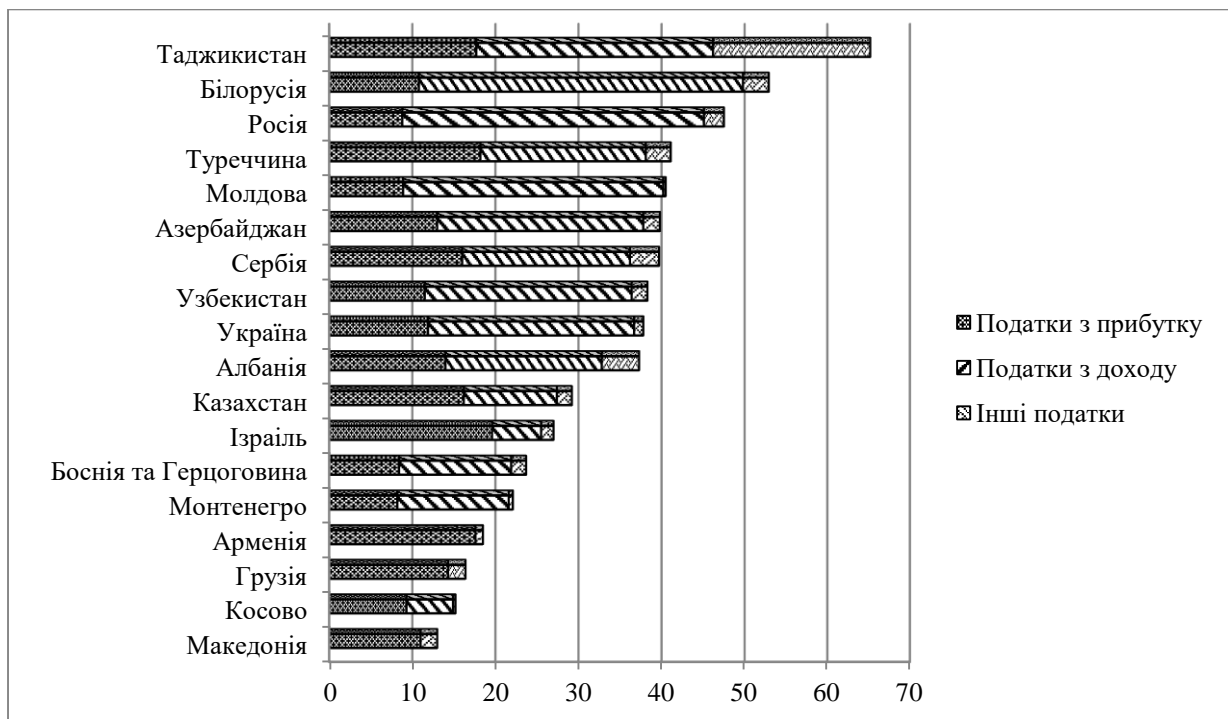

Рисунок 1.3 – Рівень податкового навантаження в країнах світу [20]

В Україні, на сьогоднішній день, переважною більшістю вітчизняних та іноземних експертів рівень податкового навантаження оцінюється як несприятливий та надто обтяжливий, як такий, що пригнічує процеси економічного розвитку та відтворення [21, 22].

На рисунку 1.4 проведено аналіз динаміки зміни основних показників, що характеризують взаємозв'язок податкового навантаження та рівня тінізації в країні. Так, за аналізований період обсяг податкового навантаження дещо зменшився і в середньому складає 17% за рік. В свою чергу, це зумовило

зменшення частки податкових надходжень до бюджету, майже на 30% за остання 4 роки. Враховуючи той факт, що податкові надходження завжди слугували найбільш вагомою статтею бюджетних доходів така ситуація, за відсутності зростання обсягу альтернативних джерел наповнення бюджету, в кінцевому випадку може суттєво позначитися на фінансовій стійкості та стабільності країни.

Крім того, аналіз зміни аналізованих показників свідчить про наявність протилежної залежності між рівнем податкового навантаження і обсягом ВВП. Зменшення величини податкового навантаження призводить до зростання величини ВВП в країні та одночасного скорочення рівня тінізації.

Ефективність реалізації зазначених заходів в країні, як правило, залежить від типу економічної системи та розвитку економіки в цілому, темпів НТП, розвитку продуктивних сил, тощо.

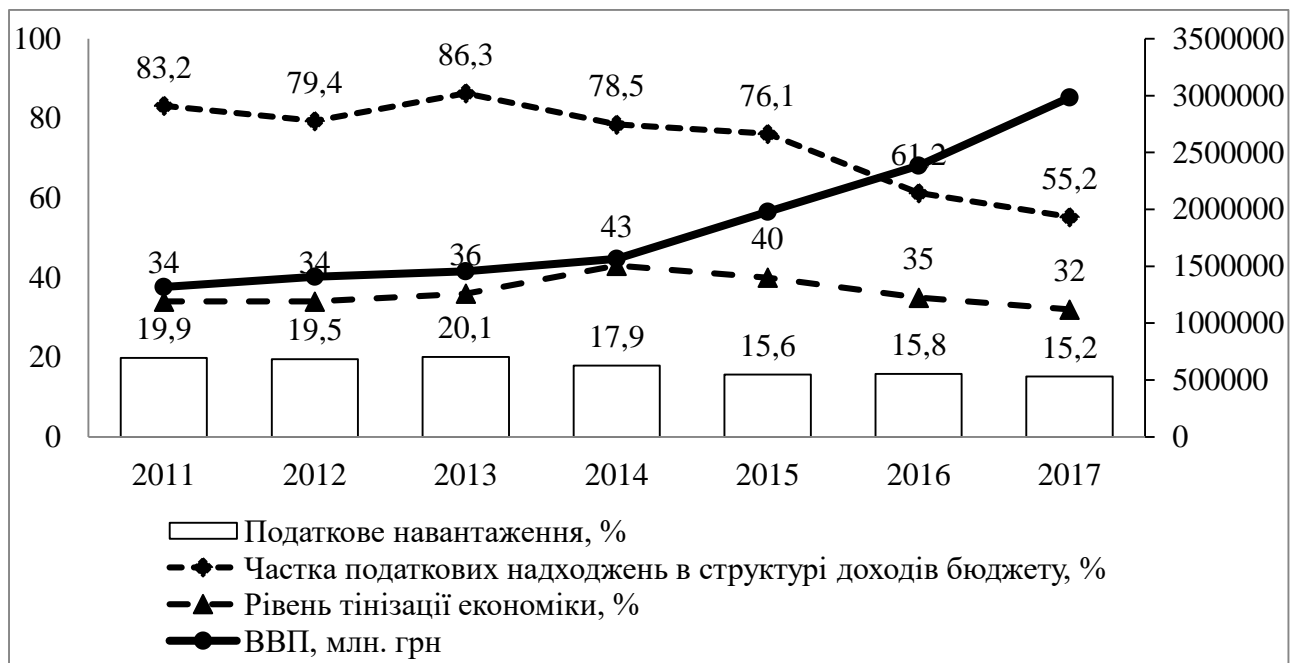

Рисунок 1.4 – Динаміка зміни обсягів податкового навантаження, ВВП та тінізації економіки в Україні за період 2011-2017 рр.[23]

В Україні, як правило, метою політики органів держаної влади щодо зниження рівня податкового навантаження на економічних суб'єктів є

виведення частини грошових коштів з тіні та збільшення обсягів надходжень до бюджету.

Ефективно побудована податкова політика держави за рахунок перерозподілу національного доходу на користь пріоритетних регіонів та галузей економіки, зменшення податкового навантаження окремих видів діяльності, створення податкових преференцій, тощо може виступати дієвим та результативним інструментом впливу на поведінку суб'єктів економічної системи в контексті мінімізації обсягів незаконного виведення коштів.

Непослідовність та неузгодженість процесів системної трансформації економіки України призвели до появи дисбалансу в економічному середовищі, що характеризується посиленням інфляційних процесів, зростанням обсягів державних витрат, податкового навантаження на економічних суб'єктів та погіршенням якості державних послуг, що надаються країні.

У свою чергу, високий рівень податкового навантаження виступає каталізатором зростання обсягів тіньової економіки за рахунок реалізації операцій, спрямованих на ухилення від сплати податків та зборів. Однак, враховуючи той факт, що податкові платежі займають левову частину надходжень державного бюджету (більше 50% доходів бюджету 2017 року)[23], саме податкові канали тінізації економіки є одними із найбільш загрозливих факторів дестабілізації економіки країни та неналежного виконання державою своїх функцій.

Протягом останніх років в Україні була реалізована низка заходів, спрямованих на реформування податкової системи: прийняття Податкового кодексу, зменшення кількості платежів, удосконалення системи нарахування та сплати податків. Дані заходи призвели до суттєвого зростання обсягів податкових надходжень до бюджету: у 2015 році – 507 636 млн. грн., 2016 році – 650 782 млн. грн., та у 2017 році – 828 159 млн. грн.[24]; покращення позицій в рейтингу Paying Taxes: у 2009 Україна посідала передостаннє (180-те) місце у світі поряд з такими країнами, як Білорусь, Конго, ПАР, Венесуела, Болівія, у 2017 – 87, а за результатами 2018 року посіла 43 місце із 189 можливих [20].

Про надмірність фіскального та податкового навантаження свідчить дослідження і фахівців Науково-дослідного інституту фінансового права. За результатами проведеного дослідження обсяг економічних втрат України за останні 15 років внаслідок пригнічення економічного зростання становить приблизно 3 трильйони гривень у цінах 2007 року [25].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що сучасне податкове законодавство в Україні не стимулює розвиток діяльності економічних суб'єктів та призводить до зниження конкурентоспроможності та тінізації економічних процесів. Протиріччя низки законодавчих актів між собою, складність та тривалість процедур нарахування та сплати податків надають економічним суб'єктам достатньо можливостей для ухилення від оподаткування.

Зважаючи на зазначене, на сьогоднішній день, одним із найбільш важливих завдань податкової системи для збільшення податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів без застосування додаткового податкового тиску є ідентифікація всіх можливих схем мінімізації сплати податків та усунення умов для їх використання.

Проведений аналіз наукових напрацювань у даній сфері дозволив зробити висновок про відсутність комплексних досліджень причин ухилення від оподаткування, основних способів та механізмів використання інструментів мінімізації податкового навантаження, макроекономічних наслідків їх застосування та потребує більш ґрунтованого дослідження системи взаємозв'язків «інструменти – ефекти – макроекономічні наслідки» від застосування податкових каналів тіньового виведення коштів.

3. Адміністративні: недоліки системи адміністрування податків; неналежна якість податкового контролю; розбіжності податкового та бухгалтерського обліку; неналежний рівень фахівців податкових органів; корумпованість працівників; недовіра платників податків до влади.

За результатами дослідження PricewaterhouseCoopers, у 2018 році 48% українських організацій постраждали від економічних злочинів та шахрайства,

порівняно з 43% у 2016. Найбільш поширені види економічних злочинів наведені на рисунку 1.5.

Хабарництво та корупція були одними із основних видів економічних злочинів, негативний вплив яких протягом останніх двох років відчули 73% українських компаній, в той час як середньосвітове значення даного показника не перевищує 25%. Відсоток операцій з шахрайства в сфері оподаткування та відмивання коштів перевищує 20% в Україні та є набагато вищим за світове значення (5 та 8% відповідно).

Крім того, за результатами проведеного дослідження кожна третя українська компанія зазначила, що отримувала пропозицію дати хабара протягом останніх двох років. 23% компаній очікують, що хабарництво та корупція буде найбільш суттєвим, з поміж інших видів економічних злочинів з точки зору фінансових збитків або інших наслідків у наступні два роки.

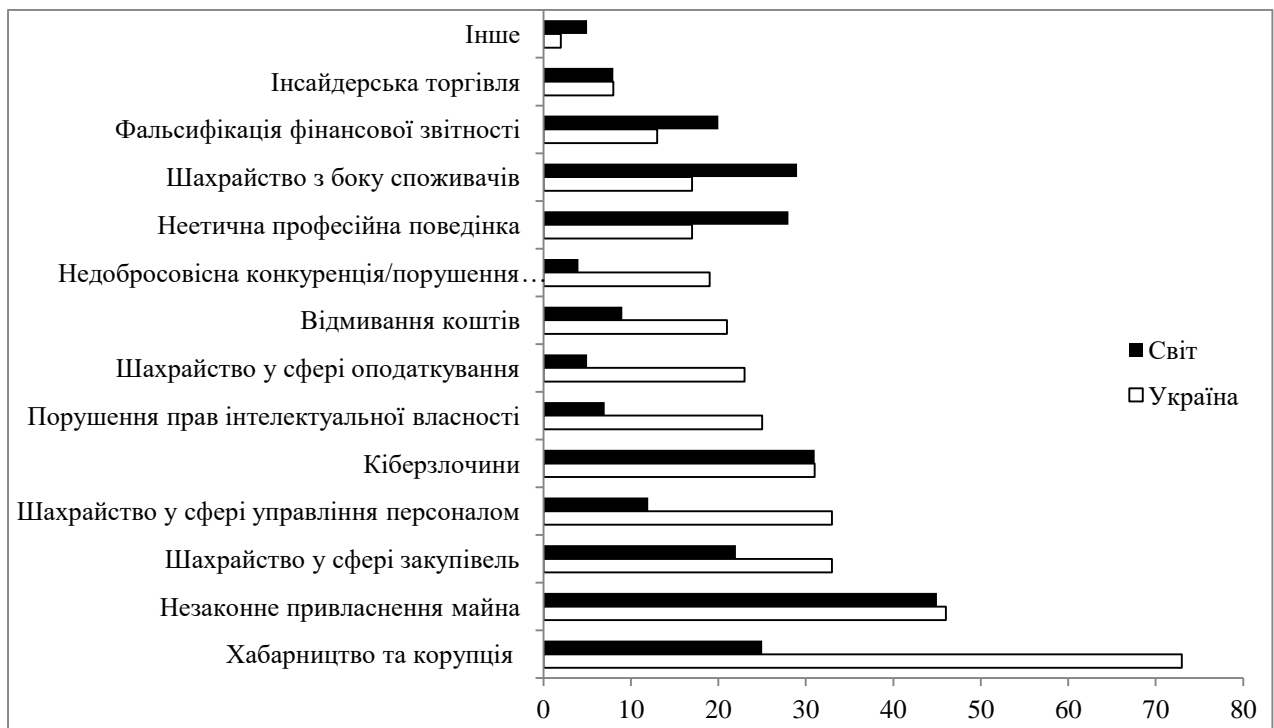

Рисунок 1.5 – Найбільш поширені види економічних злочинів в Україні та світі [26]

За результатами досліджень міжнародної антикорупційної організації Transparency International рівень сприйняття корупції в Україні оцінюється як

хронічно високий, що характеризує її як одну із найбільш корумпованих країн світу: протягом 2010-2016 рр. індекс сприяння корупції в Україні знаходився на рівні 2,3-2,9, в той час як більшість з аналізованих країн мають показники на рівні 1-5 (1,4 – Латвія, 0,9 – Польща, тощо) [27]. Результати розрахунку даного індексу наведені в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6 – Динаміка індексу сприяння корупції у деяких країнах світу за період 2010-2016 рр. [27]

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	2,4	2,3	2,6	2,5	2,6	2,7	2,9
Індія	3,3	3,1	3,6	3,6	3,8	3,8	4,0
Латвія	4,3	4,2	4,9	5,3	5,5	5,5	5,7
Болгарія	3,6	3,3	4,1	4,1	4,3	4,1	4,1
Польща	5,3	5,5	5,8	6,0	6,1	6,2	6,2
Німеччина	7,9	8,1	7,9	7,8	7,9	8,1	8,1

Проведений аналіз свідчить про високий рівень корупції в Україні та відсутність ефективних державних регуляторів спрямованих на мінімізацію його рівня (протягом 2010-2016 рр. індекс сприяння корупції знаходився на рівні 2,3-2,9). В той же час більшість з аналізованих країн суттєво покращили свої показники (1,4 пункти – Латвія, 0,9 пунктів – Польща, тощо). Зазначені результати свідчать, про наявність реальних та ефективних інструментів та механізмів боротьби з корупцією, які успішно реалізуються в країнах з високим та середнім рівнем економічного розвитку

В умовах економічної кризи в країні, зниження рівня матеріального добробуту та соціального захисту населення, особливої актуальності набуває проблема тіньової зайнятості, як головна складова ухилення від сплати податків, як з боку підприємців так і окремих фізичних осіб. Підвищення ставок соціального внеску, зростання рівня інфляції та вартості переважної більшості товарів та послуг призводить до пошуку нових механізмів приховування працівниками своїх доходів перед державою. Як свідчать

результати порівняння даних Світового банку щодо рівня тіньової зайнятості, в Україні даний показник знаходиться на рівні 26% та є набагато меншим за показники Албанії, Казахстану, Туреччини (рис. 1.6). Однак, незважаючи на це, його значення є достатньо великим та таким, що негативно позначається на показниках економічного розвитку країни.

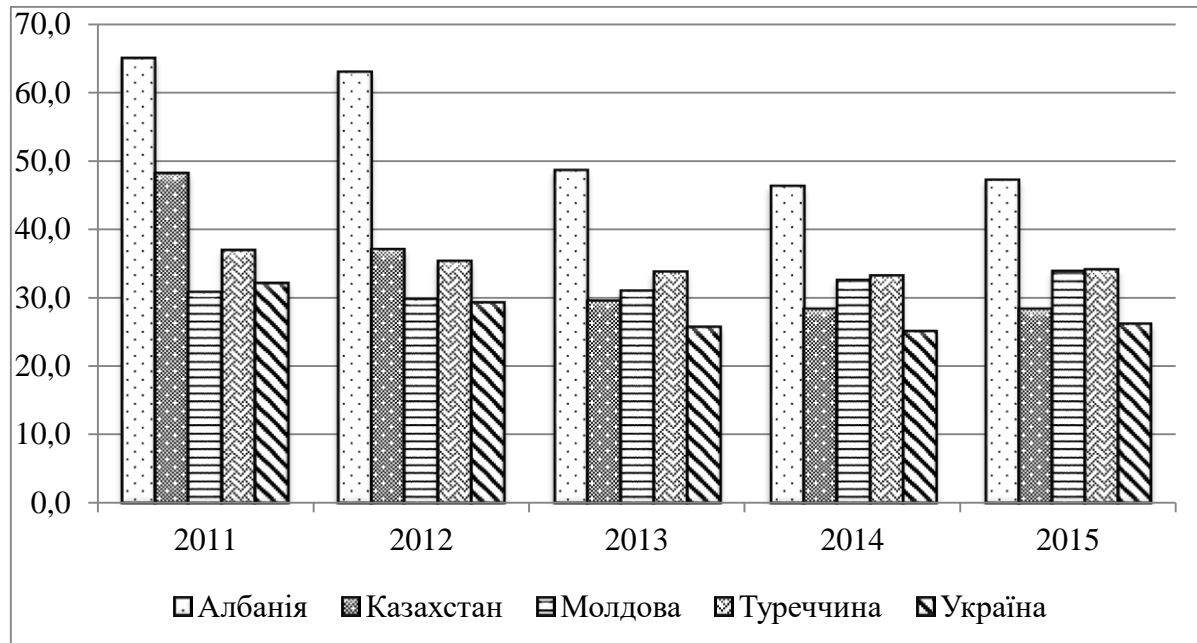

Рисунок 1.6 – Динаміка рівня неофіційного працевлаштування в Україні та деяких країнах світу за 2011-2015 рр. [28]

В той же час, більш детальний аналіз рівня працевлаштування в Україні за останні 7 років засвідчив скорочення частки офіційного працевлаштування (з 58,9% у 2010 році до 56,1% у 2017). Найвищий показник офіційного працевлаштування був у 2012 році, а найнижчий у період економічної та політичної кризи 2014 року (рисунок 1.7).

Отримані результати засвідчили наявність оберненого зв'язку між рівнями офіційного та тіньового працевлаштування. Якщо рівень неформальної зайнятості населення з 2013 по 2015 р. збільшився на 2,8 %, то рівень офіційного працевлаштування зменшився на 2,3 % (56,7% порівняно з 59,7%).

Останні два роки характеризуються скороченням рівня неофіційного працевлаштування (майже на 3,5%), що з одного боку може бути результатом позитивних процесів в країні, а з іншого, за умови одночасного скорочення рівня офіційного працевлаштування на 0,6% відобразити погіршення в цілому ситуації на ринку праці в Україні.

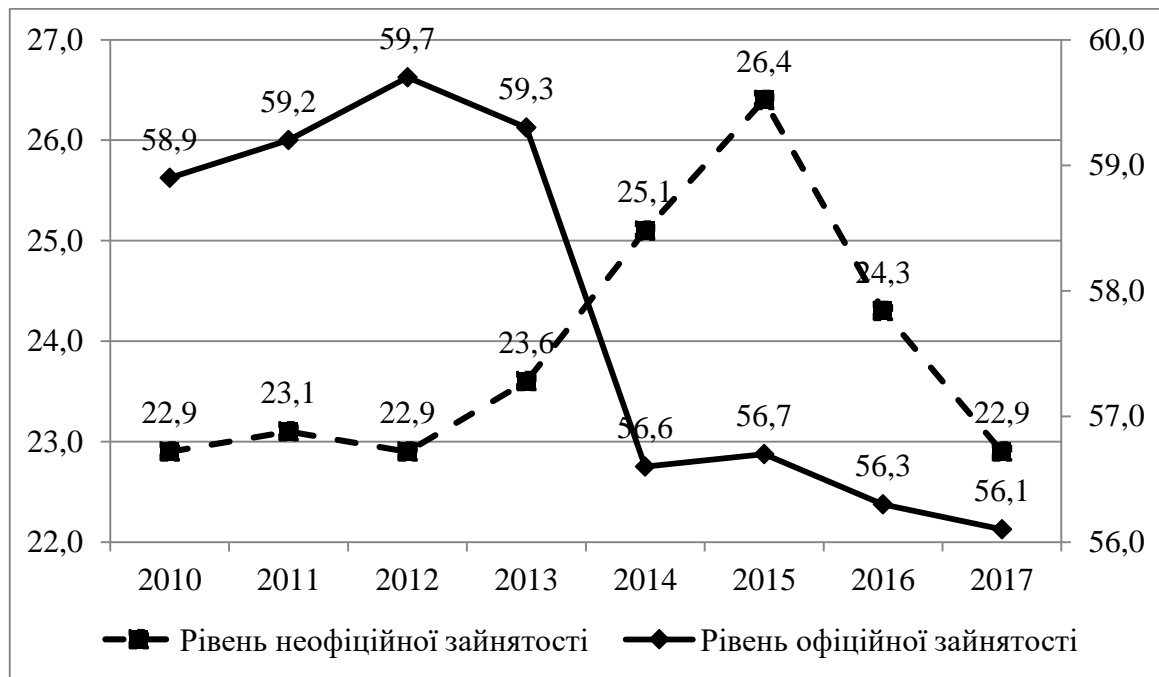

Рисунок 1.7 – Динаміка рівнів формальної та неформальної зайнятості населення в Україні за період 2010-2017 рр. [23]

Однак, навіть за умови незначного скорочення рівня нелегального працевлаштування його обсяг є достатньо критичним та таким, що заслуговує більш детального аналізу з точки зору дослідження передумов його виникнення та наслідків для соціально-економічного розвитку країни.

Нелегальне працевлаштування є складним з точки зору прогнозування та управління явищем, передумовами виникнення якого є цілий спектр економічних, соціальних та політичних факторів, своєчасна ідентифікація яких сприятиме перегляду існуючої політики протидії незаконному працевлаштуванню та підвищенню ефективності реалізованих заходів.

Серед всієї сукупності драйверів тіньового працевлаштування, до тих, які здійснюють найбільший вплив на рівень нелегального працевлаштування належать:

1) низька швидкість та якість реалізації економічних реформ в країні. В умовах євроінтеграційних процесів саме швидкість здійснення економічних, політичних та соціальних реформ стають ключовим вектором прийняття рішень з боку міжнародних партнерів та інвесторів щодо доцільності інвестування коштів в країну. Саме активізація інвестиційно-інноваційної активності може слугувати передумовою підвищення рівня конкурентоспроможності країни, створення нових робочих місць, поліпшення умов праці, тощо;

2) затяжна економічна криза, що супроводжується скороченням виробництва в переважній більшості видів економічної діяльності, банкрутством підприємств, зниженням частки середнього та малого бізнесу в країні, погіршенням умов для ведення підприємницької діяльності.

Одним із визначальних економічних факторів, що здійснює вплив на прийняття рішень на користь тіньового сектору ринку праці є рівень заробітної плати. Незважаючи на те, що протягом останніх років рівень мінімальної заробітної плати в країні суттєво зріс (з 1600 грн. у 2016 році до 3723 грн. у 2018), її значення в порівнянні з іншими країнами світу є набагато нижчим, що в кінцевому випадку призводить до відпливу частини трудових ресурсів у «тінь» та відповідно ухилення від оподаткування.

Проведене на рисунку 1.8 порівняння рівня мінімальної заробітної плати в Україні та деяких країнах світу, дало змогу зробити висновок про те, в Україні незважаючи на ряд економічних та соціальних реформ, рівень матеріального добробуту, захищеності населення є набагато нижчим за решту країн світу. Так, найвищий розмір мінімальної заробітної плати мають Люксембург, Нідерланди та Франція (1500 євро та більше), найнижчий – Україна (111,6 євро).

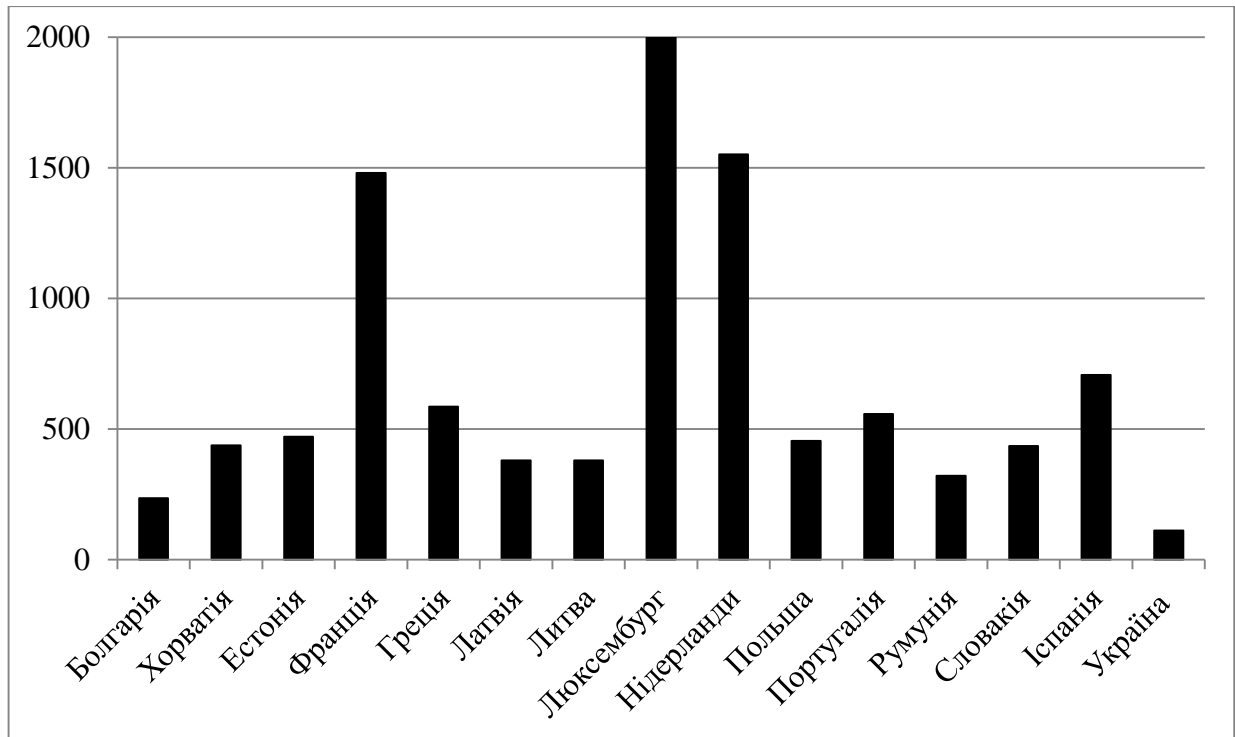

Рисунок 1.8 – Рівень мінімальної заробітної плати у 2017 році в Україні та деяких країнах світу [29].

3) низький рівень довіри до інституту влади в країні. Дана ситуація зумовлена рядом причин, основними з яких є низька якість послуг, що надаються державою.

Зважаючи на той факт, що головною функцією органів державної влади в країні є створення сприятливих умов для життя та праці індивіда, надання йому соціальних та економічних гарантій, саме доступність та якість державних послуг формують умови для зростання довіри до влади та розуміння необхідності сплати податків та зборів, як основи для розширення переліку гарантованих послуг. Однак, на сьогоднішній день, в Україні якість послуг спрямованих та життєзабезпечення громадян (медичні, комунальні, послуги в сфері освіти) знаходиться на низькому рівні;

4) недосконалість існуючого ринку праці. Економічна криза в Україні поглибила процеси порушення роботодавцями законодавства в сфері трудових відносин. За останній період спостерігається збільшення кількості випадків

затримки заробітної плати, погіршення умов праці, недотримання трудової дисципліни, збільшення тривалості робочого дня.

Аналіз основних драйверів тіньового працевлаштування дозволив провести її систематизацію та виокремити основні їх риси (таблиця 1.7).

Нівелювання державою переліченими проблемами на ринку зайнятості населення лише поглиблює кризову ситуацію в країні та призводить до пошуку фізичними та юридичними особами нових механізмів ухилення від оподаткування шляхом розбудови ринку неофіційних трудових відносин.

Таблиця 1.7 – Драйвери неофіційного працевлаштування в Україні [30].

Драйвери	Сутність	Наслідки
Економічні	низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки, високе навантаження на фонд заробітної плати та високий рівень заборгованості із виплати заробітної плати	зростання рівня трудової міграції, перехід частини активного населення в тінь, приховування частини своїх доходів, неофіційне працевлаштування
	розбалансованість ринку праці та освітніх послуг	посилюються перекося в кількісно-якісній структурі ринку праці та невідповідність рівня кваліфікації потребам роботодавців
	несприятливі умови для ведення легального бізнесу	зростання тіньового сектору економіки
Соціальні	низький рівень життя населення	розвиток прихованих видів економічної діяльності
	високий рівень безробіття	орієнтація населення на отримання доходів будь-яким способом
Політичні	низький рівень довіри до державних інституцій	ухилення від оподаткування та внесків у соціальні фонди
	неефективна система покарання за порушення податкового та трудового законодавства, високий рівень корупції	зниження ефективності та частоти провадження справ про порушення законодавства, зростання неформальних відносин в країні
	низька якість державних послуг	зниження мотивації населення до наповнення бюджету та соціальних фондів, погіршення умов життя

Таким чином, на сьогоднішній день, платниками податків напрацьовано значне різноманіття схем по мінімізації суми своїх зобов'язань:

– створення фіктивних підприємств з фальшивими адресою та контактними даними, які не мають на своєму балансі жодних активів. Після укладання трудових договорів дані підприємства оголошуються банкрутами та відповідно звільняються від сплати внесків на соціальне страхування;

– здійснення фіктивної самозайнятості. Особи, що працюють у фізичної особи підприємця самостійно реєструють себе і сплачують страхові внески. Таким чином роботодавець звільняється від сплати податкових зобов'язань, а до бюджету надходить значно менша сума податків. Компенсація виплаченої суми податкових платежів може виплачуватись працівнику разом із заробітною платою;

– одним із найбільш поширених методів ведення трудових відносин в сфері комунікаційних технологій, інформатизації, програмного забезпечення є повна неофіційна виплата заробітної плати. Досить часто даними особами навіть не надається робоче місце, оскільки переважна більшість заказів може виконуватись віддалено, без фізичної прив'язки до місця розташування підприємства;

– оформлення найманих працівників з частковим декларуванням розміру їх заробітної плати. Як правило у фінансовій звітності відображається частина заробітної плати (мінімальний її розмір), яку реально отримують працівники, решта грошових коштів видається «у конверті». Крім того, досить часто власники підприємства не відображають понаднормові години праці, різноманітного роду матеріальну допомогу.

Проведений аналіз сучасних тенденцій податкового регулювання процесів детінізації економіки свідчить про наявність широкого спектру драйверів тіньового виведення коштів з залученням широкого кола учасників, як з боку суб'єктів підприємницької діяльності так і з боку органів державної влади, основними з яких є: нестабільність законодавчої бази, високий рівень корупції в країні, складність ведення бізнесу.

Враховуючи достатньо високий рівень тінізації економіки України по відношенню до решти країн світу та низькі показники ефективності податкового регулювання даних процесів потреба в пошуку не лише нових інструментів протидії схемам незаконного виведення коштів, але й пошуку ефективних податкових механізмів детінізації економіки набуває значної актуальності. Не зважаючи на певні напрацювання в напрямку реалізації державної політики, спрямованої на протидію незаконному виведенню коштів їх результативність залишається низькою. Це в свою чергу призводить до зниження обсягів бюджетних надходжень, зростання рівня податкового навантаження на платників та формує передумови до зниження ефективності державної фінансової політики у сфері детінізації економіки.

Таким чином, встановлення оптимального рівня податкового навантаження на економічних суб'єктів, ідентифікація всіх можливих схем тінізації доходів, в т.ч. і шляхом зниження обсягу податкових зобов'язань, заниження податкової вартості товарів, сприятиме створенню сприятливих умов до підвищення ефективності державного управління країною та зростання темпів її економічного розвитку.

Головними драйверами розвитку тіньових трудових відносин в Україні на сьогоднішній день є низький рівень матеріального добробуту населення, невисокі заробітні плати, суттєвий обсяг податкового навантаження.

Враховуючи достатньо високу частку сектору тіньового працевлаштування на ринку праці України по відношенню до решти країн світу та низькі показники ефективності державного регулювання даних процесів значно актуалізується потреба в застосуванні інноваційних інструментів протидії схемам незаконного працевлаштування, в тому часті і за рахунок трансформації векторів реалізації економічної та соціальної політики в країні. Не зважаючи на певні напрацювання в напрямку підвищення рівня матеріального добробуту населення, створення сприятливих умов праці, надання соціальних гарантій, з метою зростання привабливості офіційного ринку праці в країні їх результативність залишається досить низькою.

На сьогоднішній день динаміка розвитку неформального сектору ринку праці має загрозливий характер, оскільки здійснює суттєвий вплив на рівень економічного розвитку країни. Приховане працевлаштування призводить до зменшення обсягів надходжень до бюджету, а отже і неможливості фінансувати мінімальний гарантований державою обсяг послуг.

Таким чином, визначення найбільш впливових факторів розвитку неформальних трудових відносин, ідентифікація всіх можливих схем тінізації доходів, сприятиме створенню сприятливих умов до підвищення ефективності державного управління країною та зростання темпів її економічного розвитку.

Інтеграція України в світове співтовариство вимагає дієвих зусиль щодо боротьби з різними транснаціональними злочинами, в т. ч. із відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом. Аналіз та систематизації чинників, що призводять до тінізації, є першим кроком при розробці ефективної державної політики в цьому напрямі. В цілому на основі аналізу розглянутих вище драйверів тінізації економіки, можна сформулювати основні заходи державної політики, спрямованої на зменшення її рівня:

1) розробка заходів спрямованих на підвищення ефективності існуючих організаційно-інституціональних механізмів детінізації економіки, запровадження ефективних норм антикорупційного законодавства;

2) усунення протиріч в нормативно-правових актах, спрощення митних процедур, скорочення кількості обов'язкової звітної документації, що в свою чергу сприятиме підвищенню рівня економічної свободи;

3) забезпечення ефективного адміністрування податків шляхом полегшення процедури обрахунку податкових платежів, перегляду переліку податкових пільг.

4) зміна механізмів функціонування судової та правоохоронної систем, що сприятиме підвищенню рівня довіри до правоохоронних органів та зниженню рівня корупції в них.

1.3 Роль та місце тіньового сектору економіки в зниженні рівня економічної безпеки країни

Економічна безпека держави – комплексне поняття, що характеризує ступінь захищеності та стабільності функціонування всіх сфер розвитку суспільства. В умовах значної мінливості економічної та політичної ситуації в країні, впливу факторів зовнішнього середовища на показники соціально-економічного розвитку (залежність від політики МФВ, євроінтеграційні процеси) рівень економічної безпеки України знаходиться на досить низькому рівні, що відображається на таких основних показниках як: обсяг ВВП, рівень інфляції, курс валют, частка безробіття, тощо).

В цьому контексті, особливої уваги заслуговує аналіз впливу макроекономічної нестабільності на основні складові економічної безпеки держави. Основним негативним аспектом даного впливу є складність здійснення будь-яких прогнозів на майбутню перспективу, розробки стратегій розвитку як окремих регіонів, підприємств, тощо, так і країни в цілому.

На сьогоднішній день Україна має один із найнижчих рівнів зростання ВВП за період 2010-2017 рр. Дана ситуація зумовлена негативним впливом значної кількості факторів зовнішнього та внутрішнього середовища – низьким рівнем інвестиційної привабливості країни, високим показником трудової міграції, інфляційних процесів, корупції, нестабільністю курсу валют тощо. Досить значний вплив на рівень соціально-економічного розвитку має і показник тінізації доходів, котрий суттєво зріс за останні декілька років. Так, згідно з дослідженнями Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів (АССА) Україна за рівнем тінізації економіки займає 3-є місце серед 28 країн світу після Азербайджану (67,04% від ВВП) та Нігерії (48,37% від ВВП). Обсяг тінізації в Україні в 2016 р. оцінюється в 1,095 трлн. грн. (більше 40% від ВВП), в той час як у розвинених країнах даний рівень не перевищує і 15% (США – 7,78%, Японія – 10,08%, Китай – 10,15%)[31].

Аналіз динаміки зміни ВВП та тінізації економіки (рисунок 1.9), свідчить, що наявність оберненої кореляції між ними та дозволяє зробити висновок про значний рівень впливу тіньових фінансових потоків на рівень ВВП. Так, кошти, які виводяться за кордон, не спрямовуються на розвиток виробництва, проведення наукових розробок, реалізацію інвестиційних проектів, тощо, тим самим суттєво гальмуючи темпи росту економіки в цілому.

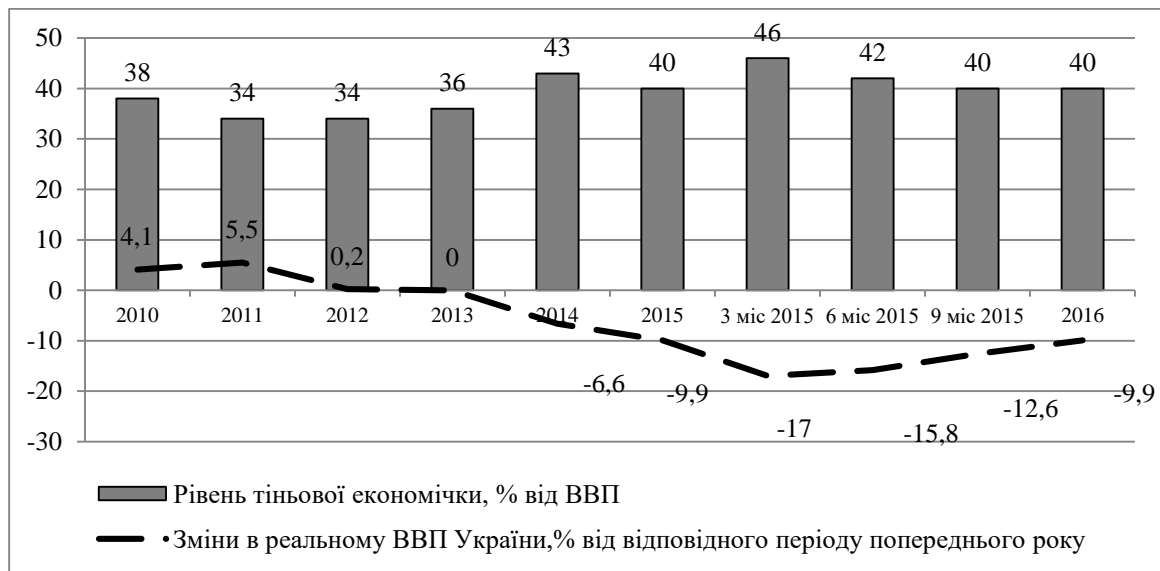

Рисунок 1.9 – Динаміка зміни ВВП та тіньової економіки в Україні за 2010-2016 рр. [23]

В економічній літературі виділяють наступні форми прояву економічної нестабільності: темп інфляції, рівень безробіття, циклічні коливання в економіці, тощо.

В рамках даного дослідження слід звернути увагу, що наявність будь-якої нестабільності супроводжується існуванням фаз спаду та підйому в економіці. Особливості побудови державної політики та здійснення управління в країні суттєво відрізняються в залежності від того, на якій стадії розвитку знаходиться в даний час країна.

Так, фаза спаду характеризується суттєвим скороченням обсягів виробництва, що призводить до ліквідації та банкрутства фінансового нестійких підприємств, зростання рівня безробіття в країні, зменшення обсягу податкових платежів до бюджету, зниження інвестиційної активності і т. д.

На фазі підйому, навпаки, відбувається покращення показників соціально-економічного розвитку, зростає кількість нових інвестиційних проектів, збільшуються обсяги фінансування науково-дослідних робіт, суб'єкти господарювання проводять політику спрямовану на збільшення своїх виробничих потужностей, підвищення кадрового потенціалу.

Однак, в цілому необхідно звернути увагу, на те, що в переважній більшості випадків наявність фактору економічної нестабільності призводить до негативних ефектів в економіці країни.

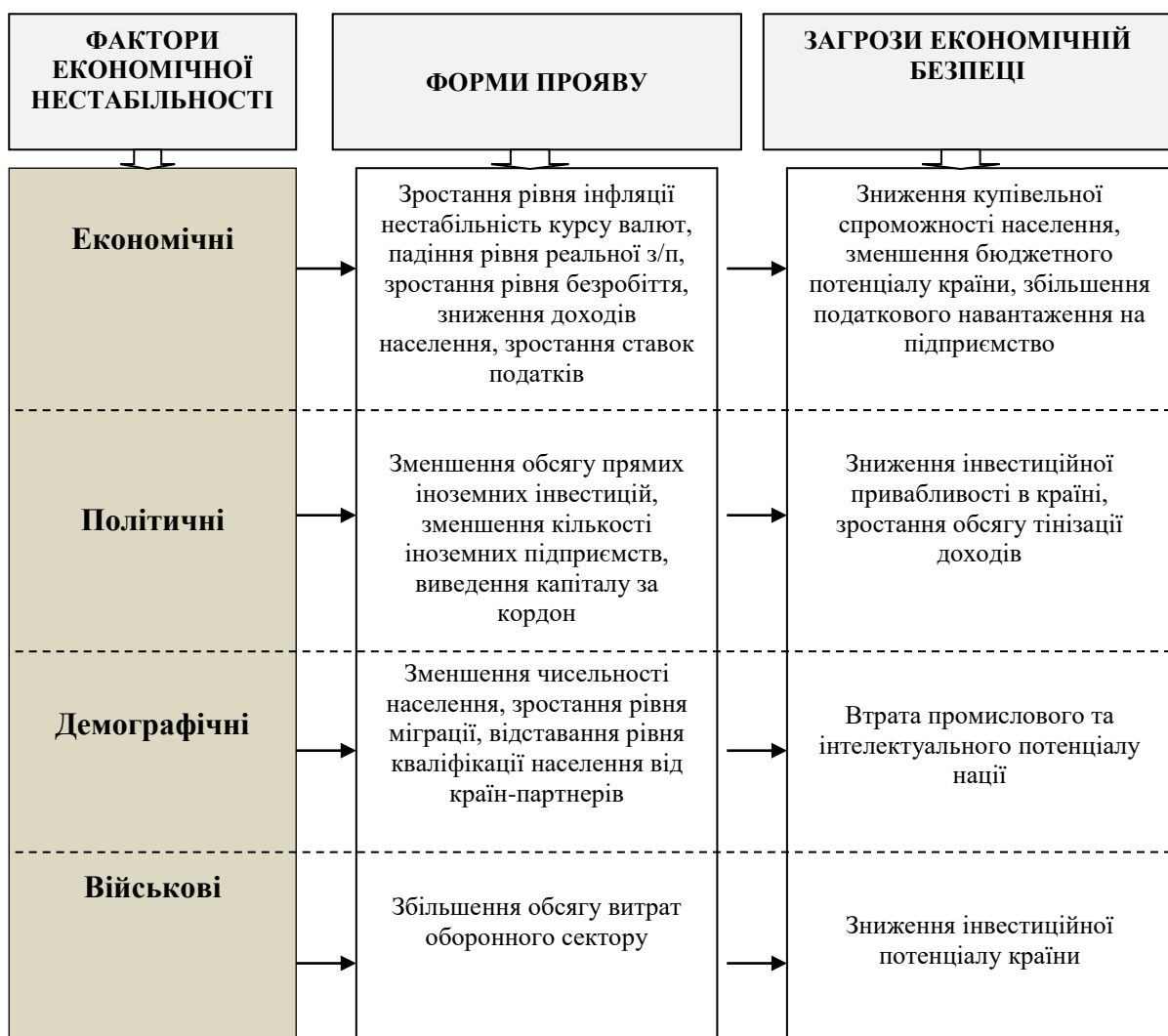

Рисунок 1.10 – Фактори впливу економічної нестабільності на показники економічної безпеки

Необхідною умовою стабільного функціонування фінансової системи країни виступає розробка ефективних механізмів та реалізація комплексу

заходів спрямованих на протидію незаконному виведенню коштів за кордон та подальшій їх легалізації на рівні різноманітних суб'єктів національної економіки та фінансових установ. В цілому, не зважаючи на наявні тенденції узгодження існуючої законодавчої бази з вимогами міжнародних стандартів національної системи боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму, вирішення даної проблеми залишається складним завданням для фінансової системи багатьох країн.

В умовах інтеграції до Європейського Союзу для України дана проблема набуває дедалі більшої актуальності. Реалізація антикорупційних заходів, серед яких превалюють боротьба з тінізацією та легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, є одними із головних напрямів Національної антикорупційної стратегії України, відповідає пріоритетам Директив Європейського Економічного Союзу «Про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей».

Дослідженню проблеми впливу тінізації доходів на макроекономічне становище країни присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та іноземних вчених. В цілому проведений аналіз наукового доробку дозволив зробити висновок про наявність двох протилежних підходів до оцінки впливу тіньової економіки на рівень соціально-економічного розвитку країни.

Відповідно до першого підходу - тіньова економіка негативно впливає на макроекономічне середовище, спотворює показники офіційної статистики і, таким чином призводить до неефективної макроекономічної політики. До негативних наслідків тіньової економіки відносять зниження бази оподаткування та, відповідно, скорочення обсягу державних надходжень, що в кінцевому результаті призводить до постійного неефективного підвищення ставок податків. Крім того, таке зменшення податкових надходжень є причиною зниження урядових доходів, та в свою чергу, погіршення якості надання суспільних благ і послуг [32, с. 443-461].

Крім зазначених економічних наслідків, тіньова економіка призводить до зростання забруднення довкілля [33, с. 115-118], є каталізатором

недобросовісної конкуренції, з якою стикаються фірми, що діють в межах правового поля, погіршує умови праці, зменшує рівень світової конкурентоспроможності країни заохочує корупцію, послаблює верховенство права та довіру до органів влади.

Представники другого підходу, поряд з негативними наслідками тіньової економіки, виділяють рід її позитивних ефектів. Так, Ф. Шнайдер зазначає, що офіційна економіка ніколи не зможе працювати ефективно за умови її повного відокремлення від неофіційної. Більше ніж 66% доходів, отриманих в тіньовому секторі економіки негайно витрачаються в офіційній економіці, тим самим стимулюючи її розвиток. Так, при середньорічному темпі зростання ВВП в 1,1% (1976-2002 рр.) частка ВВП сформованого в тіньовому секторі складала від 8 до 25% від даного зростання [34, с. 160-169]. Існування тіньової економіки в незначних масштабах слугує стимулятором та підґрунтям для економічного зростання офіційної економіки. Р. Місаті на прикладі Африки аналізував зв'язок між тіньовою економікою та обсягом інвестицій в країну, прийшовши до висновку, що тіньова економіка позитивно впливає на інвестиції, однак, даний позитивний ефект забезпечується високим рівнем безробіття та бідності в країні [35, с. 221-230]. На думку І. Радулеску, тіньова економіка формує ідеальні умови для оптимального розподілу ресурсів, є стимулом для розвитку інноваційних та інвестиційних процесів, слугує найбільш дешевою альтернативою функціонування для малих компаній у країнах з перехідною економікою та тих, що розвиваються [36, с. 160-165].

В цілому проведений аналіз дозволив виокремити наступні макроекономічні ефекти тіньового виведення капіталу:

1. Погіршення рівня інвестиційної активності в країні. З метою підтвердження висунутої гіпотези проведемо порівняння тенденцій зміни показників обсягу капітальних інвестицій в країну та тінізації економіки за період 2010-2016 років. Наведені на рисунку 1.11 результати свідчать про обернений зв'язок між даними показниками – зростання тіньової економіки негативно впливає на обсяг капітальних інвестицій в країні і навпаки.

2. Порушення стійкості національної фінансової системи. Одним із показників, що найбільш повно характеризує стабільність та рівень розвитку економіки є обсяг ВВП. Аналіз динаміки зміни ВВП та тінзації економіки (рисунок 1), свідчить, що наявність оберненої кореляції між ними. Кошти, які виводяться за кордон, не спрямовуються на розвиток виробництва, підтримку наукового потенціалу країни, проведення наукових розробок, тощо.

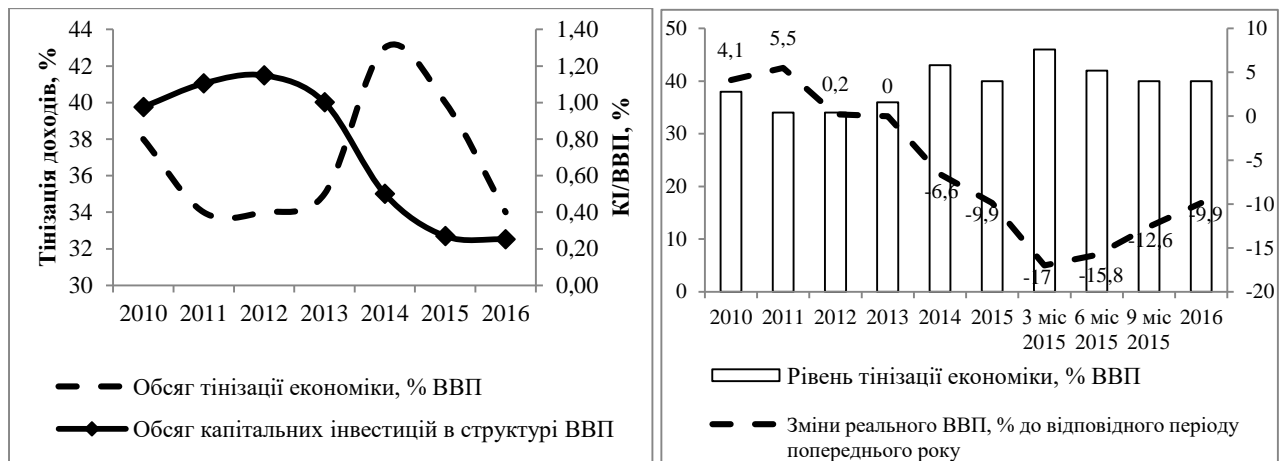

Рисунок 1.11 – Динаміка зміни ВВП, капітальних інвестицій та тіньової економіки в Україні за 2010-2016 рр. [37]

3. Зростання валютної нестабільності в країні. Одним із способів виведення капіталу за кордон є заниження фактичної вартості експортних товарів. У випадку виникнення різниці між фактичною та номінальною вартістю експорту, відбувається поглиблення тиску на національну валюту та послаблення її позицій по відношенню до іноземної.

4. Зменшення обсягу податкових надходжень до бюджету. Наявність значного обсягу тіньового капіталу в країні, призводить до суттєвого скорочення податкових надходжень до бюджету та в свою чергу спричиняє зростання податкового навантаження на населення з метою компенсації недоотриманих надходжень до бюджету та виконання державою своїх зобов'язань.

5. Перерозподіл коштів державного бюджету на користь статей спрямованих на протидію незаконному виведенню коштів за кордон. Розробка та реалізація заходів з протидії тінзації доходів, зумовлює необхідність підготовки кваліфікованого персоналу, порушення судових справ, розробку законодавчих актів, покращення матеріальної та технічної бази тощо.

Таким чином, реалізація операцій по тіншовому виведенню коштів за кордон негативно позначається на всіх сферах розвитку країни, що призводить до скорочення темпів економічного та соціального розвитку, підвищення рівня корупції, зниження інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів економічної діяльності, зменшення кількості малих та середніх підприємств. Така ситуація обумовлює необхідність розробки ефективного механізму протидії тіншовому виведенню коштів за кордон, ідентифікації всіх каналів відпливу капіталу та напрямків його впливу на розвиток економіки.

Існування ринку тіншового працевлаштування завдає значної шкоди економічному та соціальному розвитку держави, основними наслідками якого є:

1) зниження фінансових можливостей державної влади до фінансування програм та заходів в сфері соціального захисту населення внаслідок скорочення обсягу податкових надходжень до бюджету;

2) порушення права працівників на гідні умови праці та відсутність належного контролю за недотриманням трудової дисципліни при неофіційному працевлаштуванні;

3) неможливість використання працівниками задіяними на тіншовому ринку праці пакету соціального захисту у випадку хвороби, нещасного випадку, безробіття, тощо;

4) неотримання одного із принципів рівності та справедливості оподаткування, оскільки неможливість виконання державою своїх функцій призводить до необхідності підвищення ставок податків, що лягає тягарем лише на офіційно працевлаштованих осіб;

5) зниження достовірності процесів прогнозування економічного та соціального розвитку країни, ефективності реалізації програм розвитку держави.

Систематизація взаємозв'язків між причинами виникнення тіньової економіки, формами її прояву в реальному житті, наслідками від її присутності з метою виокремлення напрямів подолання тіньових проявів для усунення факторів, що негативно впливають на економіку України проведена в таблиці 1.8.

Таблиця 1.8 – Взаємозв'язок форм прояву, наслідків присутності тіньової економіки в Україні (побудовано за даними [38])

Форми прояву тіньової економіки через механізми одержання тіньових доходів	Наслідки присутності тіньової економіки
Приховування громадянами від оподаткування реальних доходів, а також підприємствами доходів і прибутків	Скорочення податкових надходжень до бюджету
Вилучення з обігу різниці між офіційними й реальними цінами на товари й послуги	Погіршення умов існування соціального сектору країни
Корупція. Незаконна приватизація державної власності	Підкуп чиновників і державних діячів усіх рівнів і як наслідок недовіра до органів державної влади
Випуск необлікованої продукції та її реалізація; надання неврахованих послуг	Скорочення обсягів офіційного виробництва; вивільнення працівників
Кримінальний промисел (рекет, наркобізнес, проституція, розкрадання та грабунки)	Криміналізація суспільства
Нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції (контрабанда)	Підрив довіри інвесторів як зовнішніх, так і внутрішніх
Нелегальний експорт капіталів	«Перетікання» капіталу за кордон та зменшення обсягів інвестицій в економіку
Фінансове шахрайство	Дискримінація суб'єктів господарської діяльності
Дрібні розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах	Втрата промислового та інтелектуального потенціалу нації
Тінізація земельних відносин	Стихійність процесів концентрації землі; незаконне захоплення земель і зміна їхнього цільового призначення; істотний обсяг перепрофілювання сільськогосподарських угідь та їх стихійна забудова; стихійний розвиток процесів оренди та купівлі-продажу землі в непрозорий спосіб тощо

2 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ЗАСТОСУВАННЯ ПОДАТКОВИХ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИХ КАНАЛІВ ТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ

2.1 Аналіз методичних підходів до оцінки обсягу незаконних фінансових потоків

В умовах посилення інтеграційних та конвергентних процесів у сфері фінансових відносин на національному та наднаціональному рівні дедалі гострішою стає проблема оптимізації та збалансування алокації капіталу між різними юрисдикціями. Варто зауважити, що відмінності у сфері фінансового права та податкового законодавства на сучасному етапі розвитку світогосподарських відносин можуть стати передумовою як підвищення конкурентних позицій певної країни та, відповідно, її привабливості для закордонних інвесторів, так і, навпаки, виступити тригером відтоку капіталу. Адже переважна більшість інвесторів пріоритезує власні комерційні інтереси, а тому намагається інвестувати капітал у ті юрисдикції, де мінімальними є втрати прибутків після оподаткування, існує ширший спектр можливостей податкової оптимізації і, разом з тим, не досить високими є економічні, політичні та соціальні ризики. Однак, досить часто такий раціоналізм інвесторів призводить до суттєвого відтоку капіталу з країни з менш сприятливими умовами та його концентрації у високорентабельних юрисдикціях.

Враховуючи той факт, що протягом останнього десятиліття спостерігається масовий відтік капіталу з України, актуальності набуває дослідження існуючих методик оцінювання цього процесу, його еволюції та ефективності. Адже існування виваженої та поміркованої методики оцінювання виведення фінансового капіталу є одним із найважливіших кроків на шляху до подолання цієї проблеми.

Дослідженню проблематики відпливу капіталу з України, а також аналізу існуючих у світовій та вітчизняній практиці механізмів кількісного оцінювання цього процесу присвячено праці деяких вітчизняних та закордонних науковців. Так, найбільш комплексно дане питання було розкрито фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень у своїй аналітичній доповіді (2013) [39], де охарактеризовано основні тренди виведення капіталу з України, його наслідки, а також перспективи протидії означеному процесу. Крім того, аналізу обсягів відтоку капіталу, його передумов та наслідків присвячено роботи таких вітчизняних науковців: Д. Серебрянського, А. Вдовиченка[40]; Т. Кваші [2]; А. Павлової [41]; Шумської С. С. [42] та ін.

Однак, справедливо зауважити, що дана проблематика покине набула широкого поширення серед дослідників (перш за все, через свою новизну), а більшість проаналізованих праць мають фрагментарний характер або ж апелюють до застарілої інформаційної бази. Враховуючи вищезазначене, актуальності набуває вивчення етапів розвитку вітчизняного методичного забезпечення щодо оцінювання обсягів виведення фінансового капіталу, а також ідентифікації сильних та слабких сторін чинного на даному етапі розвитку підходу, що дозволить сфокусуватися на його найбільш критичних моментах і сформулювати рекомендації щодо їх усунення.

Проблема непродуктивного відпливу фінансового капіталу почала активно розглядатися на національному рівні ще з 2007 року, коли Указом Президента України від 17.03.2007 № 216/2007[43] було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 лютого 2007 року «Про заходи щодо запобігання непродуктивному відпливу капіталів за межі України». У зазначеному документі фахівці РНБО відмічали, що на тлі погіршення макроекономічних показників розвитку країни, а також незадовільного стану інвестиційної привабливості, відбувається відтік капіталу з України, що актуалізує необхідність розробки методичних рекомендацій для квантифікації цього процесу і його моніторингу, а також реалізації системи практичних заходів, направлених на нівелювання зазначених проблем.

Необхідність кардинальних трансформацій у сфері запобігання виведенню капіталу з України обумовила перехід до наступного етапу – створення Тимчасової методики комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України (далі – Тимчасова методика), яку було затверджено Наказом Міністерства економіки України №149 від 05 травня 2008 р. [44]. Тимчасова методика, насамперед, ліквідувала термінологічні прогалини, а також описувала процедурні моменти розрахунку інтегрального показника обсягів непродуктивного відпливу фінансових ресурсів за межі України з деталізацією конкретних часткових індикаторів, специфіки їх обчислення та джерел отримання інформації.

На наступному етапі, на зміну Тимчасовій методиці Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України №286 від 24 березня 2015 р. було затверджено «Методичні рекомендації щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України» [4] (далі – Методичні рекомендації), що є чинним нормативним документом, котрий на сьогоднішній день регламентує зазначену сферу. Порівняльна характеристика Тимчасової методики та чинних Методичних рекомендацій представлена у табл. 2.1.

Таким чином, за даними таблиці 1 можна відмітити, що чинні Методичні рекомендації практично ідентичні з Тимчасовою методикою у контексті трактування основних категорій, а також загального підходу до оцінювання обсягів виведення фінансових ресурсів за межі країни. Разом з тим, чинний підхід доповнено низкою важливих аспектів, що дозволяють посилити точність розрахунку обсягів прихованого та непродуктивного легального відпливу фінансових ресурсів, тоді як процес квантифікації обсягу незареєстрованого відпливу фінансових ресурсів залишився без змін.

Таблиця 2.1 – Порівняльна характеристика Тимчасової методики та чинних Методичних рекомендацій щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України(складено на основі [44], [4])

Тимчасова методика	Методичні рекомендації (чинні)
1	2
Загальні положення	
Моніторинг обсягу відпливу фінансового капіталу на щорічній основі.	Моніторинг обсягу відпливу фінансового капіталу на щоквартальній основі.
Особливості визначення термінів та понять	
Форми відпливу фінансових ресурсів – конкретні види операцій, у результаті яких відбувається переміщення через митний кордон фінансових ресурсів, здійснене органами державної влади, центральними банками, юридичними та фізичними особами (резидентами та нерезидентами).	Змінено перелік суб'єктів: виключено органи державної влади та центральні банки. Натомість уточнено, що юридичні та фізичні особи виступають суб'єктами підприємницької діяльності. Аналогічні зміни складу суб'єктів відбулися і при трактуванні змісту поняття «схеми відпливу фінансових ресурсів».
Містить трактування понять «міжнародний рух фінансових ресурсів» та «канали відпливу фінансових ресурсів», що відсутні у чинних Методичних рекомендаціях.	Дефініцію прихованого відпливу фінансових ресурсів доповнено новим каналом «купівля коштів у вільно конвертованій іноземній валюті з метою використання їх поза межами банківської системи України».
Розрахунок обсягів непродуктивного легального відпливу фінансових ресурсів	
	Доповнено пунктом «виплати за процентними ставками за депозитами нерезидентів, залученими депозитними корпораціями України», що розраховується шляхом множення обсягу депозитів нерезидентів на середньозважену річну відсоткову ставку за такими депозитами.
Розрахунок коефіцієнта непродуктивності легального відпливу фінансових ресурсів	
Здійснювався на основі системи показників макроекономічної (інвестиційної), виробничої та соціальної складових економічної безпеки держави, відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки України (Наказ Міністерства економіки України від 2 березня 2007 р. №60).	Здійснюється на основі системи показників, що мають найбільш вагомий вплив на прийняття інвестором-нерезидентом рішення щодо вкладення коштів у бізнес-проекти в Україні (індекс сприйняття корупції; індекс бізнес-середовища; відкритість економіки; рівень доларизації грошової маси).

Продовження таблиці 2.1

1	2
Розрахунок обсягів прихованого відпливу фінансових ресурсів	
	Доповнено наступними пунктами: спотворення обсягів і цін імпортової продукції, унаслідок чого різниця залишається на закордонних рахунках партнерів українських постачальників; купівля коштів у вільно конвертованій іноземній валюті з метою використання їх поза межами банківської системи України.
Прихований відплив фінансових ресурсів за рахунок спотворення обсягів і цін експортної продукції розраховувався на основі «дзеркальної» статистики за товарними групами, що складають не менше 10% загального експорту.	Розраховується як сума прихованого відпливу фінансових ресурсів унаслідок зниження ціни експортної продукції та фіктивного експорту за товарними групами, питома вага суми яких у загальному експорті становить понад 70%. Фінальний результат зменшується на 10%, щоб уникнути штучного завищення показника через статистичні розбіжності.

До проблемних аспектів чинних Методичних рекомендацій, з нашої точки зору, належать наступні:

– певні термінологічні неточності та прорахунки, а саме: 1) при трактуванні змісту непродуктивного відпливу фінансових ресурсів зазначено, що відплив перетворюється на непродуктивний, коли при переміщенні через митний кордон «не були сплачені податки, збори (обов'язкові платежі) або в державі існує дефіцит інвестицій, що перевищує гранично допустимий рівень»; натомість при визначенні обсягів непродуктивного відпливу фінансових ресурсів з'являється додатковий критерій – порушення норм чинного законодавства; вважаємо, що доцільно уніфікувати поняття за рахунок розширення критеріальної бази першого визначення; 2) характеризуючи способи відпливу фінансових ресурсів, виділяють легальний, напівлегальний та нелегальний канали, проте виокремлення напівлегального каналу видається суперечливим (з позиції трактування законності дій економічних агентів, як правило, використовують дихотомічний поділ на легальні та нелегальні дії), а тому доцільно замінити напівлегальний канал латентним, що є більш зрозумілим і точніше відображає зміст операцій;

– використання експертного підходу при визначення вагових коефіцієнтів індикаторів, на основі яких розраховується коефіцієнт непродуктивності легального відпливу фінансових ресурсів, що значно погіршує об'єктивність всього процесу (крім того, чітко не описано механізм вибору експертів, їх кількість та алгоритм верифікації їх рівня компетенції); у даному випадку більш виправданим було б використання економіко-математичних методів ідентифікації вагових коефіцієнтів;

– обмежений перелік індикаторів, що входять до розрахунку коефіцієнта непродуктивності легального відпливу фінансових ресурсів (індекс сприйняття корупції; індекс бізнес-середовища; відкритість економіки; рівень доларизації грошової маси); справедливо, що усі з приведених параметрів мають вплив на прийняття інвестором рішення про виведення капіталу з економіки країни, проте не менш важливе значення має і стан податкової системи (у якості бази можна використати рейтинг Paying taxes, що щорічно розраховується аудиторською компанією PwC спільно з групою Світового банку і враховує загальний рівень податкового навантаження на бізнес, час на розрахунок та сплату податків, кількість податкових платежів та ін.), рівень економічної свободи в країні, оскільки сильний регуляторний тиск може змусити інвесторів виводити фінансові ресурси до юрисдикцій з більш лояльними умовами (потенційна основа для квантифікації – Індекс економічної свободи за методологією The Heritage Foundation) тощо.

Крім того, суттєвою проблемою у сфері оцінювання обсягів виведення фінансового капіталу з України є фактична відсутність транспарентності з боку Міністерства економічного розвитку і торгівлі щодо публічного висвітлення результатів такого оцінювання. Такий підхід, з одного боку, певним чином знижує ризики погіршення ситуації за рахунок «ефекту доміно» (перманентне звітування щодо посилення відтоку капіталу може спонукати інших економічних агентів до аналогічної поведінки), а з іншого боку, погіршує ефективність уповноважених представників виконавчої гілки влади у боротьбі з

цією проблемою, адже значною мірою саме підзвітність та публічність є мотивами до більш активних дій у напрямку вирішення певної проблеми.

Разом з тим, у тексті Методичних рекомендацій прописано, що «комплексна оцінка супроводжується відповідним аналізом чинників, які вплинули на зміну інтегрального показника», що, у свою чергу, виступає підґрунтям для розробки системи конкретних заходів, направлених на протидію вивезенню фінансових ресурсів за межі України. Однак, справедливо зауважити, що надалі у тексті не прописано, яким саме чином відбуватиметься цей аналіз, що ставить під сумнів ефективність цього процесу. Враховуючи вищевикладене, доцільно доповнити текст Методичних рекомендацій цим блоком, при чому використовувати при аналізі впливу факторів не експертні методи, а сучасні методи економіко-математичного моделювання, покликані вирішувати подібні завдання.

Проблематика оцінювання масштабів виведення фінансових ресурсів за межі країни є надзвичайно актуальною для нашої держави вже понад 10 років. Протягом цього періоду було розроблено відповідне нормативне забезпечення, що конкретизує рекомендації стосовно кількісного вимірювання даного негативного явища. На сьогоднішній день діють Методичні рекомендації щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України, що є доповненим варіантом драфту Тимчасової методики 2008 року. Актуальна версія методичних рекомендацій містить уточнені дефініції основних термінів та понять, а також більш комплексний та складний механізм розрахунку часткових індикаторів комплексної оцінки, хоча загальна логіка алгоритму оцінювання збереглась. Зазнала змін також періодичність моніторингу відпливу фінансового капіталу – у новій редакції відбулася інтенсифікація з щорічного до щоквартального спостереження за тенденціями зміни об'єкта дослідження.

Однак, попри елімінування певних проблемних аспектів, нові методичні рекомендації також не позбавлені ряду недоліків, серед яких: термінологічні неточності; використання експертного підходу у процесі оцінювання;

обмежений перелік показників, які враховуються при розрахунку коефіцієнта непродуктивності легального відпливу фінансових ресурсів; недостатня транспарентність щодо висвітлення результатів оцінювання; відсутність чіткого механізму ідентифікації чинників, що спровокували вивезення фінансових ресурсів за межі України та ін. Виправлення зазначених недоліків допоможе покращити якість результатів розрахунків, а також позитивно позначиться на самому процесі протидії цьому негативному явищу.

У зарубіжній науковій літературі поширено три концепції трактування відтоку капіталу:

- відтік капіталу в широкому розумінні – сукупний обсяг відтоку капіталу резидентів, який міг бути інвестований у національну економіку;
- відтік капіталу у відповідь на дискримінаційні умови розміщення капіталу в національній економіці (асиметрія ризиків);
- відтік капіталу у зв'язку з нелегальними операціями [45, с. 4–6].

Розроблення методик оцінювання відтоку капіталу почалося у 1980-х роках. У табл. 1 узагальнено найбільш популярні методи оцінювання відтоку капіталу, що використовуються у світі.

Відзначимо, що розглянуті методи оцінювання відтоку капіталу використовуються переважно на макrorівні для країн у цілому. При цьому в основу агрегування статистичної інформації для проведення розрахунків покладено дані платіжного балансу країни. Так, наприклад, метод залишків, який було розроблено фахівцями Світового банку, передбачає співставлення ресурсів надходження капіталу (зовнішній борг та прямі іноземні інвестиції) та результати його використання на рівні країни (дефіцит платіжного балансу, валютні резерви). Модифікація зазначеного методу передбачає врахування змін в іноземних активах банківської системи.

Метод Дулі більшою мірою концентрується на визначенні нелегальних потоків капіталу через урахування активів приватної форми власності, розміщених за кордоном, які не генерують доходи в національній економіці. Цей метод також передбачає врахування помилок та розбіжностей у різних

статистичних базах щодо утримання аналогічних активів, а також доходів, згенерованих цими активами.

Варто звернути також увагу на метод помилок зовнішньої торгівлі, в основу якого покладено співставлення даних щодо імпорту та експорту країн – партнерів у зовнішній торгівлі. Цей метод базується на припущенні, що нелегальний відтік капіталу можна оцінити як суму фальсифікованих інвойсів зовнішньої торгівлі: країни - експортери занижують вартість вивезених товарів, тоді як країни-імпортери завищують вартість увезених товарів порівняно з їх контрагентами.

Метод спекулятивного капіталу фокусується на оцінках короткострокового відтоку капіталу у відповідь на політичні чи економічні ризики, регуляторні обмеження чи зростання економічного контролю. В основу цього методу покладено гіпотезу, що помилки та упущення платіжного балансу відображають відтік капіталу, що не завжди відповідає реальній ситуації, тому, незважаючи на популярність методу спекулятивного капіталу, методика розрахунку залишається дискусійною. Неоднозначним є також використання методу активів, який передбачає ототожнення відтоку капіталу з активами нерезидентів у закордонних банках, проблемами у використанні якого є, по-перше, обмеження виведеного капіталу нерезидентів лише банківськими активами, а по-друге, наявність банківської таємниці щодо розкриття інформації про власників активів. Водночас у науковій літературі виділяють перелік методів оцінювання відтоку капіталу безпосередньо через підприємницький сектор. До таких методів належать:

– виведення прибутку підприємств через використання податкових пільг: переведення частини прибутку з підрозділів компаній, розташованих у країнах із високим рівнем оподаткування, до підрозділів у країнах із низьким рівнем. За оцінками ОЕСР, річні втрати уряду від застосування таких ініціатив становлять від 100 до 240 млрд. дол. США;

– трансфер цін та використання податкових методів для переведення прибутку: встановлення диференційованих цін для пов'язаних підрозділів

компанії та незалежних фірм для зниження прибутку у високоподаткових юрисдикціях через заниження доходів та/або завищення витрат;

– переміщення прибутку з використанням офшорних зон. Основним індикатором, що використовується в розрахунках, є рівень прямих іноземних інвестицій, що надходять до країни з офшорних центрів. За приблизними оцінками, у результаті використання цих механізмів річний відтік податкових баз із країн, що розвиваються, становить близько 450 млрд. дол. США, а недоотримані податкові надходження уряду оцінюються на рівні близько 90 млрд. дол. США [46, с. 6–9].

Таблиця 2.2 – Основні методики оцінювання обсягів відтоку капіталу

Назва	Чинники, що враховуються	Формула для розрахунку
1	2	3
Метод залишків (Residual Method)	Зміна зовнішнього боргу (ΔD), чистий потік прямих іноземних інвестицій (FI), дефіцит платіжного балансу (CA), зміна валютних резервів (ΔR)	$KF = \Delta D + FI - CA - \Delta R$
Метод Моргана Гаранті (Morgan Guaranty Method)	Зміна короткострокових іноземних активів національної банківської системи (ΔB)	$KF = \Delta D + FI - CA - \Delta R - \Delta B$
Метод Дулі (Dooley Method)	Зовнішні запозичення (FB), чистий потік прямих іноземних інвестицій (FI), дефіцит платіжного балансу (CAD), валютні резерви (R), помилки та упущення (EO), різниця зовнішніх запозичень за звітами МВФ та Світового банку (WBIMF), відсоткові доходи (INTEAR), відсоткова ставка за валютними депозитами в дол. США (rus)	$KF = FB + FI - CAD - R - EO - WBIMF - INTEAR / rus$
Метод помилок зовнішньої торгівлі (Trade Misinvoicing Method)	Вартість імпорту за звітами країн - імпортерів даної країни (PX), вартість експорту з країни (X), вартість страхування та фрахту (CIF), вартість імпорту з інших країн (IM), вартість експорту до даної країни за звітами експортерів (PM)	$TTM = PX - (X * CIF) + IM - (PM * CIF)$
Метод спекулятивного капіталу (Hot Money Method)	Сукупний короткостроковий капітал (SK), помилки та упущення (EO)	$KF = SK + EO$

Продовження таблиці 2.2

1	2	3
Метод Світового банку	Зміна сукупного зовнішнього боргу (CDET), чисті прямі іноземні інвестиції (NFI), дефіцит платіжного балансу (CAD), акумульовані золотовалютні резерви (CRES)	$KF=CDET+NFI-CAD-CRES$
Метод активів (Asset Method)	Обсяг активів нерезидентів у закордонних банках (NRAFB)	$KF=NRAFB$

Вищезазначені методи оцінювання відтоку капіталу довели свою ефективність на світовому рівні та активно використовуються різними організаціями. Враховуючи той факт, що зазначені методиками відрізняються складом компонентів оцінювання, для отримання об'єктивних результатів часто співставляють значення показників, розрахованих за різними методиками. Так, відповідно до звітів аналітичної американської організації Global Financial Integrity, станом на 2012 р. сукупний відтік капіталу з країн, що розвиваються, розрахований за методом спекулятивного капіталу, становить близько 261 млрд. дол. США. Водночас застосування методу помилок зовнішньої торгівлі дало змогу отримати значення показника на рівні близько 730 млрд. дол. США за аналогічний період.

З іншого боку, значний науковий та практичний інтерес становить також визначення чинників, що впливають на відтік капіталу з країни. Саме розуміння причин відтоку капіталу дає змогу побудувати систему економічного регулювання, ефективну в довгостроковій перспективі. Цьому аспекту присвячено низку наукових досліджень, результати яких відображає табл. 2.3.

Відзначимо, що базу дослідження детермінант відтоку капіталу формують переважно країни, що розвиваються. Так, Ч. Кант, досліджуючи країни, що розвиваються, у тому числі в розрізі регіонів (Східна Азія, Європа та Середземноморські країни, Латинська Америка), емпірично підтверджує зворотний зв'язок між обсягами прямих іноземних інвестицій та портфельних інвестицій (виключаючи іноземні) й обсягом відтоку капіталу, оціненого за

різними методами. Така тенденція спостерігається як для загальної вибірки, так і за групами країн [47].

Проведене Ч. Пуа дослідження детермінант відтоку капіталу з Малайзії підтверджує наявність зворотного зв'язку між обсягом прямих іноземних інвестицій та відтоком капіталу. Крім того, автором виявлено, що чинниками, які зумовлюють скорочення відтоку капіталу, є зростання рівня державного боргу (що є цілком закономірним з огляду на використання запозичень для розвитку економіки) та приріст обсягу торгів на фондовому ринку. Результати даного дослідження також засвідчують факт, що політичні та фінансові ризики є досить важливим чинником впливу на динаміку відтоку капіталу: посилення соціально-політичної нестабільності в країні зумовлює зростання відтоку капіталу, тоді як у кризові періоди (азійська фінансова криза 1997–1998 рр.) обсяги відтоку капіталу є суттєво вищими, ніж у інші роки [48]. Важливу роль політичних ризиків як причин відтоку капіталу підтвердили також Р. Ленсінк, Н. Гермес, В. Мурінде, досліджуючи 89 країн, що розвиваються [49].

Ле К., Зак П. висувають гіпотезу, що детермінантами відтоку капіталу з країни є групи економічних та політичних ризиків. Індикаторами економічних ризиків було вибрано варіацію процентної ставки та рівень інфляції в країні, які за результатами розрахунків демонструють статистично значимий прямий вплив на відтік капіталу. При цьому приріст ВВП виступає каталізатором відтоку капіталу з країни. Вплив політичних ризиків було оцінено в розрізі трьох підгруп, за кожною з яких отримано статистично значимі результати. Так, напрям соціально-політичної нестабільності детермінує зміну обсягів відпливу капіталу через такі індикатори, як колективні протести (обернений вплив) та внутрішні заворушення і повстання (прямий вплив), що свідчить про той факт, що ненасильницьке волевиявлення зумовлює посилення процесів реформування в країні та подальшу стабілізацію національного розвитку [50]. Привертають увагу результати оцінювання впливу змін політичного режиму в країні на відтік капіталу, які демонструють, що зміна політичної більшості або меншості пов'язується зі скороченням руху капіталу, тоді як нерегулярні зміни

лише посилюють його відтік. Політична невизначеність у країні також провокує зростання відтоку капіталу за її межі. Додатково авторами було протестовано чутливість відтоку капіталу до макроекономічних ризиків та виявлено, що його каталізаторами є кредитний (рівень банківської та торговельної заборгованості відносно ВВП), податковий (податкове навантаження у ВВП) та борговий (рівень витрати на обслуговування боргу відносно ВВП) ризику, а інгібіторами – притік прямих іноземних інвестицій та приватне споживання.

Таблиця 2.3 – Узагальнення досліджень щодо оцінювання детермінант відтоку капіталу

Автор	Вибірка та період дослідження	Методи дослідження	Чинники
Ч. Кант	Країни, що розвиваються, 1974–1992 рр.	Кореляційний аналіз, метод головних компонент	Прямі іноземні інвестиції, портфельні інвестиції
Ч. Пуа	Малайзія, 1975–2010 рр.	Авторегресійне моделювання з розподіленням лагом	Рівень прямих іноземних інвестицій, рівень зовнішнього боргу, розвиток фондового ринку, політичні ризику, фінансова криза
Р. Ленсінк, Н. Гермес, В. Мурінде	Країни, що розвиваються, 1970–1990 рр.	Перехресне регресійне моделювання	Політична нестабільність, індекс політичних прав, індекс правової свободи, військові конфлікти, відкритість політичних інституцій, громадська думка
А. Анцулатос, Т. Сампаніотіс	Країни Східної Європи, 1993–1999 рр.	Структурне моделювання	Інфляція, різниця національної та міжнародних номінальних процентних ставок, масштаб зовнішньої торгівлі, бюджетний баланс, зміна валютного курсу, прямі іноземні інвестиції, контроль капіталу, режим валютного курсу
К. Ле, П. Зак	Країни, що розвиваються, 1976–1991 рр.	Панельна регресія з фіксованими ефектами	Економічні ризику, політична нестабільність, зміна політичного режиму, політична невизначеність
М. Рефаї, С. Абдельхаді, С. Акел	Йорданія, 2000–2014 рр.	Метод найменших квадратів	Валовий ВВП, нелегальні фінансові потоки

Досить цікавими є результати комплексного дослідження детермінант відтоку капіталу, що провели А. Анцулатос та Т. Сампаніотіс для 17 країн Східної Європи, включаючи Україну [51]. Авторами було використано різні вимірники відтоку капіталу, а також оцінено наявність відстроченого ефекту впливу окремих чинників у розрізі від одного до чотирьох кварталів сприяє відтоку капіталу з країни з часовим лагом у чотири квартали, тоді як приріст обсягу зовнішнього сектору економіки, оцінений як частка сукупних обсягів експорту та імпорту до ВВП країни, детермінує зростання відтоку капіталу в тому ж періоді. Поруч із цим чинниками, що стримують відтік капіталу, є зростання номінальної процентної ставки в країні (максимальний ефект спостерігається у наступному кварталі), дефіцит бюджету (стримуючий ефект скорочується зі зростанням часового лагу), а також волатильність валютного курсу, причому наявність у країні фіксованого валютного режиму скорочує відтік капіталу, тоді як інші режими валютних курсів, протестовані авторами, не забезпечують статистично значимого ефекту. Привертає увагу також вплив різниці національної та міжнародних номінальних процентних ставок на відтік капіталу. Так, перевищення національної процентної ставки над міжнародним рівнем дестимулює відтік капіталу лише з часовим лагом у чотири квартали, тоді як у більш ранні періоди спостерігається зворотний ефект. При цьому слід звернути увагу, що застосування у країні заходів щодо контролю капіталу не має статистично значимого кількісного впливу на його рух. Також авторами на відміну від попередніх досліджень не було виявлено достовірного зв'язку між обсягом прямих іноземних інвестицій та відтоком капіталу.

Розрахунки, проведені групою науковців на прикладі Йорданії, дали змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки між ВВП країни, відтоком капіталу та нелегальними фінансовими потоками. Так, застосування тесту Грейнджера засвідчило, що лише зміни в реальному ВВП є чинником впливу на рух капіталу, тоді як інші зв'язки не підтвердилися [52]. Побудова регресійного рівняння з оцінкою у довгостроковій перспективі дала змогу виявити, що зростання ВВП призводить до скорочення відпливу капіталу.

Аналіз наявних методик оцінювання відтоку капіталу засвідчив, що в основу оцінювання, як правило, покладаються дані платіжного балансу країни. Водночас результати наукових досліджень, спрямованих на визначення детермінант відтоку капіталу, засвідчили наявність таких взаємозв'язків між макроекономічними показниками та обсягами відтоку капіталу:

- зростання обсягів прямих іноземних та портфельних інвестицій призводить до скорочення відтоку капіталу;
- підвищення рівня політичної нестабільності в країні зумовлює зростання обсягів виведення капіталу, тоді як соціально-політичні ризики мають різний вплив залежно від індикаторів, за якими проводиться оцінювання;
- зростання рівня державного боргу має обернений вплив на обсяги відтоку капіталу, тоді як приріст ВВП характеризується прямим зв'язком;
- інфляційний, процентний, кредитний, податковий та борговий економічні ризики є каталізаторами відтоку капіталу з країни;
- зростання відкритості економіки зумовлює приріст відтоку капіталу з часовим лагом у чотири квартали;
- зростання національної процентної ставки відносно міжнародного рівня зумовлює скорочення відтоку капіталу з часовим лагом у чотири квартали.

Таким чином, для оцінювання та прогнозування обсягів відтоку капіталу на рівні країни доцільно враховувати не лише поточний стан макроекономічного розвитку, а й рівень економічних та політичних ризиків.

2.2 Методичний підхід до комплексної оцінки ризику тінізації доходів

Проблема легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, є викликом для фінансової та економічної стійкості багатьох країн. Стабільна діяльність фінансової системи країни є можливою при умові дієвих механізмів і заходів зі стримування та протидії відмиванню нелегальних доходів на рівні різних

суб'єктів національної економіки та фінансових інституцій. В останній час в країні відбувається приведення існуючої законодавчої та нормативної бази у відповідність до вимог міжнародних стандартів національної системи боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму.

З метою визначення сфер діяльності та каналів проходження фінансових потоків, де ймовірність відмивання коштів та фінансування тероризму є найбільшими, необхідно проводити аналіз та оцінку ризику здійснення даних операцій. Підхід, заснований на оцінці ризику, передбачатиме виявлення та контроль потенційних ризиків легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, що дозволить запобігати процесам відмивання коштів. Імплементація підходу, заснованого на оцінці ризику, є можливою при співробітництві компетентних органів та фінансових установ.

За результатами проведеного Міжнародною групою по боротьбі з відмиванням нелегальних доходів аналізу, щорічний обсяг відмивання коштів складає 700 млрд. - 2 трлн. доларів США, що в середньому дорівнює 2-5 % світового ВВП та вважається таким, що не здійснює суттєвого впливу на показники соціально-економічного розвитку суспільства [53]. Однак, незважаючи на те, що середній світовий рівень тінізації доходів не перевищує умовно безпечного значення, для деяких країн даний показник є критичним (таблиця 2.4) та свідчить на достатньо розвинену та розгалужену систему тіньових відносин.

Як свідчать наведені дані, в Україні внаслідок глибокої економічної та політичної кризи, значно збільшилися кількість та обсяг застосовуваних схем незаконного виведення капіталу з країни, підвищився рівень економічної злочинності, за показником тінізації доходів країна знаходиться на другому місці та має понад 50% від загального обсягу доданої вартості прихованих доходів, рис. 2.1.

Таблиця 2.4 – Рівень тінізації економік країн світу, 2016 рік [54]

Країна	Рівень тінізації економіки (% від ВВП)	Країна	Рівень тінізації економіки (% від ВВП)
Азербайджан	60,04	Німеччина	10,4
Україна	52,2	Австралія	9,4
Нігерія	48,37	Канада	9,8
Російська Федерація	39,07	Китаю	8,1
Шрі-Ланка	37,76	Швейцарія	8,4
Бразилія	34,76	Японії	8,6
Пакистан	31,78	США	5,4
Іспанія	17,2		

Згідно з розрахунками професора Ф. Шнайдера, середній рівень тіньової економіки в ЄС у 2014 році становив 18,6% ВВП (10,8% у Франції, 12,2% у Німеччині та 23,5% у Польщі відповідно).

Наприкінці першого десятиріччя XXI століття економіка України стала однією з 15 найбільш тіньових економік країни, рівень якої на 17% вище, ніж середня світова тіньова економіка, що на 41,2% перевищує мінімальний рівень тіньової економіки у Швейцарії, але на 16,4% менше за найвищий показник тіньової економіки у світі за період з 1999 по 2007 рр., що спостерігався в Болівії.

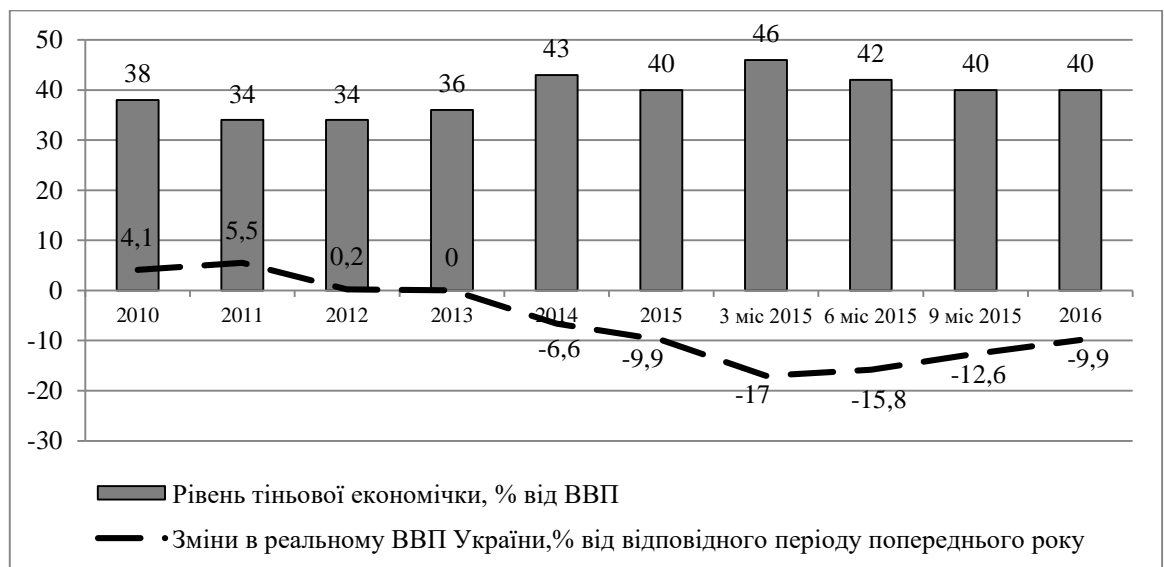

Рисунок 2.1 – Інтегральний показник тіньової економіки в Україні та темпу зростання/зменшення реального ВВП [55]

На думку експертів Глобальної фінансової доброчесності, незаконні фінансові потоки – це капітал незаконно зароблений, переведений або використаний, який включає всі невраховані приватні фінансові потоки, які призводять до накопичення іноземних активів резидентами, що порушує існуючу нормативну базу та межі контролю над капіталом [56]. Проте вагома складова прихованого відпливу капіталу формується за рахунок легальної діяльності, при здійсненні якої використовуються прогалини в законодавстві.

Взагалі, незаконний відтік коштів з країн, що розвиваються, склав 7,28 трлн. дол. За період 2000-2008 рр., з середньорічним незаконним відтоком від 725 млрд. до 810 млрд. дол. на рік за період протягом 2000–2008. Велика частина незаконних потоків відбувається з країн Азії – майже половина трильйона доларів в 2008 році. За дев'ять років, з 2000 по 2008 рік, обрані кумулятивні потоки склали: Китай – 2,2 трлн. дол., Малайзія – 291 млрд. дол., Філіппіни – 109 млрд. дол., а Індонезія та Індія – 104 млрд. дол. Україна входить до ТОП-20 країн, економіка якої страждає від незаконного вивезення капіталу.

Показник тінізації економіки в Україні знаходиться на досить високому рівні, що свідчить про суттєві недоліки у державній політиці. Найбільшу вагу в загальній структурі відмивання коштів займають саме операції незаконного виведення коштів за кордон – 27 млрд. грн. або 60% від загального обсягу (рис. 2). Основними сферами економіки, у яких найбільше застосовувалися різноманітні схеми тінізації доходів за результатами 2016 року, є добувна промисловість, операції з нерухомим майном, переробна промисловість і фінансова та страхова діяльність.

Джерелами незаконних фінансових потоків з-поміж інших є доходи у вигляді ухилення від сплати податків та маніпуляція цінами у зовнішньоекономічних операціях – трансфертне ціноутворення, яке є найбільш вагомою складовою таких потоків [57].

Тіньовий відтік прибутку за кордон відбувається внаслідок порушення чинного законодавства щодо його оподаткування (наприклад, без сплати

відповідних корпоративних податків або з порушеннями правил валютного контролю та регулювання тощо).

Рисунок 2.2 – Найпоширеніші операції по відмиванню коштів в Україні (млрд. грн.) [58]

Аналіз даних Державного комітету фінансового моніторингу за 2004 – 2006 роки показав, що популярними способами відмивання грошей на Україні є:

- операції з незаконного виведення коштів за кордон;
- операції за втраченими паспортами;
- операції з банківськими металами;
- операції пов'язані з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість;
- операції з незаконної конвертації коштів у готівку («конвертаційні центри»);
- контрабанда та злочини проти власності;
- злочини з наркотичними речовинами;
- зовнішньоекономічні операції (вантажно-митні декларації з ознаками підробки, експорт по завищеним цінам або на неіснуючі компанії);
- операціями з цінними паперами;

– операції з нерухомістю [23].

Незважаючи на наявність значного спектру каналів тінзації доходів, найбільш поширеними в Україні є податкові канали, метою застосування яких є мінімізація суми податкових зобов'язань. В Україні на сьогоднішній день напрацьована значна кількість способів тінзації доходів через податкові канали, зокрема: ведення подвійної бухгалтерії; допущення бухгалтерських помилок; заниження прибутку; приховування частини активів.

Крім того, досить поширеними є операції виведення прибутку за кордон, шляхом розподілу бізнес-процесів між суб'єктами підприємницької діяльності різних країн. Зазвичай процеси виробництва продукції здійснюються на території України, а фінансові операції та операції з управління активами – на іноземних підприємствах за кордоном. Процес розподілу доходів та витрат даних підприємств побудований таким чином, щоб максимальна частина доходів акумулювалась за кордоном.

Крім розглянутої вище схеми тінзації доходів, деякі суб'єкти підприємницької діяльності застосовують механізми, спрямовані на отримання відшкодування ПДВ в результаті незаконних операцій із тінзації доходів.

При дослідженні глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 рр. визначено, що за ефективністю податкової системи Україна займає 81 місце серед 148 держав [54]. Використання оптимізаційних схем сприяє створенню каналів виведення коштів з національної економіки та є достатньо гнучким й універсальним інструментом для компаній різних видів діяльності. Так, сплата відсотків за користування позиками від контрольованих іноземних компаній може стати зручним каналом для вітчизняних суб'єктів господарювання для прихованого виведення капіталів з країни. Якщо іноземна компанія розташована у країні, з якою Україна підписала угоду про уникнення подвійного оподаткування, та ця країна не міститься у переліку офшорних зон КМУ, відсотки за користування такою позикою належать до витрат української компанії, що, відповідно, дозволяє мінімізувати зобов'язання за податком на прибуток.

В Україні практично відсутні бар'єри для прихованого виведення капіталів, тому прибутки виводяться з країни майже без перешкод. Для запобігання нелегального виведення капіталів в деяких країнах створено умови, за яких легальне переведення прибутків у «податкові гавані» супроводжується додатковими платежами до бюджету та витратами, а нелегальне – ризиками притягнення до відповідальності.

Інвестиційні потоки в Україну, крім свого традиційного призначення, часто є ланкою схем прихованого виведення капіталу. Показовим прикладом цього є великі обсяги інвестицій з Кіпру, які складають понад 32% від загального обсягу вітчизняних прямих іноземних інвестицій. За даними Державної служби статистики, на Кіпр припадає найбільша частка – 19 млрд. дол. – із 58,2 млрд. дол. прямих іноземних інвестицій, залучених за всі роки незалежності України з 1991 р. Тільки у 2013 р. зареєстровані на Кіпрі інвестори вклали 1,8 млрд. із 3,7 млрд. дол. прямих іноземних інвестицій (у 2012 р. – 3,9 млрд. із 4,1 млрд. дол.)

Оцінки експертів Мережі податкових юстицій [59], свідчать, що на десять юрисдикцій, які за «Індексом фінансової секретності» мають найвищі показники фінансової таємниці, припадає близько 80 % обсягу торгівлі фінансовими послугами на світовому ринку. Понад 50 % банківських активів здійснюють рух через юрисдикцію, яка має високий ступінь таємності. За даними Ініціативи з викрадення активів практично усі великі транснаціональні компанії використовують юрисдикції з високим ступенем таємності з метою мінімізації бази оподаткування за корпоративними податками [60].

Фінансові системи країн, що розвиваються, більш схильні до накопичення і реалізації системних ризиків, незважаючи на незначний розмір та рівень складності фінансових систем цих країн порівняно із розвинутими країнами. Рівень ризику фінансової стабільності у країні залежить від поведінки багатьох учасників фінансової системи [61].

Ураховуючи постійну системну взаємодію суб'єктів економіки на внутрішніх та зовнішніх ринках ресурсів, товарів та послуг і фінансових

ринках, а також наслідки цих взаємозв'язків у вигляді синергетичних явних та латентних ефектів, нами визначено драйвери та методи тінізації економіки. Основні складові процесу незаконного виведення коштів за кордон наведені на рисунку 2.3.

Зважаючи на багатогранність та багатоканальність явища тіньової економіки, розробка уніфікованого підходу до оцінювання ймовірності виникнення ризику легалізації доходів отриманих злочинним шляхом є складним завданням. Оскільки фактори та причини тіньової економіки суттєво відрізняються в кожній країні, то і визначення масштабів нелегальної діяльності залежать від особливостей функціонування економічної системи. Так, якщо в розвинених країнах тіньова економіка – це визначена кримінальна діяльність, яка складає лише незначну частину нелегальних операцій, то в країнах з трансформаційною економікою, в тому числі і в Україні – це й частка легальної економіки, без якої функціонування офіційної економіки не можливе.

Бюро з міжнародного співробітництва в галузі боротьби з наркотиками та правопорядку здійснило класифікацію країн, залежно від ефективності заходів по боротьбі з легалізацією доходів отриманих злочинним шляхом та фінансуванням тероризму:

1) країни, що мають «незначні недоліки» у системах протидії легалізації доходів і намагаються їх ліквідувати (Афганістан, Австрія, Бірма, Велика Британія, Канада, Китай, Франція, Німеччина, Іран, Італія, Нігерія, Росія, США, Турція, Швейцарія, Японія, Україна);

2) країни, що мають «незначні недоліки» у системах протидії легалізації доходів і не вживають заходів для їх мінімізації (Азербайджан, Бельгія, Чилі, Угорщина, Північна та Південна Корея, Молдова, Польща, Португалія, Сербія Сирія та ін.)

3) країни, що мають масу недоліків, і не намагаються їх ліквідувати (Камерун, Куба, Естонія, Македонія, Непал, Норвегія, Словенія, Швеція та ін.) [61].

- Драйвери мінізації економіки**
- прагнення до максимізації прибутків
 - надмірне податкове навантаження; непрозорість та нестабільність законодавства
 - низький рівень правової культури
 - криза фінансової системи
 - можливість використовувати державне майно та майно організаційних структур для одержання неофіційного приватного доходу
 - можливість втручання у діяльність суб'єктів господарювання
 - відсутність чіткої межі між офіційною та тіньовою діяльностями
 - високий рівень безробіття
 - низький рівень життя
 - корупція органів влади
 - неефективність митного контролю
 - високі ставки ввізного мита, акцизного збору та ПДВ під час імпорту
 - корупція в митних органах, органах охорони державного кордону, інших правоохоронних та контролюючих органах

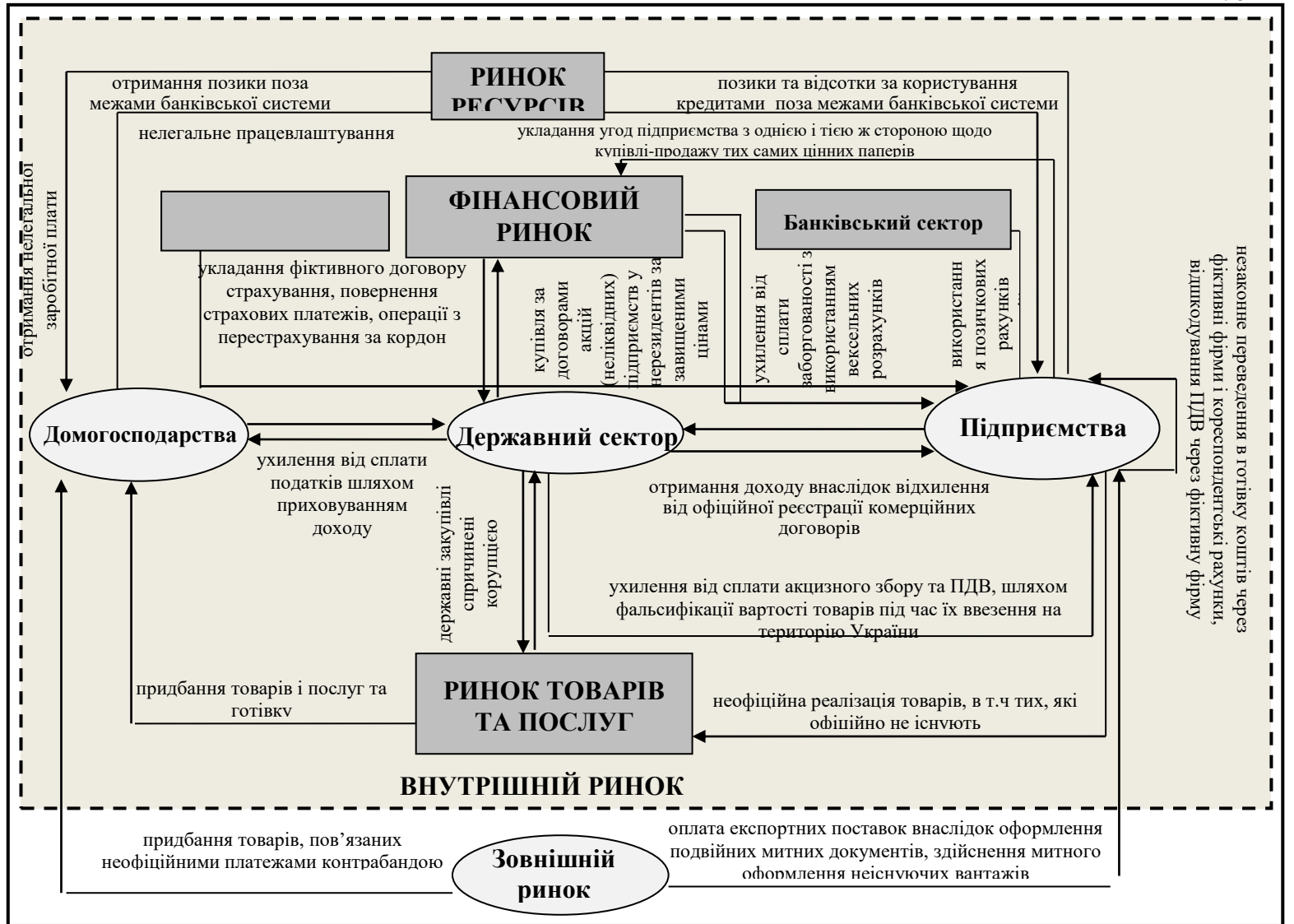

Рисунок 2.3 – Схема незаконного виведення коштів за кордон

В таблиці 2.5 наведена порівняльна характеристика країн за показником протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Таблиця 2.5 – Порівняльна характеристика країн у розрізі боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом [61]

Країна	США	Великобританія	Китай	Росія	Україна
Заявлена участь у боротьбі з відмиванням грошей	+	+	+	+	+
Граничний обсяг коштів для здійснення операції	\$10 000	\$20 000	\$10 000 готівковий розрахунок, \$100 000 (\$500 000) для фізичних (юридичних) осіб – безготівковий	\$11000	\$3000
Централізоване управління на рівні держави	+	+	-	+	охвачені не всі аспекти
Підходи щодо організації системи протидії відмиванню грошей	принцип «знай свого клієнта»	принцип «знай свого клієнта»	визначення операцій з вкрапленням принципу «знай свого клієнта»	контроль операцій	контроль операцій
Знаходиться у складі організації протидії відмиванню грошей	FATF, АГП	FATF	ЄАГ, ОГБС	FATF, MONEYVAL, ЄАГ	MONEYVAL

Результати таблиці підтверджують тезу про значну диференціацію інструментів та механізмів запобігання тінізації доходів. Зважаючи на зазначене, на нашу думку, розробка уніфікованого методичного підходу та побудова математичних моделей оцінювання обсягів тіньової економіки та пропозицій щодо їх істотного скорочення є одним із пріоритетних напрямків дослідження.

На сьогоднішній день існує значне різноманіття методик для оцінювання

рівня тінізації доходів, які відрізняються різним кількісним та якісним складом індикаторів. Найбільш поширеним методом оцінки обсягів тінізації доходів в країнах з розвинутою ринковою економікою є грошово-кредитні (монетарні) методи. В основі їх використання лежить теза про те, що в реалізації тінювих схем використовується лише готівка.

Одним із таких методів є метод, заснований на аналізі попиту на готівкові гроші [62]. Збільшення попиту на готівку протягом аналізованого періоду, порівняно з базовим свідчить про зростання рівня тінювої економіки. За базовий період, як правило використовують період з найнижчим рівнем тінювої економіки по відношенню до аналізованого.

Найбільш простий алгоритм використання даного методу розробив П. Гутманн [63], який співвідношення готівкових грошей і вкладів при дослідженні обсягів тінювої економіки, розраховував за формулою:

$$f_{(t_0)}^t = \frac{C^t D^{t_0}}{C^{t_0} D^t} \quad (2.1)$$

де $f_{(t_0)}^t$ – зміна співвідношення готівкових грошей і вкладів у розрахунковому періоді t відносно базового періоду t_0 ;

C^t, C^{t_0} – готівкові гроші у розрахунковому t -му періоді і базовому t_0 -му періоді;

D^t, D^{t_0} – вклади (строкові депозити, депозити до запитання) в банках у розрахунковому t -му періоді і базовому t_0 -му періоді.

Обсяг тінювої економіки розраховується за формулою:

$$T^t = W^t [f_{(t_0)}^t - 1] = W^t \left(\frac{C^t D^{t_0}}{C^{t_0} D^t} - 1 \right) = W^t \frac{C^t D^{t_0} - C^{t_0} D^t}{C^{t_0} D^t} \quad (2.2)$$

де T^t – обсяг тінювої економічної діяльності у t -му році;

W^t – обсяг офіційного валового внутрішнього продукту у t -му році.

Застосування даної групи методів має свої особливості, пов'язані зі:

- значними похибками в отриманих результатах зумовлених зміною часового інтервалу, протягом якого можлива відсутність явища тіньової економіки;
- ймовірнісним характером припущення про наявність тіньової економіки в країні протягом певного часу;
- відсутністю достовірних та підтверджених даних про те, що будь-які зміни в співвідношенні готівкових грошей і вкладів зумовлені впливом тіньової економіки.

Міністерством економічного розвитку та торгівлі України оцінку обсягів тіньової економіки запропоновано здійснювати на основі 4 методів: «витрати населення – роздрібний товарооборот», збитковості підприємств, електричного та монетарного методів.

Загальноприйнятими методами оцінки обсягів тіньової економіки є метод споживання електроенергії. Згідно з яким динаміка реального ВВП повинна відповідати приросту внутрішніх обсягів споживання електроенергії. У випадку перевищення темпів приросту використаної електроенергії над аналогічним показником ВВП, припускається, що електроенергія споживається у виробничій сфері тіньової економіки.

Формалізація електричного методу базується на визначенні індексних показників аналітичного та базового періодів за формулою:

$$T_{Et(t_0)} = \frac{I_{Et(t_0)} - I_{ВВП_t(t_0)}}{I_{ВВП_t(t_0)}} \times 100, \quad (2.3)$$

де $I_{Et(t_0)}$ – індекс зміни споживання електроенергії в аналітичному періоді до базового;

$I_{ВВП_t(t_0)}$ – індекс зміни ВВП в періоді, що аналізується, до базового;

t – аналітичний період;

t_0 – базовий період (індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії та ВВП дорівнюють одиниці).

Оцінка ризику тінізації доходів за допомогою методу «витрати населення – роздрібний товарооборот» передбачає моніторинг та виявлення наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки. Дані щодо витрат домогосподарств отримуються шляхом вибіркового обстеження умов їх життя на добровільній основі, а дані щодо загального обсягу продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання – шляхом статистичної звітності.

Метод збитковості підприємств передбачає визначення граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки.

При використанні методу збитковості підприємств використовуються такі припущення:

- усі збиткові підприємства за офіційними статистичними даними фактично є прибутковими, що вважається завищенням обсягів тіньової економіки.
- рентабельність збиткових підприємств дорівнює рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що аналізується.

Крім проаналізованих вище методів, ймовірність виникнення ризику тінізації доходів визначають за допомогою методів м'якого моделювання, які передбачають розрахунок відносних обсягів тіньової економіки через виділення сукупності факторів, що її обумовлюють. Особливістю даного методу є те, що він враховує різні фактори, що ведуть до формування і зростання тіньової економіки, а також зміну тіньової економіки в часі. Це є важливим, оскільки вплив тіньової економіки виявляється одночасно на виробництві, трудовому і грошовому ринках.

Структурний метод заснований на використанні ретроспективних даних про масштаби тіньової економіки в різних галузях виробництва.

Експертний метод спирається на інтуїції і досвіді кваліфікованих фахівців, які визначають ступінь достовірності даних, взаємозв'язку і відносини, що важко піддаються кількісному опису. Подібним чином оцінюється латентність економічних злочинів.

Метод порівняння доходів і витрат використовує розбіжності між статистичними даними щодо їх обсягів. У системі національних рахунків розмір доходу повинен дорівнювати розміру витрат. Таким чином, якщо доступна незалежна оцінка витрат національних рахунків, то різниця між розміром витрат і розміром доходу може використовуватися як індикатор ступеня тіньової економіки.

2.3 Оцінка ризику тінізації доходів в Україні

Неформальна економіка наносить колосальні збитки Державному та місцевим бюджетам України внаслідок часткової або повної несплати податкових, а також інших обов'язкових платежів. На думку експертів Інституту соціально-економічної трансформації [13] загальні втрати бюджету від використання восьми найбільш поширених тіньових схем становлять у 2017 р. більше ніж 180 млрд грн, а саме від: офшорні схеми (50-65 млрд грн втрат бюджету), сирій імпорт і контрабанда (25-70 млрд грн), конвертаційні центри (12-15 млрд грн), махінації з відшкодуванням ПДВ (10-12 млрд грн), контрафакт (10 млрд грн), оформлення штатних працівників як індивідуальних підприємців (2,5-5 млрд грн), виведення прибутку через псевдопідприємництво фізичних осіб (0,7-3 млрд грн), заниження оборотів підприємцями на спрощеній системі оподаткування (1-1,5 млрд грн). Значні обсяги тіньових економічних операцій значною мірою впливають на економічний рівень розвитку регіонів України, а також спричиняють виникнення

економічного дисбалансу, соціального напруження та деструктивних явищ у масштабі всієї країни.

Як свідчать результати проведеного аналізу, на сьогоднішній день, проблема незаконного виведення коштів за кордон та подальшої їх легалізації потребує розробки комплексу послідовних заходів, спрямованих як на своєчасну ідентифікацію та покарання учасників тіньового виведення коштів за кордон так і на мінімізацію ризику виникнення даних операцій. При цьому, під ризиком легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, на нашу думку, слід розуміти ймовірність здійснення операції пов'язаних з легітимізацією незаконно виведених за кордон доходів.

Оцінку даного ризику пропонуємо здійснювати за наступними складовими:

1) органи, що прямо чи опосередковано приймають участь в операціях. На сьогоднішній день, в Україні, спостерігається значний рівень корупції в переважній більшості органів виконавчої влади всіх рівнів, що проявляється як в приховуванні фактів тінізації доходів, так і у безпосередній участі в даних операціях. Так, за підрахунками міжнародних експертів, у більшості органів рівень корупції є вище середнього значення. Значення для України наведені на рисунку 2.4.

Ймовірнісне значення ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в різних органах влади пропонуємо розраховувати як середньозважене значення рівнів корупції в окремій інституції з призначення вагових коефіцієнтів від 1 – високий рівень корупції (неможливо здійснити будь-які операції без хабара) до 5 – низький рівень корупції.

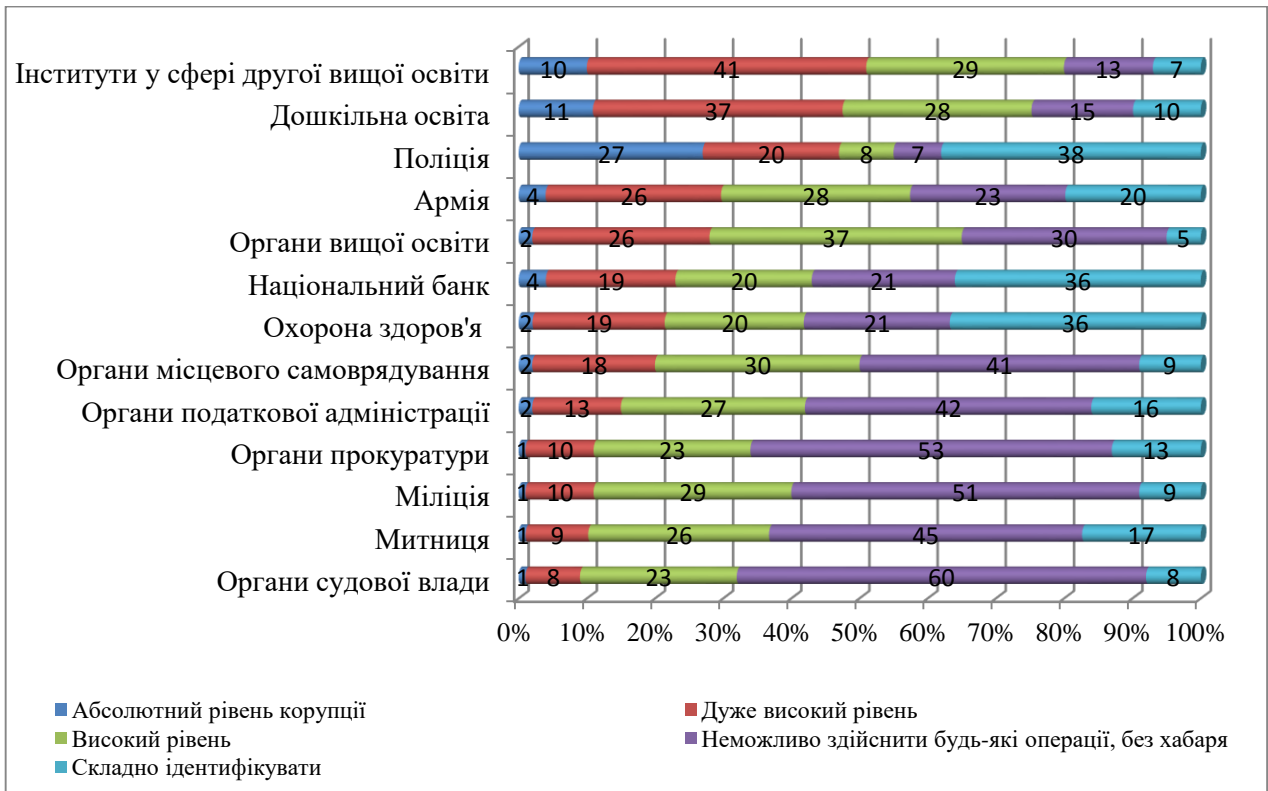

Рисунок 2.4 – Рівень корупції в різних інституціях України [55]

2) країни, що приймають участь в операціях. Даний критерій передбачає врахування ймовірності виникнення ризику тінізації доходів в країнах-партнерах, суб'єкти підприємницької діяльності або органи державної влади якої залучені до операції.

В основу загальної оцінки даного ризику, пропонуємо покласти значення індексу корупції, визначеного міжнародною організацією Transparency International. Вибір даного показника зумовлений тим, що на нашу думку, індекс корупції країни, є прямим свідченням можливості легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в конкретній країні, оскільки дані операції завжди є наслідком накопичення злочинних доходів, у результаті застосування корупційних схем в країні.

Трансформацію даного показника до ймовірнісного значення, на нашу думку, доцільно здійснювати за наступною формулою:

$$P_{те} = \alpha \cdot \frac{(10 - I_k)}{10} \cdot h \quad (2.4)$$

де $P_{те}$ – ймовірнісна оцінка ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом країни-партнера;

α – ваговий коефіцієнт;

I_k – індекс корупції конкретної країни;

h – граничне значення інтервалу.

Для визначення оптимальної кількості груп для ранжування країн, використаємо формулу Стерджесса:

$$n = 1 + 3.322 * \lg N, \quad (2.5)$$

де n – число груп,

N – обсяг вибірки.

Після визначення числа груп, розрахуємо верхню та нижню межі варіативної ознаки кожної групи. Довжина інтервалу визначається за формулою:

$$h = \frac{R}{n - 1}, \quad (2.6)$$

де $R = X_{\max} - X_{\min}$ – розмах вибірки;

X_{\max}, X_{\min} – максимальне та мінімальне значення ознаки.

На основі проведених розрахунків, групування країн за показником ймовірності тінізації доходів здійснюється за трьома рівнями: країни, з індексом корупції 0-5 – ті, що мають високий ризик здійснення операції з відмивання грошей (межі інтервалу 0,165-0,66); 5-6 – середній рівень ризику, з граничними межами 0-0,165; більше 6 – низький рівень ризику. Індекс корупції країн, за розрахунками 2016 року наведений в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6 – Індекс корупції країн (побудовано на основі [64])

Країна або територія	Індекс корупції	Оцінка ризику	Країна або територія	Індекс корупції	Оцінка ризику
Корея	0	високий	Латвія	4,8	високий
Ірак	1,5	високий	Литва	4,8	високий
Узбекистан	1,7	високий	Словаччина	4,9	високий
Афганістан	1,8	високий	Корея	5,1	середній
Венесуела	2	високий	ПАР	5,1	середній
Туркменістан	2	високий	Італія	5,2	середній
Центральноафриканська Республіка	2	високий	Чеська Республіка	5,2	середній
Азербайджан	2,1	високий	Кіпр	5,3	середній
Республіка Білорусь	2,1	високий	Угорщина	5,3	середній
Казахстан	2,1	високий	Ізраїль	6,1	низький
Таджикистан	2,1	високий	Португалія	6,5	низький
Нігерія	2,2	високий	Естонія	6,5	низький
Російська Федерація	2,3	високий	Словенія	6,6	низький
Сірія	2,4	високий	Іспанія	6,7	низький
Іран	2,5	високий	Чилі	7	низький
Україна	2,7	високий	США	7,2	низький
Молдавія	2,8	високий	Франція	7,3	низький
Аргентина	2,9	високий	Ірландія	7,5	низький
Єгипет	2,9	високий	Японія	7,5	низький
Боснія і Герцеговина	3,3	високий	Німеччина	7,8	низький
Чорногорія	3,3	високий	Австрія	8,1	низький
Грузія	3,4	високий	Великобританія	8,4	низький
Саудівська Аравія	3,4	високий	Люксембург	8,4	низький
Сербія	3,4	високий	Австралія	8,6	низький
Індія	3,5	високий	Канада	8,7	низький
Китай	3,5	високий	Норвегія	8,7	низький
Румунія	3,7	високий	Нідерланди	9	низький
Болгарія	4,1	високий	Швейцарія	9	низький
Туреччина	4,1	високий	Ісландія	9,2	низький
Хорватія	4,1	високий	Швеція	9,3	низький
Польща	4,2	високий	Данія	9,4	низький
Греція	4,6	високий	Нова Зеландія	9,4	низький

Крім того, в процесі оцінювання, необхідно враховувати той факт, що здійснення операцій за участю офшорних зон, характеризується підвищеним ступенем ризику. Так, країни, які мають високі показники ВВП на душу населення, одночасно є світовими лідерами за обсягами надання офшорних

фінансових послуг. Зокрема, 65 % загального обсягу офшорних фінансових послуг зосереджено у п'яти країнах з високими показниками ВВП на душу населення (США, Великобританія, Люксембург, Швейцарія та Німеччина).

Згідно з результатами дослідження Мережі податкових юстицій, Україна входить у першу двадцятку країн, резиденти якої накопичили найбільші офшорні капітали (майже 170 млрд. дол., що понад втричі перевищує обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну в 2014 році (58,2 млрд. дол.). Перелік офшорних зон визначений Розпорядженням КМУ від 23 лютого 2011 р. N 143-р [65], наведений в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7 – Перелік офшорних зон [65]

Країна	Рівень корупції	Країна	Рівень корупції
Андорра	0	Ангілья (володіння Великої Британії)	0
Антигуа і Барбуда	0	Ніуе (володіння Нової Зеландії)	0
Багами	0	Теркс і Кайкос	0
Барбадос	6,9	Нідерландські Антильські Острови	0
Бахрейн	5	Монтсеррат	0
Беліз	3	Кайманові Острови	0
Вануату	3,1	Віргінські Острови	0
Гренада	3,4	Пуерто-Ріко	0
Домініка	5,6	Бермудські острови	0
Ліберія	2,1	Гібралтар	0
Мальдівська Республіка	3,3	Острів Олдерні	0
Маршальські Острова	0	Острів Мен	0
Монако	0	Острів Джерсі	0
Науру	0	Острів Гернсі	0
Самоа	4,5	Сент-Кітс і Невіс	0
Сейшельські Острови	4,5	Сент-Люсія	6,8
Сент-Вінсент і Гренадіни	6,1	Співдружність Пуерто Ріко	0
Аруба	0	Острови Кука	0

За допомогою формули 2.7 можна здійснювати трансформацію відносних показників в ймовірнісні значення. Однак враховуючи нерівномірний вплив різних критерій на кінцевий показник ймовірності тінізації доходів в конкретній операції, застосування коригуючого коефіцієнта (α) допоможе

врахувати дані фактори. Значення вагових коефіцієнтів для різних складових ризику, визначений методом експертних оцінок наведені в таблиці 5.

Таблиця 2.8 - Значення вагових коефіцієнтів для складових оцінки ймовірності тінізації доходів операції

Складова	Значення вагового коефіцієнту
Країна-партнер	0,33
Країна походження	0,19
Вид економічної діяльності	0,37
Орган задіяний в операції	0,11

Таким чином, формула для визначення ймовірності тінізації доходів за критерієм «країна-партнер» має вигляд:

$$R_{TD_{\text{країни}}} = \begin{cases} 0.33 \cdot \frac{(10-I_k)}{10} \cdot 0,66, \text{ якщо } I_k < 5 \\ 0.33 \cdot \frac{(10-I_k)}{10} \cdot 0,165, \text{ якщо } I_k \geq 5 \\ 0.33 \cdot \frac{(10-I_k)}{10} \cdot 0,825, \text{ за участю офшорної країни} \end{cases} \quad (2.7)$$

Наступним параметром у моделі якісної оцінки ймовірності виникнення ризику тінізації доходів виступає вид економічної діяльності. В процесі оцінки ризику за даним параметром, пропонуємо використовувати підхід до класифікації видів економічної діяльності, визначений національним класифікатором України [66]. Бальна оцінка за окремими видами економічної діяльності відповідно до національного класифікатора наведена в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9 – Бальна оцінка окремих видів економічної діяльності
(систематизовано на основі даних [66])

Назва	Бальна оцінка
Тиражування записаних носіїв інформації	10
Виробництво ювелірних виробів	10
Торгівля автомобілями	10
Роздрібна торгівля, яка здійснюється фірмами посилкової торгівлі	10
Діяльність готелів та ресторанів	10
Фінансовий лізинг	10
Надання кредитів	10
Страховання	10
Рекламна діяльність	10
Діяльність з організації азартних ігор	10
Біржові операції з фондовими цінностями	10
Діяльність агентств нерухомості	10
Операції з нерухомістю для третіх осіб	8
Торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	7
Управління фінансовими ринками	7
Виробництво музичних інструментів	6
Діяльність пошти та зв'язку	6
Грошове та фінансове посередництво	5
Дослідження і розробки	5
Управління в соціальній сфері	5
Виробництво кольорових металів	4
Виробництво дорогоцінних металів	4
Операції з нерухомим майном	4
Діяльність у сфері обов'язкового соціального страхування	4
Діяльність транспорту	3
Міжнародна діяльність	3
Діяльність у сфері оборони	3
Діяльність щодо безпеки населення в надзвичайних ситуаціях	3
Професійно-технічна освіта	3
Вища освіта	3
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	3
Виробництво хутра та виробів з хутра	3
Наукова та технічна діяльність	3
Хімічне виробництво	3
Будівництво	3
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	2
Переробна промисловість	2
Виробництво харчових продуктів	2
Текстильне виробництво	2
Металургійне виробництво	2

Застосування розглянутого вище підходу, дозволить отримати ймовірнісні показники ризику незаконного виведення коштів за кордон за окремими його складовими. Загальна кількість балів за всіма складовими операції розраховується за формулою:

$$TE = MAX \left\{ \sum_{i=1}^n \left[TE_{кр_i} + TE_{кр_партн_i} + TE_{орган_i} \right] \right\} + (n - 1) + TE_{орг_i} \\ + MAX_{i=1}^m \left\{ TE_{кр_партн_i} \right\} + (m - 1) + MAX_{i=1}^k \{ TE_{екдіял} \} + (k - 1) \quad (2.8)$$

де TE – загальна кількість балів за операцією;

$TE_{кр_партн_i}$ – кількість балів за складовою «країна-партнер»;

$TE_{орган_i}$ – кількість балів за показником «орган, що прямо чи опосередковано приймає участь операції»;

$TE_{кр_i}$ – кількість балів за показником «країна, в якій розташовані головні учасники операції»;

$TE_{екондіял}$ – кількість балів за показником «економічна діяльність»;

k – кількість видів економічної діяльності, що задіяні в операції;

n – кількість осіб, які задіяні в операції

$n=1$;

m – кількість країн, які задіяні в операції.

Розглянутий вище підхід дозволяє отримати оцінку ймовірності легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в цілому за всіма складовими операції. Однак, враховуючи той факт, що ефективна реалізація будь-яких управлінських заходів потребує ідентифікації конкретних факторів, що спричинили можливість застосування корупційних схем та розробку механізмів їх нейтралізації, важливого значення набуває дослідження найбільш ризикованих складових за допомогою визначення ступеня перевищення розрахованої

ймовірності виникнення ризику легалізації доходів за конкретною операцією над її допустимим значенням. Розрахунок відхилення даних показників, на нашу думку, доцільно здійснювати за умови коли інтегральний показник ймовірності виникнення ризику знаходиться у межах допустимих значень, проте аналіз окремих напрямків свідчить про перевищення критично допустимих величин. Графічно експрес-оцінка рівня ризику на рисунку 2.5.

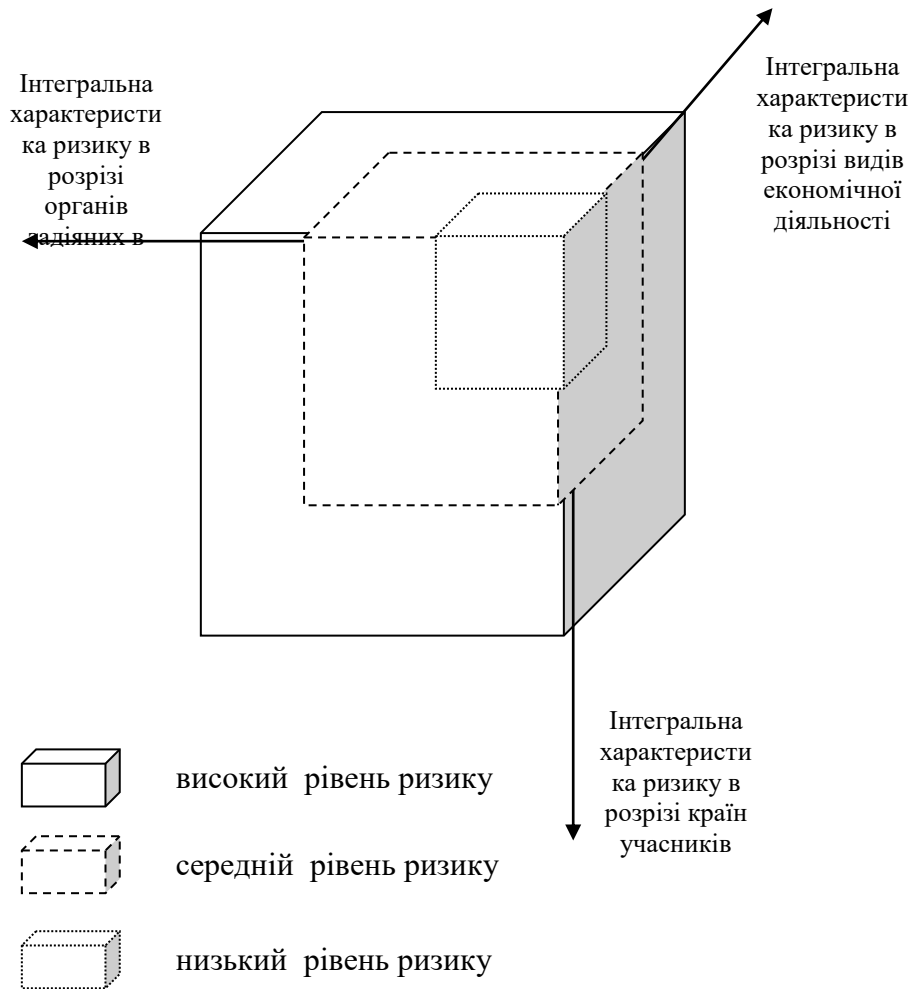

Рисунок 2.5 – Графічне зображення інтегральної експрес-оцінки ризику тінізації доходів країни

Практичну апробацію запропонованого підходу до оцінки ризику тінізації доходів проведемо на прикладі інвестиційних каналів виведення коштів. За даними Державної служби статистики України за період 2010-2016 років обсяг прямих іноземних інвестицій з України становив 39 млрд. дол. США, при

цьому основними інвесторами стали Кіпр і Велика Британія. Частка країн за обсягом прямих інвестицій з України наведена на рисунку 2.6. Враховуючи вищезазначене, практичну апробацію запропонованого підходу до визначення ймовірності виникнення операцій з легалізації доходів отриманих злочинним шляхом для України проведемо на прикладі Кіпру та Віргінських Островів, як країн, що мають найбільший обсяг інвестицій з України.

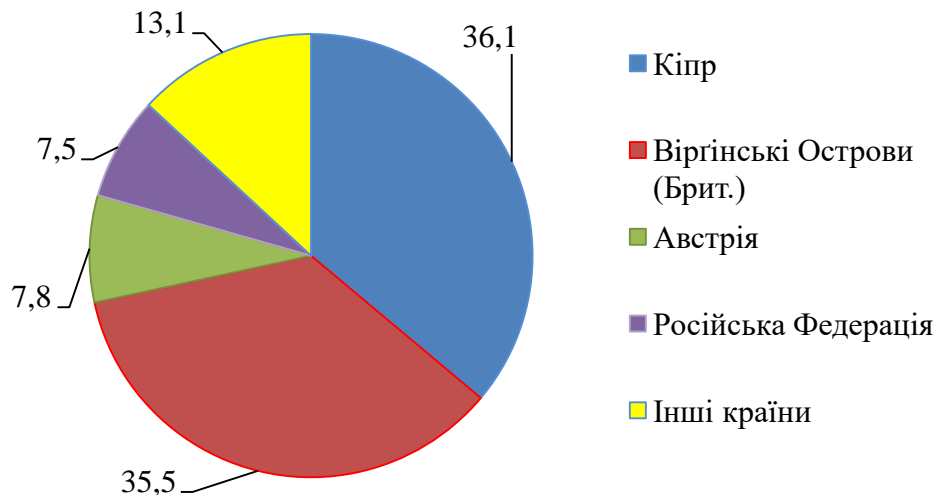

Рисунок 2.6 – Прямі інвестиції з України в економіці країн світу

Оскільки за видами економічної діяльності найбільший обсяг коштів в Україні було інвестовано в наукову діяльність та переробну промисловість (таблиця 2.10), саме зазначені види діяльності будуть оцінені з точки зору ймовірності виникнення ризику тінізації доходів.

Таблиця 2.10 – Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з України за видами економічної діяльності [23]

Вид діяльності	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5
Сільське господарство	19,0	19,3	16,7	15,9
Переробна промисловість	171,2	131,5	108,7	113,0
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	77,8	59,3	52,2	51,6
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	9,5	8,4	7,5	7,2

Продовження таблиці 2.10

1	2	3	4	5
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,1	0,1	0,1	6,9
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	0,6	0,7	0,8	0,9
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	39,5	25,0	18,0	21,4
Машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування	37,8	31,2	24,8	19,9
Виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	*	*	0,2	0,2
Будівництво	0,8	11,6	1,3	1,3
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	128,0	112,1	80,1	88,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	24,2	22,7	24,7	26,6
Інформація та телекомунікації	0,0	2,7	2,6	2,5
Фінансова та страхова діяльність	221,7	125,3	73,8	72,5
Операції з нерухомим майном	66,5	50,7	45,8	44,7
Наукова та технічна діяльність	6 030,6	5 968,6	5 953,2	5 966,4

Результати розрахунків наведені в таблицях 2.10, 2.11 свідчать про середній рівень ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом при здійсненні операції в сфері переробної промисловості за участі України та Віргінських Островів.

Таблиця 2.11 – Результати оцінки ймовірності виникнення ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом за участі України та Віргінських Островів

Показник	Характеристика	Оцінка за якісною шкалою	Бальна оцінка	Ймовірнісна оцінка
Країна-партнер	Віргінські Острови	високий	0	0,27
Органи, що приймають участь в операціях	ОМС	високий	22,13	0,13
	Митниця	високий	24,26	0,16
Країна походження	Україна	високий	7,3	0,0085
Вид економічної діяльності	Переробна промисловість	низький	2	0,17
Загальна оцінка		високий	55,7 (середній)	0,74 (високий)

При реалізації даних операцій, в якості органів, що приймають безпосередню участь, нами визначені органи місцевого самоврядування та митниця. Однак, даний перелік є дещо умовний, оскільки, як правило в зазначених операціях приймають участь набагато більша кількість органів різних інституцій, як з однієї так і з іншої країни. При оцінці ризику країни Віргінським Островам, як офшорній зоні присвоєний високий ступінь, що і зумовило зміну від середнього до високого ступеню ризику в цілому за операцією.

Аналіз результатів оцінки ймовірності виникнення ризику легалізації незаконних фінансових потоків для операцій за участі України та країн-партнерів представлено в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12 – Результати оцінки ймовірності виникнення ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом за участі України та країн-партнерів

Вид діяльності	Кіпр	Віргінські острови	Австрія
1	2	3	4
Сільське господарство	0,59	0,74	0,61
Переробна промисловість	0,59	0,74	0,61
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	0,59	0,74	0,61
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	0,59	0,74	0,61
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,55	0,70	0,57
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	0,59	0,74	0,61
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	1,06	0,74	0,61
Машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування	0,46	0,61	0,48
Виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	0,55	0,70	0,57
Будівництво	0,57	0,72	0,59
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	0,55	0,70	0,57

Продовження таблиці 2.12

1	2	3	4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	0,43	0,58	0,45
Інформація та телекомунікації	0,59	0,74	0,61
Фінансова та страхова діяльність	0,41	0,57	0,44
Операції з нерухомим майном	0,43	0,58	0,45
Наукова та технічна діяльність	0,33	0,72	0,59
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,59	0,74	0,61

Підсумовуючи, зазначимо, що наявність ефективного інструментарію оцінювання обсягів тінізації доходів, створює сприятливі умови для підвищення інвестиційної привабливості країни та зростання рівня її фінансового потенціалу. Необхідною умовою досягнення зазначених цілей є своєчасне прогнозування ймовірності здійснення операцій з нелегального виведення коштів за кордон та запровадження превентивних заходів.

Запропонований підхід дозволяє оцінити ймовірність виникнення ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, як за окремими складовими (вид економічної діяльності, органи, що приймають участь в операціях, країна походження, тощо) так і за операцією в цілому. В основі розробки даного підходу, було припущення, що застосування корупційних схем виведення коштів за кордон відбуваються на кожному рівні економічної системи і, отже, повинно бути оцінено оскільки впливає на загальний ступінь ризику операції.

Даний підхід може бути використаний як інструмент оцінки ефективності державної антикорупційної політики, особливо в галузі мінімізації тіньових потоків, як на мікро- так і на макрорівні. Крім того, запропонований підхід може бути використаний для виявлення основних стабілізуючих та дестабілізуючих факторів впливу на рівень тінізації доходів, з метою їх більш глибокого дослідження та перетворення на керовані в короткостроковій та довгостроковій перспективі. Подальшого розвитку потребує дослідження та оцінка синергетичного ефекту, що може виникати від одночасного негативного впливу даних факторів на ймовірність виникнення ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

3 ОЦІНКА РІВНЯ ВТРАТ ЕКОНОМІКИ ВІД БАГАТОКАНАЛЬНОСТІ ІСНУЮЧОЇ СИСТЕМИ ТІНІЗАЦІЇ ДОХОДІВ

3.1 Теоретико-методичні засади виникнення податкових розривів в економіці

Дослідженню проблеми впливу тінізації фінансових потоків на фінансово-економічний розвиток країни присвячені наукові праці вітчизняних та іноземних вчених. Негативний вплив тіньових фінансових потоків на показники функціонування різних економічних суб'єктів досліджували Ф.Шнайдер, М. Бачетта, Д. Бхаттачар'я, Р. Місаті, І. Радулеску, С. Попеску та М. Матей.

Питання ефективності адміністрування податків відображені у працях В. Андрущенка, В. Вишневського, І. Луніної, П. Мельника та інших.

Вивченню особливостей формування податкових розривів в економіці присвячені роботи А. Вдовиченко, А. Зубрицького, О. Мірошніченко.

В цілому проведений аналіз наукових напрацювань дозволив зробити висновок про фрагментарність та абстрактність наявного наукового доробку в даному питанні. Переважна більшість вчених досліджують окремі питання наслідків тінізації економіки, не приділяючи уваги комплексному аналізу її впливу на формування доходів бюджету, відсутні методичні підходи до оцінки обсягу податкових розривів в економіці та їх взаємозв'язку з незаконними фінансовими потоками.

Обмеженість бюджетних коштів та високий рівень тінізації практично у всіх сферах економічної діяльності в Україні, актуалізують потребу пошуку нових алгоритмів взаємодії з економічними суб'єктами з боку держави, спрямованих на формування сприятливого бізнес-середовища: оптимального податкового навантаження, легкості ведення бізнесу, посилення контролю за

вірністю відображення інформації в податковій та бухгалтерській звітності, тощо.

В цих умовах значно актуалізуються питання розробки оригінального, адаптованого до умов розвитку України механізму запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, спрямованого на мінімізацію обсягу податкових розривів в економіці.

В умовах посилення соціально-економічної напруженості в країні, що зумовлена високими рівнями економічної нестабільності та корупції, низьким рівнем доходів, спадом виробництва, з одного боку, нестабільністю законодавства та значного рівня податкового навантаження з іншого, спостерігається значна активізація зусиль з боку економічних суб'єктів та домогосподарств спрямована на приховування частки своїх доходів та виведення їх в тінь.

Високі темпи зростання кількості тіньових операцій та їх масштабів, призводить до суттєвого скорочення обсягу податкових надходжень до бюджету та відповідно в цілому негативно впливають на показники економічного розвитку країни.

Проведений на рисунку 3.1 аналіз ролі податкових платежів в загальній структурі надходжень бюджету, дозволяє зробити висновок про суттєвий їх вплив на результуючі показники діяльності країни та здатність органів державної влади виконувати покладені на них повноваження.

Так, незважаючи на зростання абсолютної величини доходів державного бюджету та обсягу податкових надходжень, питома вага останніх суттєво скорочується по відношенню по величини доходів. Не применшуючи суттєвого впливу об'єктивних факторів на величину податкових надходжень серед яких банкрутство та ліквідація значної кількості підприємств, зменшення чисельності населення, оптимізація податкового законодавства, тощо, не можна не враховувати впливу тіньової складової на значення даного показника.

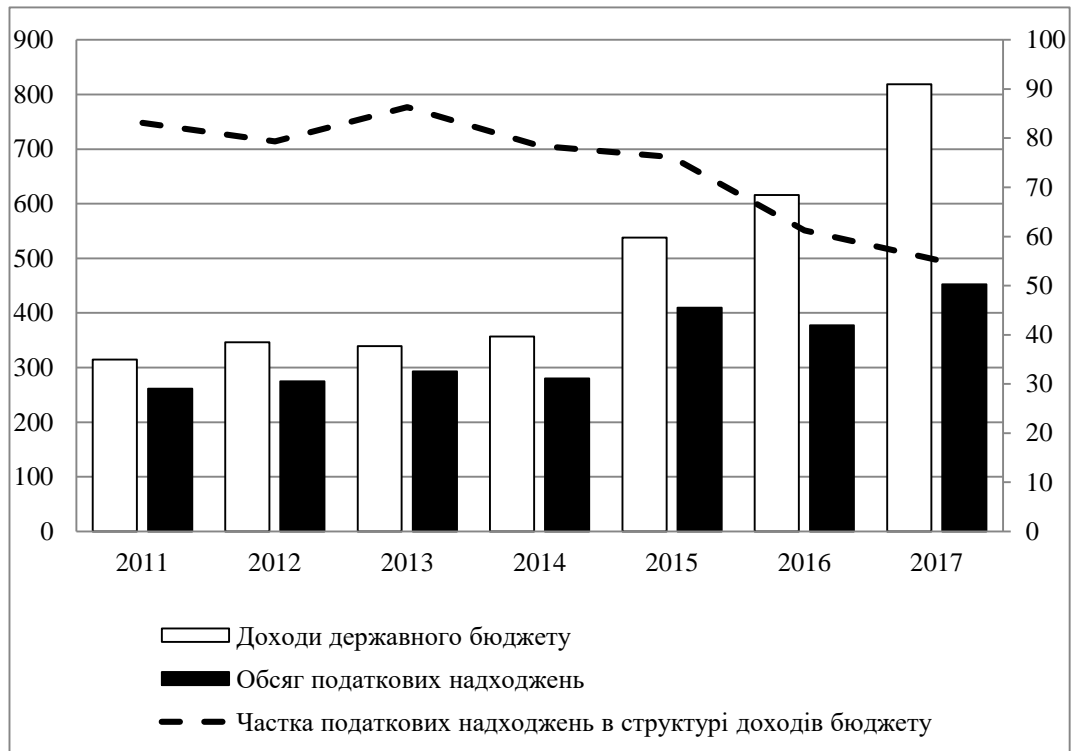

Рисунок 3.1 – Частка податкових надходжень в структурі доходів бюджету [23]

Застосування тіньових схем приховування доходів призводить до виникнення податкових розривів – різниці між сумою податкових платежів, які теоретично повинні були бути сплачені до бюджету, та сумою фактичних надходжень.

На думку американського вченого Е. Тодера податковий розрив являє собою різницю між відповідальністю платників податків щодо сплати платежів відповідно до законодавства та сумою податків, які добровільно і своєчасно сплачені. Існування податкового розриву на думку автора зумовлено наявністю трьох складових: незареєстрованої діяльності, заниженням обсягів та ухиленням від сплати податків і зборів [67].

Дж. Мак Мануста та Н. Уоррен визначали податковий розрив як різницю між теоретичним обсягом податкових зобов'язань та сумою фактично зібраних платежів [68].

Проте слід зазначити, що виникнення податкових розривів може бути зумовлено не лише існуванням тіньового сектору економіки але й нелегальною

діяльністю, виникненням безнадійної податкової заборгованості, ненавмисними помилки тощо.

В теорії виділяють такі види податкових розривів:

– валовий податковий розрив (gross tax gap) - різниця між теоретично можливим обсягом сплати податків та сумою, сплаченою платниками добровільно;

– чистий податковий розрив (net tax gap) – різниця між теоретично можливим обсягом сплати податків, сумою, сплаченою платниками добровільно та обсягом податкових платежів, стягнутих за результатами діяльності контрольно-ревізійних органів.

Величина валового податкового розриву відображає загальний обсяг навмисно прихованих податкових платежів внаслідок ухилення усіх видів та сумою, яка сплачена платниками добровільно. До операцій, які призводять до виникнення валового податного розриву належать: помилки при розрахунку обсягу податкових зобов'язань (як платником, так і податковими органами), несвоєчасні повідомлення про сплату та несплату податкових зобов'язань, помилки в бухгалтерський розрахунках, тощо.

Загальна схема виникнення податкових розривів наведена на рис. 3.2

На сьогоднішній день за оцінками міжнародних експертів величина податкових розривів з ПДВ в економіці знаходить на рівні 20% від обсягу податкових надходжень. В Україні дане значення є дещо вищим і коливається в межах 25% (рис. 3.3).

Наведені на рисунку дані, свідчать про те, що незважаючи на прийняття останніми низки нормативних актів, спрямованих на посилення контролю над діяльністю економічних суб'єктів, адміністративної та кримінальної відповідальності за дані дії, обсяг податкових розривів як і обсяг тіньової економіки дещо зменшився, але все ще залишається на високому рівні.

Рисунок 3.2 – Структурна-логічна схема виникнення податкових розривів в економіці

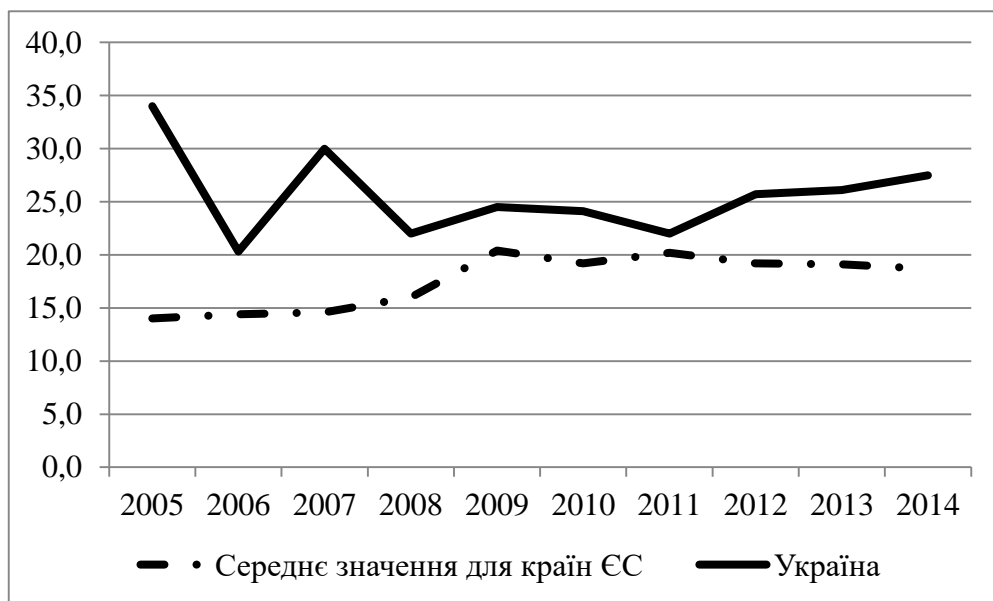

Рисунок 3.3 – Динаміка зміни величини податкового розриву з ПДВ в Україні та країнах ЄС за 2005-2014 рр.[23]

Проведений аналіз сучасних тенденцій формування податкових розривів в економіці свідчить про наявність широкого спектру каналів та схем незаконного виведення коштів з залученням широкого кола учасників даних операцій, як з боку контрагентів - банківських установ, страхових та інвестиційних компаній, партнерів так і з боку суб'єктів підприємницької діяльності.

Враховуючи значну долю тіньового сектору економіки та низькі показники бюджетного потенціалу країни потреба в пошуку не лише нових методів та способів мінімізації податкових розривів, але й пошуку ефективних механізмів детінізації економіки набуває значної актуальності. Не зважаючи на певні спроби розробки основних заходів державної політики, спрямованої на протидію незаконному виведенню коштів та подальшій легалізації їх результативність залишається низькою. Це в свою чергу призводить до зростання обсягів та частоти викривлення даних фінансової, бухгалтерської та податкової звітності, та формує передумови до зниження ефективності державної фінансової політики у сфері детінізації економіки.

Таким чином, своєчасна ідентифікація всіх учасників тінізації доходів, в т.ч. і шляхом зниження обсягу податкових зобов'язань, незаконного виведення коштів за кордон, заниження податкової вартості товарів, приховування частини фінансових операцій сприятиме підвищенню якості та ефективності державного фінансового управління, зростання темпів економічного та соціального розвитку країни у стратегічній перспективі.

Тенденції розвитку економіки у глобальному та національному вимірах, базуються на процесах широкомасштабної трансформації механізмів руху капіталу, що змінюють структуру та способи розміщення фінансових активів та створюють потребу в пошуку нових каналів їх залучення.

Однак, незважаючи на це, обсяги незаконного виведення коштів щороку зростають, а величина недоотриманих податкових надходжень до бюджету носить загрозливий характер.

Аналізу існуючих процесів адміністрування податків, дослідженню рівня ефективності податкового регулювання присвячені праці таких учених як В. Андрущенко, К. Брауер, В. Вишневецький, І. Луніна, П. Мікеладзе, Е. Селігман, та інших. Питання оцінки рівня податкових розривів висвітлювалися у роботах А. М. Вдовиченко, А. І. Зубрицького, О. В. Мірошниченко.

В цілому не применшуючи важливість існуючого наукового доробку в даному питанні, слід зазначити про необхідність більш системного та ґрунтовного дослідження методів та інструментів управління податковими розривами в економіці, з метою визначення найбільш ефективних та адаптованих до умов економічного розвитку України.

Одними із найбільш вагомих факторів виникнення податкових розривів в економіці, на сьогоднішній день, слугують операції по ухиленню від сплати податків, які пов'язані з: заниженням величини оподаткованого доходу (операцій) або незаконним відшкодуванням ПДВ, реалізацією нелегальних операцій з подальшим приховуванням отриманого доходу.

Побудова ефективної та справедливої системи оподаткування є однією із найбільш суперечливих та неоднозначних проблем сучасної фінансової політики. З одного боку її існування обумовлюється наявністю значного обсягу дефіциту бюджету та значним обсягом недоотриманих податкових надходжень в переважній більшості країн з перехідною економікою, з іншого – ефективна податкова система – запорука забезпечення рівних умов життя суспільства та запобігання шахрайству в фінансовому секторі економіки.

Наявність податкових розривів є свідченням порушення основних принципів побудови податкової системи: адекватності податкового навантаження та справедливості у оподаткуванні. Горизонтальна справедливість, вимагає, щоб платники податків, які мають однакові доходи або інші об'єкти оподаткування, сплачували до бюджету однакові за розміром суми податків (тобто цей принцип враховує платоспроможність платників податків і забезпечує розподіл податкового тягаря відповідно до спроможності

суб'єктів сплачувати податки), тоді як вертикальна справедливість, пропонує платникам податків, які мають більшу фінансову спроможність платити податки, відповідно до їхньої платоспроможності. Порушення податкового законодавства, підриває принципи рівності оподаткування та призводить до несправедливості для тих, хто платить податки, тому що їм доведеться платити більше, оскільки інші не платять свою справедливую частку [69].

На сьогоднішній день за оцінками експертів податкові розриви як індикатор втрат бюджету, завдають суттєвого збитку економічній системі країни. За цих умов розуміння масштабів і структури втрат доходів може бути запорукою вирішення проблеми недоотримання податкових зобов'язань та запобігання їх виникненню. Загалом, недоотримання бюджетом податкових надходжень може мати різні причини. З точки зору поведінки платника податків це може стосуватися навмисних його дій, таких як податкове шахрайство, ухилення від сплати податків та агресивне податкове планування, однак втрата доходів також може бути спричинена недоглядом та неплатоспроможністю. Хоча ці явища представляють серйозну проблему для суспільства, оскільки вони обмежують спроможність урядів здійснювати свою фінансову та економічну політику, вони також підривають основні принципи оподаткування.

Повна та ґрунтовна оцінка податкових розривів сприятиме розумінню масштабів втрат від недоотримання податкових платежів та слугуватиме підґрунтям для визначення першочергових заходів з вдосконалення системи адміністрування податків.

Органами державної влади іноземних країн та міжнародними організаціями розроблене значне різноманіття підходів до оцінки податкових розривів в економіці, котрі в цілому можуть бути поділені на дві основні групи: підходи, що базуються на макроекономічних агрегатах та оцінка на основі мікроекономічних даних. Перша група підходів є менш інформативною стосовно причин втрат доходів, в той час як останні – вважаються менш обґрунтованими.

Так, ОЕСР було розроблено коефіцієнт дохідності ПДВ (VRR), який є показником, що відображає ефект втрат доходів внаслідок звільнення від оподаткування та зменшення ставок податку, шахрайства, ухилення від сплати податків – розривом політики (рис. 3.4). Теоретично VRR вимірює різницю між фактичним обсягом надходжень ПДВ та тим, що можна було б отримати, за умови застосування базової ставки до всіх без виключення платників податків та баз оподаткування.

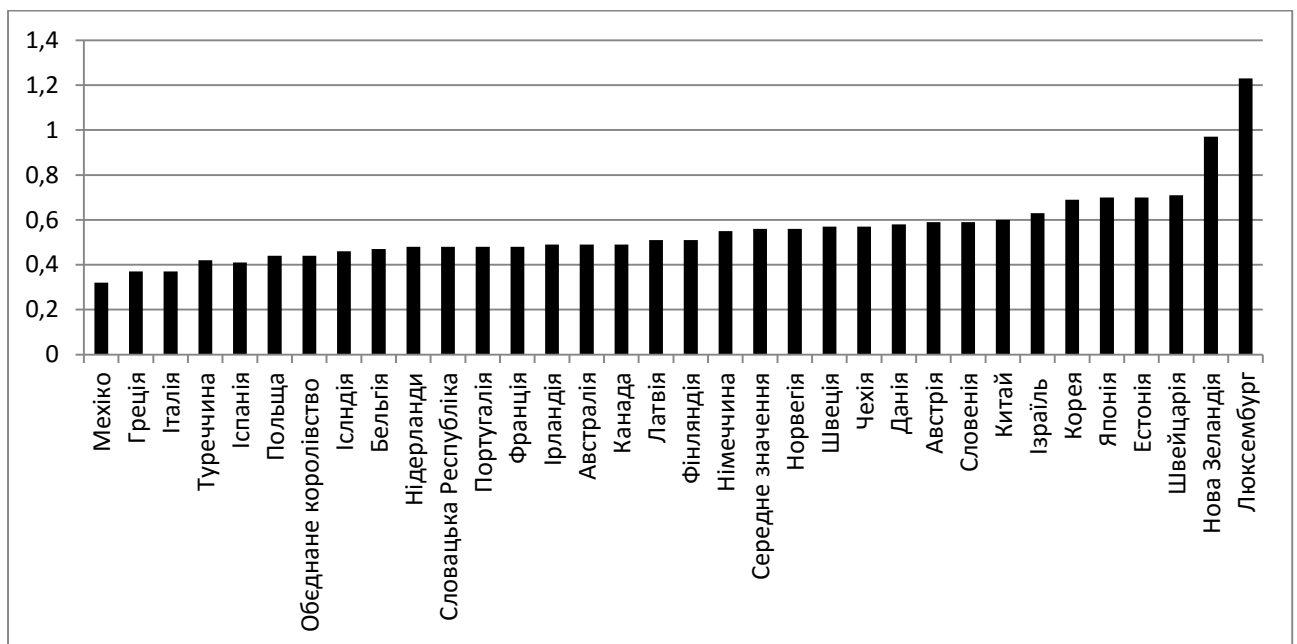

Рисунок 3.4 – Аналіз коефіцієнта дохідності ПДВ [1]

Таким чином, мінімізацію величини розриву у політиці слід розглядати як індикатор додаткового доходу від ПДВ, який держава може теоретично отримати, за умови застосування однакового оподаткування до всього обсягу спожитих товарів та послуг.

Схематично економічну сутність розривів наведено на рисунку 3.5.

Виділяють два основні підходи до оцінки податкових розривів:

1) Метод «зверху вниз» - полягає в макроекономічній оцінці податкових розривів. В основі даного методу лежить розрахунок різниці між величиною потенційних податкових надходжень та фактично отриманими

надходженнями. Оцінка величини потенційних надходжень зазвичай проводиться на основі статистичних даних. Основною перевагою даного методу є те, що він не вимагає значних затрат ресурсів та часу, а отримані результати придатні для порівняння в ретроспективі.

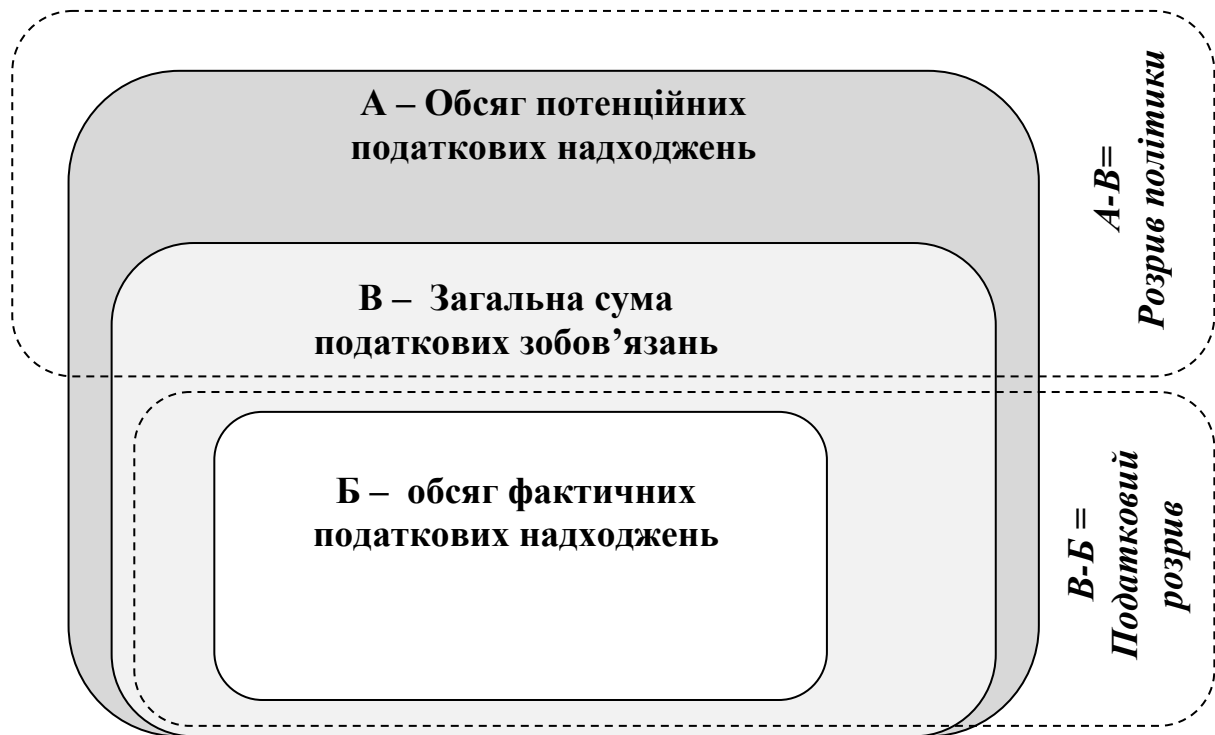

Рисунок 3.5 – Схема формування податкових розривів в економіці

В той же час, недоліком даного підходу є те, що на його основі можна оцінити лише ті види діяльності та галузі економіки, які можна відслідковувати в макроекономічній статистиці, а якість отриманих результатів залежить від повноти та коректності макроекономічних даних. Крім того, недоліком даного підходу є те, що вихідні дані є достатньо укрупнені і не дозволяють оцінити обсягів податкових розривів за окремим видом податку, окремою операцією, тощо.

При виборі даної групи методів, необхідно враховувати той факт, що офіційні дані макроекономічної статистики не відображають міжнародні аспекти ухилення від сплати податкових платежів, пов'язані з виведенням коштів в офшори, вкладенням активів за кордон, тощо. Оцінки на основі даних

підходів як правило мають часовий лаг в 2 роки та вимагають регулярного перегляду.

2) Підхід «знизу вгору». Відмінністю даного підходу є високий рівень деталізації розрахунків, що дозволяє не лише визначити обсяг податкових розривів за окремими видами податків, операцій та видів діяльності, але й дозволяє отримати інформацію про дотримання податкового законодавства кожним окремим платником податків. В той же час, недоліком даного підходу є те, що він охоплює лише конкретно визначені джерела податкового розриву – і не дає комплексного уявлення про загальний обсяг податкових розривів в економіці.

Оскільки джерелом вихідних даних є зазвичай звіти податкової адміністрації, даний підхід теж не забезпечує оцінку навмисних та прихованих дій економічних суб'єктів спрямованих на зменшення податкових зобов'язань.

Якщо оцінка «зверху вниз» може дати загальну оцінку податкових розривів, та не містить детальної інформації про те, які сектори або економічні суб'єкти спричиняють їх виникнення, то оцінка «знизу вгору» може дати більш детальну інформацію, яка може бути використана органами державної податкової адміністрації в процесі протидії тінізації доходів.

На практиці вибір конкретної методології дослідження залежить від цілого спектру факторів, основними з яких є: наявність макроекономічних даних, їх повнота та достовірність; особливості податкової системи – наявність податкових знижок, рівень диференціації ставок оподаткування, рівень податкового навантаження; особливості побудови системи протидії тінізації; перелік та види шахрайств та схем ухилення від сплати податків. У всіх випадках оцінки, особливості обраної методології та якості даних, що використовуються для оцінки, впливатимуть на надійність результатів.

Використання зазначених методів оцінки дозволить визначити обсяг податкового розриву в економіці та сприятиме підвищенню ефективності державної податкової політики в країні шляхом:

а) оцінки ступеня взаємозв'язку між зміною ставок оподаткування та обсягами недоотриманих податків, що дозволить прослідити зміну поведінки платників податків та зборів та визначити рівень ефективного оподаткування за якого обсяг тіньового виведення коштів буде мінімальним;

б) визначення обсягів розривів за окремими групами податків забезпечить можливість оцінити ефективність законодавства в рамках окремих податків та зборів, ідентифікувати найбільш проблемні податки з точки зору можливості приховування зобов'язань платниками;

в) удосконалення зовнішньоекономічної політики країни й посиленню координації та міжвідомчої взаємодії органів щодо контролю за експортно-імпортними операціями, процесами зовнішнього інвестування, кредитування тощо;

г) покращення системи безготівкових розрахунків та посилення контролю за рухом грошових коштів;

д) визначення найбільш пріоритетних напрямків удосконалення державної політики протидії тінізації доходів.

Реалізація зазначених заходів сприятиме прискоренню процесу детінізації економіки, підвищенню ефективності координації суб'єктів забезпечення державних податкових механізмів запобігання та протидії легалізації тіньових доходів та формування сприятливих умов для ведення бізнесу суб'єктами господарювання в легальній економіці.

В сучасних економічних умовах, що супроводжуються трансформаційними змінами в суспільстві та кардинальними реформами в економічній, політичній та соціальній сферах, наявність достатнього обсягу бюджетних коштів виступає запорукою та передумовою успішної реалізації зазначених завдань.

Однак, як свідчить проведений аналіз, наявність економічних та політичних змін в країні, внаслідок послаблення контролю з боку державних органів, супроводжується зростанням обсягів тіньових фінансових потоків та різноманітності застосовуваних корупційних схем.

Зважаючи на те, що податкові надходження займають одну із найбільш вагомих складових в структурі наповнення державного бюджету, наявність ефективної системи державного контролю за повнотою та своєчасністю нарахування та сплати податків і зборів набуває дедалі більшого значення.

На сьогоднішній день, урядами переважної більшості країн світу, напрацьований різноманітний інструментарій протидії тінізації економіки спрямований на ідентифікацію окремих схем приховування доходів, аналіз якого дозволить визначити найбільш відповідний економічним умовам розвитку України перелік інструментів впливу та регулювання. В Україні дані дослідження носять поодинокий характер та не використовуються органами державної влади в процесі реалізації заходів детінізації економіки.

Саме тому комплексний критичний аналіз існуючого інструментарію управління податковими розривами, дозволить виділити ті з них, які найбільш повно враховують національні особливості здійснення господарської діяльності та сформулюють передумови до підвищення ефективності та дієвості механізмів фінансового управління.

Як свідчать результати дослідження одним із основних бюджетоутворюючих податків не лише в Україні, а й в світі, в цілому, є податок на додану вартість, частка якого в структурі надходжень державного бюджету коливається в діапазоні 5-10 % ВВП, а в загальному обсягу податкових надходжень – 12-42%. Як свідчать наведені на рисунку 3.6 дані, питома вага ПДВ в структурі податкових надходжень бюджету для різних країн світу суттєво відрізняється.

Так, якщо для США, Японії та Австралії вона не перевищує 12%, то в Новій Зеландії дане значення знаходиться на рівні 30%, а в Китаї взагалі складає 42% від загальної суми податкових платежів. В Україні за результатами 11 місяців 2018 року частка ПДВ в структурі загальних доходів бюджету складала 41%, в т.ч. 32,06% – податок на додану вартість з імпортованих товарів, а в структурі податкових надходжень – 50,37% [70].

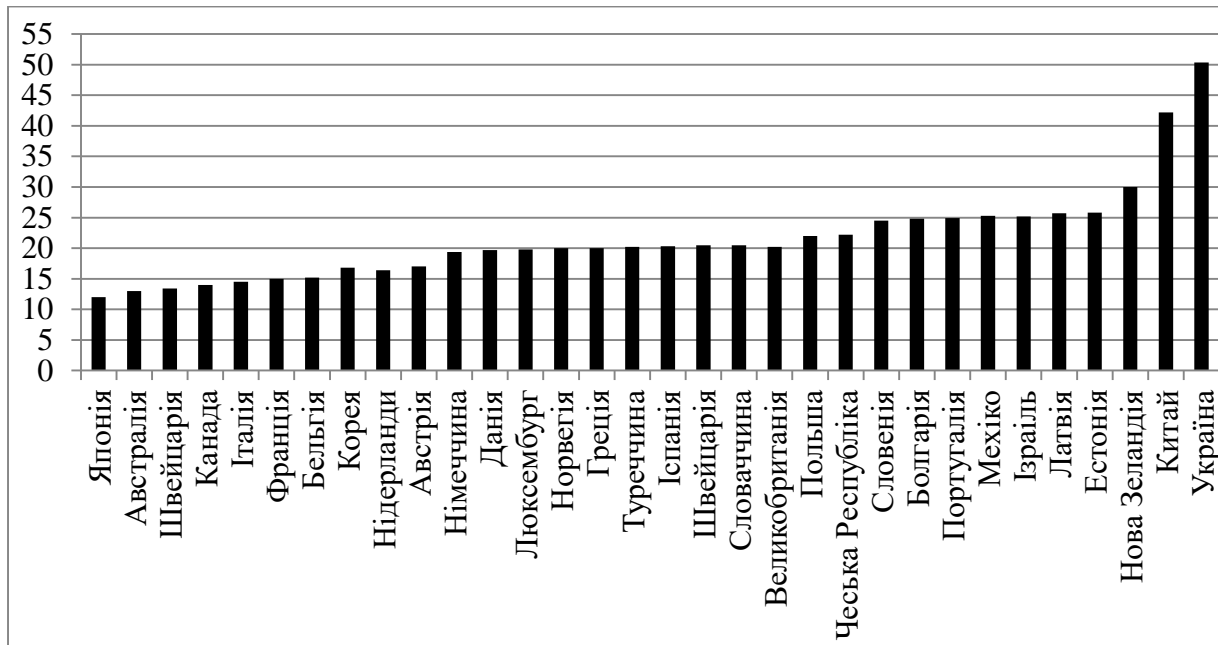

Рисунок 3.6 – Частка ПДВ в структурі податкових платежів державного бюджету [70, 28]

Зважаючи на вагому роль ПДВ в процесах наповнення державного бюджету, важливого значення набуває аналіз повноти та стабільності його надходження, оскільки саме від цього здебільшого залежить своєчасність фінансування видаткової частини бюджету. Крім того, здійснення будь-яких нелегальних дій з приводу мінімізації обсягу податкового зобов'язання за ПДВ в більшій мірі, по відношенню до інших платежів, негативно впливає на економічний розвиток держави.

ПДВ є одним із небагатьох непрямих податків, специфічною характеристикою якого є можливість прямого повернення частини коштів з бюджету у вигляді податкового кредиту за умови його перевищення над сумою податкового зобов'язання. Враховуючи дану особливість ПДВ, суб'єктами господарювання – платниками податку розроблена значна кількість схем та механізмів навмисного завищення сум податкового кредиту.

Наявність ефективної, справедливої та дієвої нормативної бази функціонування ПДВ не забезпечує повноти та своєчасності його сплати. Досить часто наявність широкого спектру пільг та особливих умов нарахування

даного податку використовується платниками податків з метою необґрунтованого отримання пільг.

Зазначені особливості формують передумови до посилення контролю за ефективністю адміністрування процедур нарахування та сплати ПДВ податковими органами, а не на його нормативному забезпеченні.

Аналізу світового досвіду адміністрування ПДВ, дослідженню його місця та ролі у наповненні бюджету держави, присвячені праці: В. Андрущенка, В. Буряковського, В. Геєця, Б. Карпінського, І. Луніної, Л. Новицької, В. Суторміної, В. Федосова та інших.

Не применшуючи важливість існуючого наукового доробку в даному питанні, зазначимо, про необхідність зміщення акцентів при дослідженні питань повноти сплати ПДВ з удосконалення законодавчих основ його функціонування до більш системного та ґрунтовного дослідження схем та обсягів формування податкових розривів за ПДВ; аналізу міжнародного досвіду в сфері контролю за повнотою його сплати з метою визначення найбільш адекватних та адаптованих до умов економічного, соціального та політичного розвитку України механізмів спрямованих на мінімізацію різниці між потенційно можливим та фактичним обсягом надходжень даного податку.

Теоретично оцінка податкового розриву може бути здійснена для будь-якого виду податку чи збору. Найчастіше її застосовують для непрямих податків і ПДВ, як один із них, є найбільш досліджений в цьому контексті. Лише декілька країн світу використовують оцінки податкового розриву для непрямих податків, таких як податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, а також для внесків на соціальне забезпечення.

У таблиці 3.1 наведено огляд підходів до оцінки податкового розриву в світі.

Таблиця 3.1 – Порівняльний аналіз міжнародних практик оцінки податкових розривів за ПДВ [71]

Країни	Оцінка податкового розриву за ПДВ		
	ПДВ	Ставка ПДВ	Метод оцінки
Бельгія	Ні	21	
Чеська республіка	Так	21	Зверху вниз
Естонія	Так	20	Зверху вниз, знизу вгору
Фінляндія	Так	24	Зверху вниз
Франція	Так	20	Зверху вниз
Німеччина	Так	19	Зверху вниз
Італія	Так	22	Зверху вниз
Латвія	Так	21	Зверху вниз
Литва	Ні	20	
Польща	Так	23	Зверху вниз
Португалія	Так	23	Зверху вниз
Словацька республіка	Так	20	Зверху вниз
Словенія	Так	22	Знизу вгору
Іспанія	Ні	21	
Великобританія	Так	20	Зверху вниз, знизу вгору
Україна	Ні	20	

В Україні, на сьогоднішній день, відсутня практика оцінки обсягу тінізації економіки саме на основі податкових розривів. Існуюча політика протидії тінізації базується на використанні окремих методів оцінки тіньових фінансових потоків, в основі яких лежить порівняння фактичного обсягу спожитої електроенергії з тим який би відповідав задекларованому обсягу виробництва, споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу товарів населенню усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки, обсягу внесеної на депозит готівки у поточному та базовому періодах, граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тінізації [72, 73].

Однак, як свідчать отримані на основі даних підходів результати, їх розрахунки суттєво відрізняються від результатів оцінок отриманих незалежними інститутами – Світовим банком, Міжнародним валютним фондом, тощо. Як правило, задекларовані показники є набагато меншими, за

міжнародні та свідчать про неповне врахування всіх складових тінізації економіки.

В свою чергу метод оцінки податкових розривів дає можливість більш комплексно оцінити рівень ефективності адміністрування в розрізі кожного окремого виду податку та визначити найбільш пріоритетні галузі економіки, регіони, сфери діяльності з точки зору посилення державного контролю в сфері протидії тінізації.

У світовій практиці оцінювання ефективності адміністрування ПДВ широко застосовуються два методи оцінки податкових розривів: макроекономічний («зверху вниз») та мікроекономічний («знизу вгору»).

Метод «зверху вниз» – полягає в макроекономічній оцінці різниці між величиною потенційних та фактично отриманих податкових надходжень.

Недоліком даного підходу є те, що:

- він дозволяє оцінити лише ті види діяльності та галузі економіки, які можна відслідковувати в макроекономічній статистиці;
- якість отриманих результатів залежить від повноти та коректності вихідних даних, які є достатньо укрупнені і не підлягають деталізації;
- офіційні дані макроекономічної статистики не відображають міжнародні аспекти ухилення від сплати податкових платежів, пов'язані з виведенням коштів в офшори, вкладенням активів за кордон, тощо;
- отримані на основі даних підходів оцінки, як правило, мають часовий лаг в 2 роки та вимагають регулярного перегляду.

Перевагою даного методу є відсутність значних затрат ресурсів і часу та придатність отриманих результатів для порівняння в ретроспективі.

Відмінністю підходу «знизу вгору» є високий рівень деталізації розрахунків, що дозволяє не лише визначити обсяг податкових розривів за окремими видами податків, операцій та видів діяльності, але й отримати інформацію про дотримання податкового законодавства кожним окремим платником податків. В той же час, даний підхід охоплює лише конкретно

визначені джерела податкового розриву, і не дає комплексного уявлення про загальний обсяг податкових розривів в економіці, не забезпечує оцінку навмисних та прихованих дій економічних суб'єктів спрямованих на зменшення податкових зобов'язань.

Практика оцінки податкових розривів застосовується в значній кількості країн, як з високим так і середнім рівнем розвитку. З метою визначення особливостей розрахунку податкового розриву за ПДВ та врахування кращих практик при запровадженні даного підходу в Україні, проведемо більш детальний аналіз процедур оцінки податкового розриву в розрізі деяких країн світу.

На сьогоднішній день, урядом Бельгії підхід до оцінки розриву за ПДВ на державному рівні не розроблено. Міністерством фінансів проводиться аналіз на основі результатів CASE-дослідження та оцінок проведених на рівні ЄС шляхом аналізу обсягів бюджетних та податкових витрат. Однак відсутність власного, адаптованого до реалій економічного розвитку країни підходу, не дозволяє раціонально та ефективно використати дані результати в державній політиці.

Урядом Чеської Республіки розрив за ПДВ оцінюється на основі методу «зверху вниз» на базі даних Міністерства фінансів. Оцінки здійснюються укрупнено, для всіх платників податків та не використовуються в межах окремих секторів економіки або суб'єктів господарювання. Розрахунок розриву здійснюється в чотири етапи: 1) оцінюється теоретична база оподаткування ПДВ в межах всієї економіки країни; 2) визначається ефективна ставка ПДВ для всієї економіки; 3) ефективна ставка ПДВ застосовується до теоретичної бази оподаткування, внаслідок чого визначається теоретично можлива сума ПДВ; 4) потенційна сума ПДВ порівнюється з фактичними його надходженнями. Різниця між сумою теоретичних зобов'язань та фактичними надходженнями становить податковий розрив за ПДВ.

В Естонії оцінка розриву за ПДВ здійснюється на основі методу «зверху вниз» та охоплює близько 75 000 зареєстрованих платників ПДВ. Методологія

оцінки базується на використанні даних національних рахунків і за методологією подібна до підходу, що застосовується у CASE-дослідженні. Для розрахунку фактичної суми ПДВ використовуються дані накопиченої фінансової звітності, тобто сплачений ПДВ відноситься до того періоду, в якому реально виникло зобов'язання. Оцінюючи розрив за ПДВ у поточному році, потенційний обсяг зобов'язання цільового року порівнюється з сумою фактично сплаченого у тому ж році податку.

У Франції для визначення розриву за ПДВ використовується підхід «зверху вниз» та дані підготовлені Французьким національним інститутом статистики та економічних досліджень (INSEE) за підтримки Казначейства Франції. Розрив за ПДВ оцінюється для всієї економіки, і не підлягає деталізації за секторами. Теоретично сума податкового розриву обчислюється за допомогою даних національних рахунків, даних про повернення ПДВ (на сукупному рівні) та конкретних статистичних даних щодо обсягу реалізації деяких товарів (наприклад, сільського господарства, води та енергетики).

В Латвії Податкова адміністрація почала оцінювати розрив за ПДВ у 2014 році та застосовує його і досі. Розрахунки готуються за методологією «зверху вниз», яка використовує дані національних рахунків, а також деякі додаткові джерела даних для оцінки потенційного обсягу ПДВ. Потенційний ПДВ порівнюється з сумою фактично сплаченого платниками податку.

Формула для оцінки податкового розриву за ПДВ має вигляд:

$$GAP_{VAT} = \frac{(PM - FA) + D}{PM}, \quad (3.1)$$

де GAP_{VAT} – податковий розрив за ПДВ;

PM – сума потенційного ПДВ, яка відповідно до законодавства повинен бути нарахована та сплачена;

FA – сума податку, яка добровільно сплачена платниками;

D – сума податку, яка самостійно задекларована платниками, але не сплачена за аналізований рік.

У Литві податкова адміністрація нещодавно почала оцінювати розрив за ПДВ. Розрахунки виконуються власними силами і базуються на різних підходах. Для оцінки розриву за ПДВ використовуються як метод «зверху вниз», так і метод «знизу вгору». Окрім того, оцінювання розривів також здійснюється за допомогою опитувань. Методологія «зверху вниз» охоплює всю сукупність платників податків, а методологія «знизу вгору» – приблизно 62% платників. У останньому випадку податкові зобов'язання незареєстрованих платників податків, тих, чії оголошені річні продажі складають менше 300 євро, а також осіб, зареєстрованих як платники ПДВ на період, менший ніж 1,5 року, не враховуються при здійсненні оцінки.

У Польщі Міністерство фінансів лише нещодавно розпочало процес оцінки обсягів тіньових фінансових потоків на основі розриву за ПДВ. Оцінка застосовується для періоду з 2005 по 2014 рік і здійснюється на основі методу «зверху вниз».

Розрив за ПДВ розраховується як різниця між теоретичними зобов'язаннями щодо ПДВ та фактичними надходженнями з деякими коригуваннями – при оцінюванні остаточної бази ПДВ кожний елемент (приватне споживання, державні інвестиції, державне проміжне споживання, інвестиції та проміжне споживання інших секторів) коригується відповідно до розміру ставки оподаткування, що застосовується для кожного з них у відповідному році.

У Португалії Податкова адміністрація на основі співпраці з МВФ розпочала застосовувати методологію RA-GAP. Результати методології RA-GAP можуть бути деталізовані за секторами економіки. Оцінка податкового розриву за методологію RA-GAP здійснюється за наступною формулою:

$$V^s = \sum_c (M_c^s \times \tau_c) + \left[\sum_c (Y_c^s - X_c^s) \times T_c \right] \times r^s - \left[\sum_c (N_c^s + I_c^s) \times T_c \right] \times r^s \times e^s, \quad (3.2)$$

де V^s – сума чистого потенційного ПДВ за окремим сектором економіки;

τ_c – ставка ПДВ для товару c ;

M_c^s – сума імпорту товару c в сектор s ;

Y_c^s – обсяг виробництва товару c в секторі s ;

X_c^s – сума експорту товару c в сектор s ;

N_c^s – проміжний попит (споживання) товару c в секторі s ;

I_c^s – обсяг інвестицій на виробництво товару c в секторі s ;

r^s – частка виробництва зареєстрованим бізнесом в секторі s ;

e^s – частка виробництва, що підлягає оподаткуванню.

У Словаччині оцінки розриву за ПДВ здійснюються за двома різними методами. У 2013 році Словаччина приєдналася до Програми RA-GAP МВФ, і за підтримки МВФ здійснила оцінку розриву за ПДВ за період 2008-2012 років. Крім даного методу оцінка розриву здійснюється і на основі методу «зверху вниз».

Обидва методи визначають розрив за ПДВ як різницю між потенційним надходженням ПДВ та фактично сплаченою його сумою. Інтерпретація розриву здійснюється за двома складовими: розрив у оцінюванні та розрив у зборах. Розрив у зборах – це різниця між фактично сплаченим ПДВ та сумою ПДВ зазначеною в податковій декларації. Розрив у оцінці – це різниця між сумою ПДВ, що зазначена в податковій декларації та потенційним обсягом ПДВ.

В сучасних економічних умовах проблема тіньового виведення капіталу носить глобальний та міжнаціональний характер. В Україні, незважаючи на реформування податкової системи, посилення контролю з боку держави за повнотою та своєчасністю сплати податкових платежів, удосконалення антикорупційного законодавства, створення ряду інституцій в сфері протидії

корупції та тінізації економіки відбувається щорічне зростання обсягів виведення коштів, в тому числі і за допомогою податкових каналів. Як свідчить проведений аналіз, традиційні підходи до оцінки обсягів незаконних фінансових потоків не забезпечують врахування всього спектру каналів та схем їх виникнення. Існуючий інструментарій не дає достовірних та об'єктивних оцінок, оскільки суттєво залежить від доступності необхідної інформації та повноти її висвітлення.

Використання методу оцінки податкових розривів дозволить уникнути недоліків традиційних підходів, оцінити ефективність процесу адміністрування в розрізі окремих видів податків, визначити найбільш проблемні точки їх законодавчого регулювання, оцінити рівень тінізації окремих секторів та галузей економіки. Каталізатором досягнення зазначених цілей може слугувати дослідження міжнародного досвіду протидії легалізації коштів з метою визначення можливостей його застосування в Україні.

3.2 Методологічний інструментарій оцінки впливу тіньових фінансових потоків на рівень інвестиційної привабливості країни

Сучасні тенденції розвитку економіки у глобальному та національному вимірах, базуються на процесах широкомасштабної трансформації механізмів руху капіталу, що змінюють структуру та способи розміщення фінансових активів та створюють потребу в пошуку нових каналів їх залучення.

В умовах значного дефіциту фінансових ресурсів, внутрішні та зовнішні інвестиції виступають вагомим інструментом прискорення темпів економічного зростання та створюють можливість для переходу на якісно новий рівень розвитку країни.

Фахівцями Конференції ООН з торгівлі та розвитку зростання обсягів прямих іноземних інвестицій та якісне перетворення їх потоків визначено ключовою домінантою досягнення Цілей розвитку тисячоліття, затверджених

країнами-членами ООН. Такі цілі мають очевидну соціальну та економічну спрямованість, а тому налагодження прозорих і стабільних відносин у сфері інвестування є на сьогодні важливим завданням для урядів всіх без винятку країн.

Інвестиції розглядаються як передумова технічного та технологічного оновлення виробництва, структурних зрушень в національній економіці, підвищення якісних показників господарської діяльності на мікро- та макрорівнях, запорука макроекономічної стабільності країни. В умовах інтернаціоналізації економіки та лібералізації потоку капіталу створюються умови до зменшення інформаційної прозорості фінансових потоків та розширення можливостей незаконного виведення коштів за кордон.

За даними Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності, щорічна сума відмивання коштів дорівнює 2-5% світового ВВП, і, як наголошується, це суттєво впливає на показники економічного розвитку країни і розглядається інвесторами, як одна з головних загроз ефективному капіталовкладенню.

Однак, враховуючи фрагментарний характер дослідження питань залежності між обсягом інвестиційної активності в країні та рівнем тінізації економіки, ендогенну природу механізму їх взаємодії, значної актуалізації набувають питання дослідження ступеня впливу драйверів тінізації економіки на обсяг попиту на інвестиційному ринку, визначення найбільш релевантних з них.

Існує значне різноманіття емпіричних досліджень зв'язку між тіньовою економікою та інвестиційною діяльністю. Деякі з них стверджують, що тіньова економіка гальмує зростання інвестицій. Проте, є багато досліджень, що визначають тіньову економіку як важливий чинник прямих інвестицій, залучених країною.

Відповідно до першої гіпотези, тіньова економіка негативно впливає на рівень соціально-економічного розвитку країни, спотворює показники

офіційної статистики і, отже, призведе до неефективної макроекономічної політики.

Як правило, суб'єкти підприємницької діяльності, які приховують доходи через податкові канали та працюють за межами закону, тим самим суттєво обмежують масштаби своєї діяльності та способи використання інвестиційних можливостей.

З іншого боку, і самі інвестиційні потоки в Україні, поряд з своїм головним призначенням, часто є ланцюжком схем прихованого виведення капіталу. Видатним прикладом є інвестиції з Кіпру, що становить понад 32% загального обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну.

Таким чином, за даними Державної служби статистики [23], найбільшу частку припадає Кіпр - залучені прямі іноземні інвестиції за всі роки незалежності України становили 19 млрд. доларів США 58,2 млрд. дол. США. Тільки в 2013 році інвестори, зареєстровані на Кіпрі, інвестували 1,8 млрд. доларів США в розмірі 3,7 млрд. дол. США прямих іноземних інвестицій (3,9 млрд. дол. США, 4,1 млрд. Дол. США у 2012 році).

Враховуючи значне різноманіття впливу драйверів тінізації економіки на рівень інвестиційної активності в країні, що супроводжується різновекторністю їх прояву, різними часовими горизонтами, ступенем прояву наслідків, побудова математичної моделі оцінки впливу факторних ознак на обсяг інвестицій в країну, може слугувати ефективним інструментом ідентифікації найбільш впливових факторів та виступати критерієм прийняття рішень при розробці превентивних заходів спрямованих на зростання попиту та пропозиції на інвестиційному ринку.

Інвестиційний ринок є цілісним механізмом з сукупністю притаманних виключно йому характеристик, специфіка яких визначається унікальністю системи економічних відносин суб'єктів даного ринку у процесі формування, перерозподілу та споживання інвестиційних ресурсів.

Будучи окремим сегментом національної економіки, інвестиційний ринок знаходиться під впливом значної кількості факторів, особливості яких

визначаються умовами та рівнем розвитку бізнес-структур, реалізацією ряду політичних, економічних та соціальних заходів, притаманних для даної країни.

Економетричне моделювання впливу факторів тінізації економіки на рівень попиту на інвестиційному ринку проведемо за наступними етапами:

1. Визначення форми залежності між результативною та факторними ознаками (адитивна чи мультиплікаційна).
2. Формування інформаційної бази.
3. Визначення тісноти зв'язку між результативною та факторними ознаками (з різними лагами) за допомогою кореляційного аналізу.
4. Побудова економетричної моделі впливу драйверів тінізації економіки на попит на інвестиційному ринку на основі отриманих залежностей між результативною та факторними ознаками.
5. Перевірка адекватності вибраної моделі.
6. Узагальнення отриманих результатів.

В рамках дослідження попиту на інвестиційному ринку регресійне рівняння залежності між результативною та факторними ознаками набуває наступного вигляду:

$$D(t) = d_0 \times \prod_i u_i^{d_i}(t - l_i) \quad (3.3)$$

де $D(t)$ – результативна ознака економетричної моделі, в t -му періоді;

d_0, d_1 – параметри рівняння регресії, що є постійними величинами;

u_i – i -та факторна ознака мультиплікативної регресійної моделі;

l_i – лаг, що відповідає i -й факторній ознаці моделі.

На нашу думку, драйверами тінізації економіки, котрі здійснюють найбільший вплив на рівень попиту на інвестиційному ринку країни є:

– капітальні інвестиції, обсяг прямих іноземних інвестицій в країну є результируючими показниками, на основі дослідження тенденцій коливань яких

можна зробити висновок про зміну обсягів попиту на інвестиції; дані показники є ключовими, оскільки є індикаторами активності споживачів інвестиційних ресурсів та дають можливість для прогнозування рівня волатильності інвестиційного попиту під впливом різноманітних факторів;

– обсяг реалізованої промислової продукції, частка прибуткових підприємств є показниками, які характеризують потенційну спроможність суб'єктів підприємництва до самофінансування власних інвестиційних проектів. Їх зростання може свідчити про поліпшення фінансового стану та рівня самодостатності суб'єктів господарювання, може призвести до короткочасного скорочення попиту на інвестиції, проте такий вплив є незначним і не здатний призвести до значного розбалансування інвестиційного ринку. В якості факторів тінізації економіки дані показники застосовуються зважаючи на той факт, що досить часто власники підприємств навмисно приховують прибуток, спрямовуючи дані кошти на здійснення нелегальних операцій, зменшують суму оподаткованого прибутку занижуючи обсяг реалізованої продукції, тощо;

– рівень ефективності правової системи в арбітражному регулюванні, рівень інфляції, індекс корупції, обсяг незареєстрованого відпливу (вивезення фінансових ресурсів) коштів, обсяг недоотриманої виручки за експорт товарів та послуг, оплати за імпорт, що не надійшли, обсяг державного боргу – фактори, що досить тісно пов'язані із тінізацією економіки, оскільки є практично невід'ємною складовою нелегальних операцій. Їх наявність може слугувати стримуючим фактором з боку іноземних інвесторів, котрі при виборі країни керуються критерієм надійності та стабільності економіки, спроможної забезпечити гарантований дохід;

– обсяг доходів населення, офіційний рівень безробіття, реальна середня заробітна плата, рівень трудової міграції – фактори, що характеризують рівень соціальної напруженості в країні та стабільності функціонування економічної системи. Дані фактори опосередковано пов'язані з тінізацією економіки,

оскільки відображають рівень захищеності та благополуччя громадян країни та їх потребу в пошуку незаконних джерел доходів;

- рівень імпорту та експорту – характеризують ступінь міжнародної інтеграції країни та розвиненості зовнішньоекономічної діяльності. Досить часто саме експортно-імпортні операції використовуються підприємцями для реалізації тінювих схем: експорт високоякісної вітчизняної продукції під виглядом низькосортних товарів, контрабанда, оформлення подвійних митних документів; заниження митної вартості товару, тощо;

- кількість податкових платежів, загальне податкове навантаження на бізнес є індикаторами, що характеризують сутінь сприятливого середовища для ведення бізнесу в країні. Так, досить часто зростання податкового навантаження на суб'єктів господарювання призводить до застосування різноманітних схем тінізації доходів та незаконного їх виведення за кордон з подальшою легалізацією. В той же час, значне податкове навантаження, зменшує суми чистого прибутку підприємства а відповідно і обсяг коштів, що потенційно можуть бути спрямовані на реалізацію інвестиційних проектів

– середньозважена ставка за всіма процентними інструментами, відсоткова ставка за депозитами, відсоткова ставка за кредитами, динаміка відтоку депозитів, кількість платоспроможних банків, офіційний курс гривні до ЄВРО є факторами попиту, що впливають на інтенсивність перерозподільних процесів між донорами та реципієнтами фінансових ресурсів через посередництво фінансово-кредитних установ, оскільки банки надають у користування позичальників кошти, залучені на депозити (зростання обсягу депозитів прямо пропорційно залежить від доходів суб'єктів та ставок за депозитами), а активність позичальників, у свою чергу, визначається рівнем необхідності додаткових інвестиційних ресурсів та розміром ставок за кредитами; варто зауважити, що високі ставки за кредитами будуть стимулювати потенційних позичальників шукати дешевші джерела залучення коштів або згортати свою інвестиційну діяльність, що знайде відображення у скороченні інвестиційного попиту;

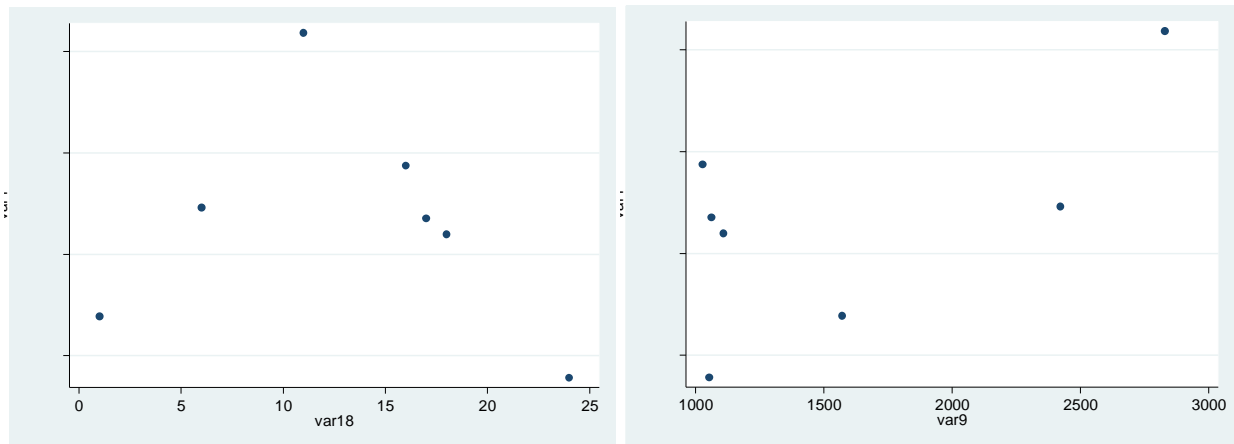
– дохідність державних цінних паперів на первинному ринку, є показником, який відображає активність та динаміку розвитку фондового ринку, який є важливим інститутом у процесі перерозподілу інвестиційних ресурсів між споживачами та інвесторами, а тому їх зростання буде сприяти активізації інвестиційних процесів.

Зважаючи на той факт, що тінізація економіки є комплексним показником, існування якого зумовлено впливом значної кількості факторів зовнішнього та внутрішнього середовища країни, ідентифікація тих, що здійснюють найбільший вплив на рівень попиту на інвестиційному ринку країни, дозволить визначити першочергові заходи запобігання тіньовому виведенню коштів.

Кількісно оцінити ступінь впливу факторів тінізації економіки дозволить побудова мультиплікативної регресійної моделі. Для оцінювання параметрів наведеного рівняння у вигляді конкретних числових значень проведемо ідентифікацію показників, які комплексно характеризують попит на інвестиційному ринку та надають йому всебічну оцінку. Найбільш релевантні, на нашу думку показники наведені в таблиці 3.1.

Отримати адекватну реальній економічній системі економетричну модель надає можливість не лише комплексний аналіз відповідної статистичної інформації, але і виявлення часових розривів між кількісними значеннями аналізованих показників. Так, за допомогою кореляційного аналізу, здійснемо розрахунок часткових коефіцієнтів кореляції між результативною ознакою (капітальними інвестиціями) та драйверами тінізації економіки залежно від часових лагів між даними показниками пропонується визначити в розрізі кожного напрямку дослідження. Результати проведених розрахунків наведені у таблиці 3.2.

Для визначення коефіцієнтів кореляції проведемо оцінку нормальності розподілу змінних показників за допомогою тесту Шапіро-Вілка. Наведені на рисунку 3.7 результати розрахунків показали, що переважна більшість показників мають нормальний розподіл, деякі з них не підпорядковуються закону нормального розподілу.

а) частка прибуткових підприємств, % б) відсоткова ставка за депозитами

Рисунок 3.7 - Оцінювання нормальності розподілу змінних показників за допомогою тесту Шапіро-Вілکا

Результати оцінювання нормальності розподілу драйверів тінізації економіки наведені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.2 – Результати оцінки нормальності розподілу драйверів тінізації економіки за допомогою тесту Шапіро-Вілکا

Показник	W	V	Z	Prob>z	Показник	W	V	Z	Prob>z
Var1	0.96405	0.472	-1.048	0.85267	Var 13	0.95287	0.657	-0.644	0.74012
Var 2	0.94392	0.781	-0.385	0.65000	Var 14	0.83645	2.278	1.481	0.06925
Var 3	0.79414	2.868	1.964	0.02477	Var 15	0.90617	1.307	0.446	0.32788
Var 4	0.86955	1.817	1.040	0.14920	Var 16	0.97531	0.344	-1.523	0.93610
Var 5	0.93415	0.917	-0.137	0.55459	Var 17	0.98901	0.153	-2.478	0.99339
Var 6	0.87810	1.698	0.913	0.18060	Var18	0.91897	1.129	0.198	0.42153
Var 7	0.92638	1.026	0.041	0.48370	Var 19	0.87050	1.804	1.026	0.15243
Var8	0.86306	1.908	1.132	0.12879	Var 20	0.96515	0.485	-1.069	0.85752
Var 9	0.79948	2.794	1.907	0.02826	Var 21	0.74624	3.535	2.436	0.00742
Var 10	0.95488	0.629	-0.707	0.76016	Var 22	0.99716	0.040	-3.817	0.99993
Var 11	0.92297	1.073	0.114	0.45443	Var 23	0.83440	2.307	1.507	0.06594
Var 12	0.90785	1.284	0.415	0.33919	Var 24	0.90124	1.376	0.535	0.29643

Таблиця 3.3 – Динамічні зміни драйверів тінізації економіки, що характеризують рівень попиту на інвестиційному ринку України за період 2010-2017 років (складено на основі [74, 23, 37])

Показник	Рік							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Капітальні інвестиції, млн. грн.	189061	259932	293692	267728	219420	273116	359216,1	412812,7
Середньозважена ставка за процентними інструментами, млн. грн.	11,62	12,39	8,13	7,15	15,57	25,22	17,35	15,92
Доходність державних цінних паперів, млн. грн.	10,05	9,17	12,94	14,19	13,44	13,07	9,16	10,47
Податкові платежі (кількість), од.	147	135	135	28	28	5	5	5
Доходи населення, млн. грн.	52924	61435	70429	78285	80438	98819	115025	143427
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн. грн.	1043,11	1305,31	1367,93	1322,41	1428,84	1776,60	2158,03	2153,03
Офіційний рівень безробіття, %	8,2	7,3	9,3	9,1	9,3	9,1	9,6	9,7
Реальна середня заробітна плата (% до поперед. року)	110,2	108,7	111,0	106,8	86,5	90,1	106,5	118,9
Офіційний курс гривні до ЄВРО (середній за період)	1053,29	1109,18	1027,06	1061,22	1571,59	2422,87	2829,19	3000,42
Відсоткова ставка за депозитами, %	14,6	14,3	15,5	14,4	15,0	17,5	15,9	14,6
Відсоткова ставка за кредитами, %	9,4	7,3	11,3	9,5	10,5	11,6	10,4	8,3
Обсяг прямих іноземних інвестицій, млн. дол. США	38992,9	45370,0	48197,6	51705,3	53704,0	40725,4	36154,5	37513,6
Рівень імпорту, млн. дол. США	51405,2	68394,2	68830,4	63320,7	53901,7	38127,1	36361,7	43264,7
Обсяг державного боргу, млн. дол. США	54,3	59,2	64,5	73,2	69,8	65,5	71,0	76,3
Рівень трудової міграції	667316	652 301	664 382	644 029	519 914	519 045	246 188	430 290
Рівень експорту, млн. дол. США	60742,2	82608,2	84717,6	76986,8	54428,7	37516,4	39249,8	49607,2
Динаміка відтоку депозитів	24,4	18,0	16,4	17,1	0,8	6,2	10,7	13,3
Податкове навантаження на бізнес, % до прибутку	57,2	55,5	57,1	55,4	54,4	52,7	52,2	52,3
Частка прибуткових підприємств, %	57,3	63,5	63,0	65,0	65,5	73,3	73	69,7
Рівень інфляції	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4	113,7
Індекс корупції	23	25	26	25	26	27	29	30
Кількість платоспроможних банків	182	176	176	176	180	163	117	93
Рівень ефективності правової системи	2,73	2,76	2,78	2,63	2,35	2,36	2,32	2,26
Обсяг незареєстрованого впливу, млн. дол. США	1354	986	1375	-657	580	578,68	781,22	1203,08
Обсяг недоотриманої виручки за експорт товарів та послуг, млн. дол. США	-17	-93	-114	-41	0	-52	-98	-112

Для виявлення зв'язку між змінними, що не підпорядковуються закону нормального розподілу розрахуємо коефіцієнт кореляції Спірмена. Результати розрахунків наведені на рисунку 3.8.

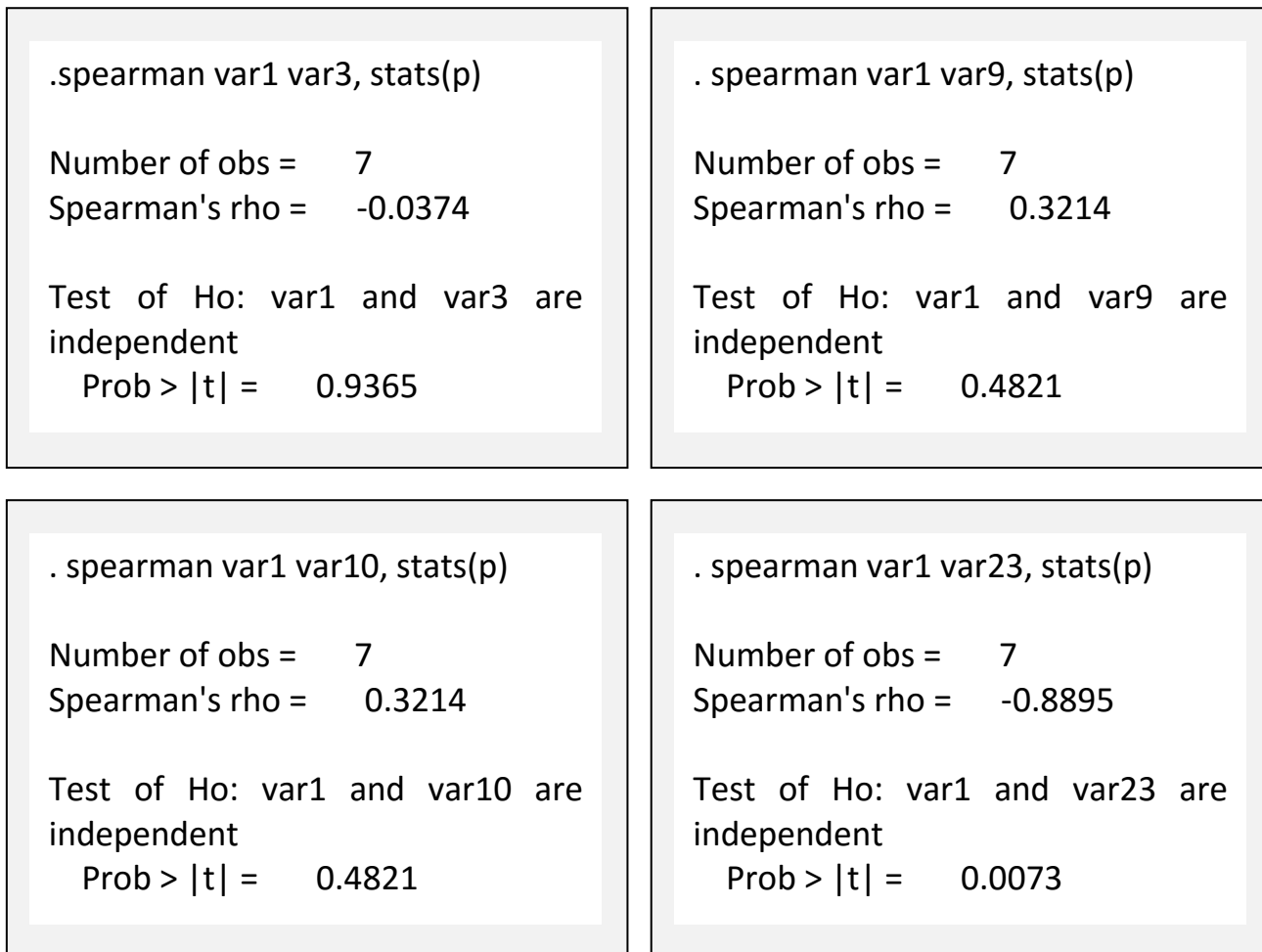

Рисунок 3.8 – Результати розрахунку коефіцієнта кореляції Спірмена для окремих драйверів тінізації доходів

На основі аналізу даних таблиці 3.3 необхідно зазначити, що в розрізі 24 показників впливу на рівень попиту на інвестиційному ринку були виявлені такі групи:

- показники, для яких характерний лаг в розмірі 3 роки порівняно з капітальними інвестиціями, тобто рівнем результативної ознаки даної економетричної моделі, а саме: обсяг незареєстрованого відпливу фінансових ресурсів, кількість податкових платежів, динаміка відтоку депозитів;

- показники, часовий період надання яких збігається із часовим періодом капітальних інвестицій, тобто: дохідність державних цінних паперів на первинному ринку, доходи населення, частка прибуткових підприємств, індекс корупції, обсяг недоотриманої виручки за експорт товарів та послуг оплати за імпортом, що не надійшли на платежі, обсяг реалізованої промислової продукції;

- показник з лагом у 1 рік – середньозважена ставка за всіма процентними інструментами, рівень інфляції

показник з лагом у 2 роки – реальна середня заробітна плата, рівень імпорту, рівень експорту, відсоток загального податкового навантаження на бізнес, кількість платоспроможних банків, рівень ефективності правової системи в арбітражному регулюванні;

- показники, що не здійснюють значного впливу на рівень капітальних інвестицій на інвестиційному ринку: офіційний рівень безробіття, офіційний курс національної грошової одиниці, відсоткова ставка за депозитами, відсоткова ставка за кредитами, обсяг прямих іноземних інвестицій в країну, обсяг державного боргу, рівень трудової міграції.

Формування інформаційної бази в розрізі рядів даних за період 2000–2010 рр., а також проведення їх обробки шляхом застосування кореляційного аналізу надають можливість провести подальшу побудову економетричної моделі у формі обраного виду залежності шляхом оцінки параметрів відповідного регресійного рівняння, тобто реалізувати четвертий етап алгоритму визначення функції попиту на інвестиційному ринку. Для цього побудуємо таблицю 3.4, яка враховує часові лаги між рядами даних.

Виходячи з отриманої конфігурації рядів, можна зробити висновок, що найбільш тісний віддалений у часі зв'язок із капітальними інвестиціями простежується у середньозваженій ставці за всіма відсотковими інструментами, на другому місці знаходиться обсяг наданих кредитів, на третьому – відсоткова маржа комерційних банків.

Таблиця 3.4 – Результати проведених розрахунків часткових коефіцієнтів кореляції між попитом на інвестиційному ринку (рівнем капітальних інвестицій) та факторами його формування залежно від лагів між даними показниками

Показник	Капітальні інвестиції			
	лаг 0 років	лаг 1 рік	лаг 2 роки	лаг 3 роки
Середньозважена ставка за всіма процентними інструментами, млн. грн.	0,13	0,90	0,83	0,81
Дохідність державних цінних паперів на первинному ринку, млн. грн.	0,94	0,69	0,55	0,49
Податкові платежі (кількість), од.	-0,42	-0,44	-0,57	-0,89
Доходи населення, млн. грн.	0,76	0,53	0,27	0,02
Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млн. грн.	0,83	0,73	0,28	0,16
Офіційний рівень безробіття, %	0,59	-	-	-
Реальна середня заробітна плата (у % до попереднього року)	0,21	-0,53	-0,87	-0,92
Офіційний курс національної грошової одиниці грн до 100 євро по НБУ річний	0,48	0,38	0,40	0,62
Відсоткова ставка за депозитами, %	0,32	0,19	-0,23	-0,15
Відсоткова ставка за кредитами, %	0,17	0,29	0,44	0,63
Обсяг прямих іноземних інвестицій в країну, млн.дол. США	-0,32	-0,02	0,28	0,60
Рівень імпорту, млн. дол. США	-0,28	-0,63	-0,78	-0,94
Обсяг державного боргу, млн. дол. США	0,55	0,29	0,17	0,19
Рівень трудової міграції	-0,67	-0,60	-0,47	-0,49
Рівень експорту, млн. дол. США	-0,20	-0,64	-0,90	-0,95
Динаміка відтоку депозитів	-0,18	-0,46	-0,64	-0,82
Загальне податкове навантаження на бізнес, % до прибутку	-0,55	-0,53	-0,74	-0,89
Частка прибуткових підприємств, %	0,72	0,67	0,18	0,07
Рівень інфляції	-0,09	0,81	0,94	0,96
Індекс корупції	0,86	0,57	-	-
Кількість платоспроможних банків	0,01	0,36	0,87	0,87
Рівень ефективності правової системи в арбітражному регулюванні	-0,31	-0,62	-0,84	-
Обсяг незареєстрованого відпливу (вивезення фінансових ресурсів), млн дол США	-0,10	-0,22	-0,21	-0,82
Обсяг недоотриманої виручки за експорт товарів та послуг оплати за імпорт, що не надійшли на платежі, млн дол США	-0,77	-0,15	-	-

У даному випадку як результативний показник обрано капітальні інвестиції, решта показників визначені факторними.

Таблиця 3.5 – Кількісна характеристика оцінки сили кореляційного зв'язку

Характер зв'язку	Значення коефіцієнту кореляції	
	Прямий зв'язок	Обернений зв'язок
Відсутній	0,0	0,0
Слабкий	0,01-0,29	-0,01– -0,29
Середній	0,3-0,69	-0,3– -0,69
Сильний	0,7-0,99	-0,7– -0,99
Повний	1,0	-1,0

Тобто очевидним є той факт, що реципієнти інвестицій, плануючи розширення власного виробництва чи модернізації існуючих потужностей через 3–5 років, у першу чергу орієнтуються на ринкові ставки за довгостроковими кредитами фінустанов, а вже потім – на інші фактори. І навпаки, останні є найбільш релевантними безпосередньо в межах періоду реалізації інвестиційних проектів.

Враховуючи результати третього етапу процесу моделювання попиту на інвестиційному ринку на основі застосування економетричних методів, а також аналіз даних у розрізі коефіцієнтів, стандартної похибки, критерію значущості знайдених параметрів рівняння регресії (критерію Стюдента) та довірчих інтервалів, запишемо загальний вигляд емпіричного рівняння регресії залежності капітальних інвестицій на інвестиційному ринку від ключових факторів їх формування, що набуває такого вигляду:

$$\begin{aligned}
 D(t) = & d_0 \times u_1^{d_1}(t - l_1) \times u_2^{d_2}(t - l_2) \times u_3^{d_3}(t - l_3) \times u_4^{d_4}(t - l_4) \times u_5^{d_{5i}}(t - l_5) \times \\
 & u_6^{d_6}(t - l_6) \times u_7^{d_7}(t - l_7) \times u_8^{d_8}(t - l_8) \times u_9^{d_9}(t - l_9) \times u_{10}^{d_{10}}(t - l_{10}) \times \\
 & u_{11}^{d_{11}}(t - l_{11}) \times u_{12}^{d_{12}}(t - l_{12}) \times u_{13}^{d_{13}}(t - l_{13}) \times u_{14}^{d_{14}}(t - l_{14}) \times \\
 & u_{15}^{d_{15}}(t - l_{15}) \times u_{16}^{d_{16}}(t - l_{16}) \times u_{17}^{d_{17}}(t - l_{17}), \quad (3.4)
 \end{aligned}$$

- де u_1 – середньозважена ставка за всіма процентними інструментами;
 u_2 – дохідність державних цінних паперів на первинному ринку;
 u_3 – кількість податкових платежів;
 u_4 – доходи населення;
 u_5 – обсяг реалізованої промислової продукції;
 u_6 – реальна середня заробітна плата;
 u_7 – рівень імпорту;
 u_8 – рівень експорту;
 u_9 – динаміка відтоку депозитів;
 u_{10} – загальне податкове навантаження на бізнес;
 u_{11} – частка прибуткових підприємств;
 u_{12} – рівень інфляції;
 u_{13} – індекс корупції;
 u_{14} – кількість платоспроможних банків;
 u_{15} – рівень ефективності правової системи в арбітражному регулюванні;
 u_{16} – обсяг незареєстрованого відпливу;
 u_{17} – обсяг недоотриманої виручки за експорт товарів та послуг.

Оскільки для побудови моделей обрано мультиплікативну функцію, то передумовою застосування можливостей статистичного аналізу є зведення рівняння до лінійного вигляду, тобто проведення його лінеаризації шляхом логарифмування правої і лівої частин, що в розрізі аналізу попиту набуває такого вигляду:

$$\begin{aligned} \ln D(t) = & \ln d_0 + d_1 \times \ln u_1(t - l_1) + d_2 \times \ln u_2(t - l_2) + d_3 \times \ln u_3(t - l_3) + d_4 \times \\ & \ln u_4(t - l_4) + d_5 \times \ln u_5(t - l_5) + d_6 \times \ln u_6(t - l_6) + d_7 \times \ln u_7(t - l_7) + d_8 \times \ln u_8(t - \\ & l_8) + d_9 \times \ln u_9(t - l_9) + d_{10} \times \ln u_{10}(t - l_{10}) + d_{11} \times \ln u_{11}(t - l_{11}) + d_{12} \times \ln u_{12}(t - l_{12}) + \\ & d_{13} \times \ln u_{13}(t - l_{13}) + d_{14} \times \ln u_{14}(t - l_{14}) + d_{15} \times \ln u_{15}(t - l_{15}) + d_{16} \times \ln u_{16}(t - l_{16}) + \\ & d_{17} \times \ln u_{17}(t - l_{17}) \end{aligned} \quad (3.4)$$

Перетворення виду економетричної моделі залежності попиту на інвестиційному ринку від факторів його формування до лінійного вигляду потребує перетворення інформаційної бази (таблиці 3.5) до вигляду таблиці 3.6.

Таблиця 3.6 - Інформаційне забезпечення побудови мультиплікативної економетричної моделі залежності рівня попиту на інвестиційному ринку від макроекономічних факторів формування даного показника

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ln(d)	12,15	12,47	12,59	12,50	12,30	12,52	12,79	12,79
Ln(u ₁)	2,45	2,52	2,10	1,97	2,75	3,23	2,85	2,77
Ln(u ₂)	2,31	2,22	2,56	2,65	2,60	2,57	2,21	2,35
Ln(u ₃)	4,99	4,91	4,91	3,33	3,33	1,61	1,61	1,61
Ln(u ₄)	10,88	11,03	11,16	11,27	11,30	11,50	11,65	11,87
Ln(u ₅)	13,86	14,08	14,13	14,09	14,17	14,39	14,58	14,58
Ln(u ₆)	4,70	4,69	4,71	4,67	4,46	4,50	4,67	4,78
Ln(u ₇)	10,85	11,13	11,14	11,06	10,89	10,55	10,50	10,68
Ln(u ₈)	11,01	11,32	11,35	11,25	10,90	10,53	10,58	10,81
Ln(u ₉)	3,19	2,89	2,80	2,84	-0,22	1,82	2,37	2,59
Ln(u ₁₀)	4,05	4,02	4,04	4,01	4,00	3,96	3,96	3,96
Ln(u ₁₁)	4,05	4,15	4,14	4,17	4,18	4,29	4,29	4,24
Ln(u ₁₂)	4,69	4,65	4,60	4,61	4,83	4,96	4,72	4,73
Ln(u ₁₃)	3,18	3,26	3,26	3,22	3,26	3,30	3,37	3,40
Ln(u ₁₄)	5,20	5,17	5,17	5,17	5,19	5,09	4,76	4,53
Ln(u ₁₅)	1,01	1,02	1,03	0,97	0,85	0,86	0,84	0,82
Ln(u ₁₆)	7,21	6,89	7,23	6,49	6,36	6,36	6,66	7,09
Ln(u ₁₇)	2,83	4,53	4,74	3,71	-9,12	3,95	4,58	4,72

Отримані результати проведеного статистичного аналізу залежності рівня капітальних інвестицій від значущих факторів формування попиту на інвестиційному ринку подамо у вигляді таблиці 3.7.

Таблиця 3.7 – Результати статистичного аналізу залежності рівня капітальних інвестицій від значущих факторів формування попиту на інвестиційному ринку.

	Коефіцієнт	Стандартна похибка	t-статистика	Нижні 95%	Верхні 95%
Y-перетин	0,12	0,04	1,9148568	0,42	0,42
u1	0,36	0,09	0,8746130	0,36	0,36
u2	0,44	0,07	2,4188871	0,44	0,44
u3	0,13	0,11	0,0856258	0,13	0,13
u4	0,39	0,08	1,1728617	0,39	0,39
u5	0,41	0,10	1,5867289	0,41	0,41
u6	0,46	0,04	4,2335399	0,46	0,46
u7	0,41	0,09	1,6211769	0,41	0,41
u8	0,39	0,10	1,2124172	0,39	0,39
u9	0,19	0,11	0,1776626	0,19	0,19
u10	0,49	0,01	13,0197663	0,49	0,49
u11	0,47	0,03	5,6817106	0,47	0,47
u12	0,46	0,05	3,7723241	0,46	0,46
u13	0,47	0,03	6,4218981	0,47	0,47
U14	0,41	0,09	1,6488109	0,41	0,41
u15	0,47	0,03	5,3013574	0,47	0,47
u16	0,37	0,04	1,0191590	0,37	0,37
u17	0,02	0,09	0,0044142	0,02	0,02

На основі графі 2 таблиці 5 отримаємо конкретний вигляд емпіричної економетричної моделі залежності рівня капітальних інвестицій як характеристики попиту на інвестиційному ринку від його основних чинників у вигляді такого математичного співвідношення:

$$\begin{aligned}
 D(t) = & e^{0,12} \times u_1^{0,36}(t-1) \times u_2^{0,44}(t) \times u_3^{0,13}(t-3) \times u_4^{0,39}(t) \times u_5^{0,41}(t) \\
 & \times u_6^{0,46}(t-2) \times u_7^{0,41}(t-2) \times u_8^{0,39}(t-2) \times u_9^{0,19}(t-3) \times u_{10}^{0,49}(t-2) \\
 & \times u_{11}^{0,47}(t) \times u_{12}^{0,46}(t-1) \times u_{13}^{0,47}(t) \times u_{14}^{0,41}(t-2) \times u_{15}^{0,47}(t-2) \\
 & \times u_{16}^{0,37}(t-3) \times u_{17}^{0,02}(t)
 \end{aligned}$$

Таким чином, проведене моделювання попиту на інвестиційному ринку на основі застосування економетричних методів дозволяє провести

математичну формалізацію функції досліджуваної категорії та визначити найбільш релевантні фактори, що впливають на капітальні інвестиції

Функції, що характеризують інвестиційний попит і враховують часові зміни факторних ознак, дозволять в подальшому ідентифікувати рівноважну точку, до якої прямує інвестиційний ринок.

У даному дослідженні, на основі використання економетричних методів оцінки ступеня взаємозв'язку між драйверами тінізації економіки та рівнем попиту на інвестиційному ринку здійснено ідентифікацію факторних показників, які з урахуванням часових горизонтів їх взаємодії мають найвищий (дохідність державних цінних паперів на первинному ринку, доходи населення, частка прибуткових підприємств, індекс корупції, обсяг недоотриманої виручки за експорт товарів та послуг оплати за імпорт, що не надійшли на платежі, обсяг реалізованої промислової продукції), середній (реальна середня заробітна плата, рівень імпорту, рівень експорту, відсоток загального податкового навантаження на бізнес, кількість платоспроможних банків, рівень ефективності правової системи в арбітражному регулюванні) та практично не впливають (офіційний рівень безробіття, офіційний курс національної грошової одиниці, відсоткова ставка за депозитами, відсоткова ставка за кредитами, обсяг прямих іноземних інвестицій в країну, обсяг державного боргу, рівень трудової міграції) на результуючий показник. Результати емпіричного аналізу дозволили зробити висновок про наявність тісного оберненого зв'язку між обсягом капітальних інвестицій та рівнем тінізації економіки, оскільки тенденції їх зміни в переважній більшості співпадають. За результатами аналізу побудовано економетричну модель залежності рівня капітальних інвестицій як характеристики попиту на інвестиційному ринку від його основних чинників тінізації економіки. Результати проведеного моделювання можуть бути інструментами аналізу закономірностей розвитку вітчизняного інвестиційного ринку всіма суб'єктами, що здійснюють діяльність на ньому. Так, держава і суб'єкти господарювання, які одночасно можуть бути як інвесторами, так і споживачами інвестиційних ресурсів, мають можливість

оперативно проводити корегування власних стратегій, спрямованих у випадку державного управління на підвищення економічного зростання країни та задоволення суспільних потреб, а у випадку функціонування інших учасників інвестиційного ринку – на максимізацію прибутку.

3.3 Оцінка ступеня взаємозв'язку між рівнями тінізації та соціально-економічного розвитку економіки

В умовах інтеграції до Європейського Союзу дана проблема стала особливо актуальною для України. Реалізація антикорупційних заходів, серед яких превалюють боротьба з тінізацією та легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, є одними із головних напрямів Національної антикорупційної стратегії України [75], відповідають пріоритетам Директив Європейського Економічного Союзу «Про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей» [76].

Однак, враховуючи фрагментарність та абстрактність наявного світового наукового доробку в цій сфері, а також значну специфічність ендогенної природи застосування тіньових схем виведення капіталу, актуальним є розробка оригінального, адаптованого до умов розвитку країни механізму запобігання легалізації незаконно отриманих доходів, спрямованого на пожевлення національного економічного клімату та одночасне врахування його впливу на основні показники розвитку економіки.

На сьогоднішній день існує значне різноманіття методів оцінки соціально-економічного розвитку країни – статистичних, порівняльних, регресійних, кореляційних, тощо. Їх вибір залежить від особливостей розвитку країни, глибини аналізу ключових драйверів впливу на її показники, рівня дослідження тіньової складової економічної стабільності, тощо.

В цілому в економічній літературі, існує два підходи до визначення впливу тіньової економіки на рівень соціально-економічного розвитку країни.

Відповідно до першого підходу - тіньова економіка негативно впливає на рівень соціально-економічного розвитку країни, спотворює показники офіційної статистики і, таким чином призводить до неефективної макроекономічної політики.

До негативних наслідків тіньової економіки відносять зниження бази оподаткування та, відповідно, скорочення обсягу державних надходжень, що в кінцевому результаті призводить до постійного неефективного підвищення ставок податків [32, 77]. Крім того, таке зменшення податкових надходжень є причиною зниження урядових доходів, та в свою чергу – погіршення якості надання суспільних благ і послуг.

До аналогічного висновку прийшла Н.Лайоза [78]. За допомогою математичного апарату автором було досліджено вплив тіньової економіки на показники економічного зростання в Латинській Америці. В результаті автор дійшла висновку, що під час підйому тіньової економіки зменшується доступність державних послуг для громадян, а сама, тіньова економіка зменшує державний дохід, що призводить до меншої спроможності надавати суспільні товари високої якості, знижує якість життя, та призводить до неефективного розподілу ресурсів.

Крім зазначених економічних наслідків, тіньова економіка призводить до зростання забруднення довкілля [33], є каталізатором недобросовісної конкуренції, з якою стикаються фірми, що діють в межах правового поля, погіршує умови праці, зменшує рівень світової конкурентоспроможності країни [79, 80, 81], заохочує корупцію, послаблює верховенство права та довіру до органів влади [83].

Авторами роботи [82] на основі економетричної моделі доведено вплив негативних наслідків тіньового виведення капіталу на валовий внутрішній продукт країни. В результаті ними розроблено механізм виявлення випадкових подій, девіантних об'єктів та винятків із транзакції клієнта, які призводять до тінізації доходів. В роботі [84] емпірично підтверджено негативний вплив використання змінних інвестицій та обмінних курсів на потоки капіталу,

запропоновано інструменти заохочення інвестиційних вкладень у внутрішні державний та приватний сектори країни.

Представники другого підходу, поряд з негативними наслідками тіньової економіки, виділяють ряд її позитивних ефектів. Так, Ф. Шнайдер [32] зазначає, що офіційна економіка ніколи не зможе працювати ефективно за умови її повного відокремлення від неофіційної.

Ф. Шнайдер та Г. Енсте [83] дійшли до висновку, що більше ніж 66% доходів, отриманих в тіньовому секторі економіки негайно витрачаються в офіційній економіці, тим самим стимулюючи її розвиток.

На основі аналізу показників економічного розвитку Сполученого Королівства (1960-1984) Д. Бхаттачар'я [85] виявив наявність позитивного впливу тінізації на рівень споживчих витрат на придбання довгострокових товарів та послуг.

А. Сінгх С. Джайн-Чандра і А. Мохоманд, вважали, що існування тіньової економіки в незначних масштабах слугують стимулятором та підґрунтям для подальшого економічного зростання офіційної економіки. Тіньову економіку як основу для вирішення економічних та соціальних потреб країни, які в офіційному секторі вирішуються неефективно або не вирішуються зовсім, розглядав Б. Пфау-Еффінгер [86].

Р. Місаті на прикладі Африки аналізував зв'язок між тіньовою економікою та обсягом інвестицій в країну. За результатами дослідження він прийшов до висновку, що тіньова економіка позитивно впливає на інвестиції, однак, на думку автора, даний позитивний ефект забезпечується високим рівнем безробіття та бідності в країні [35].

Є. Мара довела, що майже 66% виробленої в тіньовому секторі Німеччини та Австрії доданої вартості, не могли бути створені без існування тіньової економіки [87]. На думку І. Радулеску, С. Попеску та М. Матей тіньова економіка формує ідеальні умови для оптимального розподілу ресурсів, є стимулом для розвитку інноваційних та інвестиційних процесів, слугує

найбільш дешевою альтернативою функціонування для малих компаній у країнах з перехідною економікою та тих, що розвиваються [36].

Тіньова економіка позитивно вплинула на показники офіційної економіки в Колумбії [34]. Так, при середньорічному темпі зростання ВВП в 1,1% (1976-2002 рр.) частка ВВП сформованого в тіньовому секторі складала від 8 до 25% від даного зростання.

Вплив тіньової економіки в коротко- та довгостроковій перспективах за допомогою динамічних моделей було досліджено Р. Ромеро[88]. Отримані результати свідчать про те, що з ростом майнової нерівності всередині країни, частка неформальної економіки суттєво зростає в короткостроковому періоді і забезпечує більш низький сукупний дохід та диспропорції в розподілі багатства в довгостроковому періоді.

Шарікова О. вважає, що тіньова економіка створює нові можливості для зайнятості, при чому не тільки тіньової, оскільки цей сектор потребує продуктивних товарів легального сектора (матеріали, послуги). У галузях тіньової економіки з'являються інновації, які підвищують суспільний добробут, тіньова економіка може амортизувати потрясіння офіційної економіки, сприяючи стабільності системи загалом [89]. Основні позитивні наслідки тінізації доходів наведені на рисунку 3.9.

Рисунок 3.9 – Позитивні наслідки тіньового сектора економіки

Втім, зважаючи на значну питому вагу тіньових надходжень в структурі ВВП порівняно з офіційною економікою, їх негативні наслідки є більш масштабними та загрозливими, ніж позитивні. А тому, повне та своєчасне врахування фінансових потоків, що утворюються внаслідок тіньових операцій, є важливим питанням з позиції оцінки економічного розвитку країни, оскільки лише після їх врахування, можна стверджувати про об'єктивну і точну оцінку рівня соціально-економічного розвитку країни.

На основі комплексного аналізу підходів до розуміння сутності тіньової економіки, можна зробити висновок, що тіньова економіка є явищем, наслідки негативного впливу якої розповсюджуються не лише на економічну сферу, але і на соціальну, політичну тощо (табл. 3.8). Формування сприятливого економічного середовища, знаходячись під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, вважається основою для сталого економічного розвитку будь-якої країни. Одним із найбільш деструктивних факторів впливу на показники економічного розвитку країни була економічна криза 2008-2009 років.

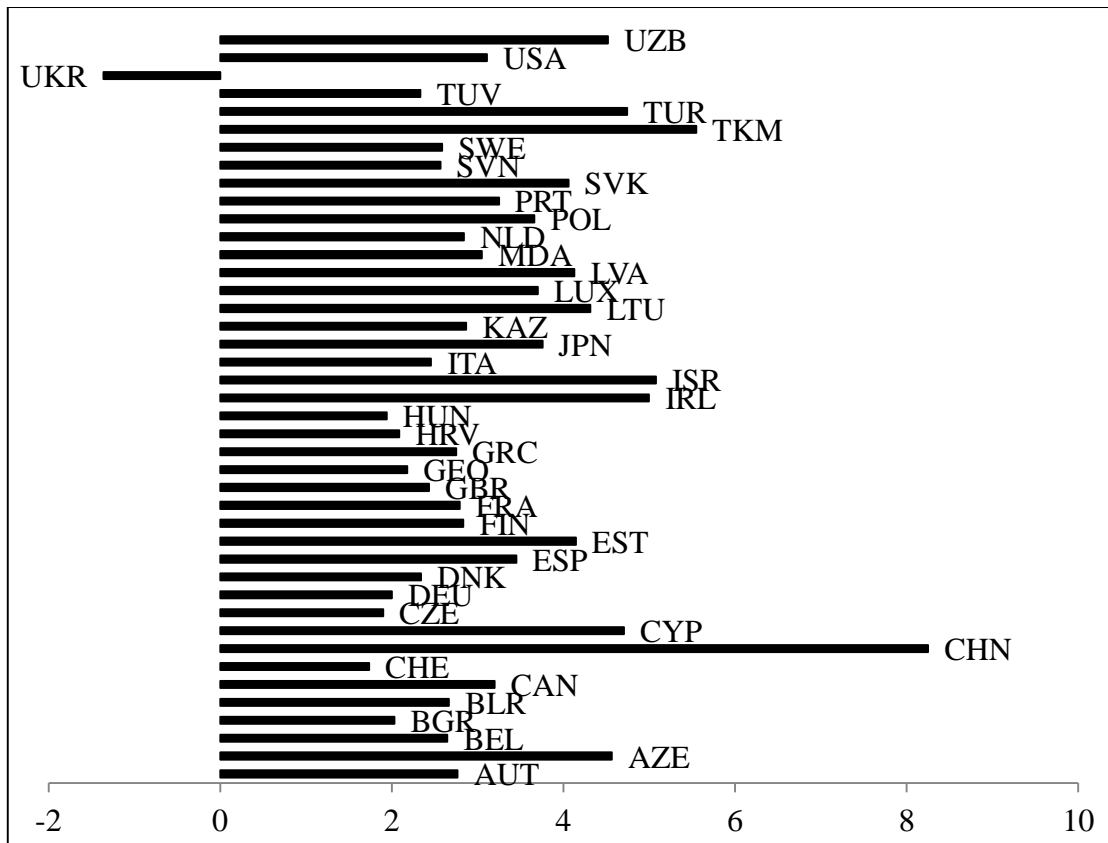
Так, за період 1960-2016 років, середній рівень річного зростання світового ВВП складав 3%. Найвище значення мають Китай – 8,2%, Туреччина, Азербайджан, Єгипет, Ірландія, Ізраїль, Латвія, Естонія, Литва, Словацька республіка – на рівні 4,5%. Найнижчі середні значення мають – Німеччина, Угорщина, Чехія, Швейцарія – 1,7-1,9%.

Проте, незважаючи на позитивну динаміку зростання ВВП, його рівень за 2010-2016 роки був значно нижчим, ніж до економічної кризи 2008-2009 років. Так, якщо до 2008 року середній рівень зростання ВВП більшості країн світу дорівнював 5-6%, то у 2008 році його значення знаходилося на рівні 0,3% (при цьому переважна більшість країн світу мала від'ємне значення даного показника – Україна – -14,8%, Естонія – -14,7%, Латвія – -14,4%). Починаючи з 2009 року середнє зростання ВВП знаходилося на рівні 3,5%. На рисунку 3.10 наведено порівняння середнього рівня зростання ВВП за період 1960-2016 років.

Таблиця 3.8 – Взаємозв'язок форм прояву, наслідків присутності тіньової економіки в Україні [90, 38]

Форми прояву тіньової економіки	Сутність	Види наслідків	Наслідки тіньової економіки
Приховування реальних доходів від оподаткування. Видача зарплати в конвертах	Реалізація необлікованої продукції; приховування доходів, застосування тіньових схем виведення коштів	Соціальні	Зменшення обсягів пенсійного забезпечення
		Економічні	Скорочення податкових надходжень до бюджету
Соціальні		Погіршення умов існування соціального сектору	
Соціальні		Скорочення обсягів офіційного виробництва; вивільнення працівників	
Економічні		Неможливість використання тіньових коштів в екстрених цілях (під час фінансово-економічної кризи, стихійного лиха, введення надзвичайного стану)	
Економічні		Дискримінація суб'єктів господарської діяльності	
Вилучення з обігу різниці між офіційними й реальними цінами на товари й послуги	Підкуп чиновників і державних діячів усіх рівнів	Соціальні	Втрата довіри до органів державного управління
Фінансове шахрайство		Економічні	Зниження інвестиційної привабливості національної економіки
Корупція. Незаконна приватизація державної власності	Втрата довіри до органів управління	Соціальні	Криміналізація суспільства
Кримінальний промисел		Економічні	Підрив довіри інвесторів як зовнішніх, так і внутрішніх
Нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції	Застосування тіньових схем виведення коштів	Економічні	«Перетікання» капіталу за кордон, зменшення інвестицій
Нелегальний експорт капіталу			Економічні
Дрібні розкрадання підприємствах	Привласнення частини прибутку	Економічні	Незаконне захоплення земель і зміна їхнього цільового призначення; стихійний розвиток оренди та купівлі-продажу землі в непрозорий спосіб тощо
Тінізація земельних відносин	Втрата довіри до органів державного управління	Соціальні	
	Зниження інвестиційної привабливості економіки	Економічні	

Політичні наслідки - Складність управління економікою країни.
Створення негативного іміджу держави

AUT – Австрія, AZE – Азербайджан, BEL – Бельгія, BUL – Болгарія, BLR – Білорусь, CAN – Канада, CHE – Швейцарія, CHN – Китай, CYP – Кіпр, CZE – Чехія, DEU – Німеччина, DNK – Данія, ESP – Іспанія, EST – Естонія, FIN – Фінляндія, FRA – Франція, GBR – Великобританія, GEO – Грузія, GRC – Греція, HRV – Хорватія, HUN – Угорщина, IRL – Ірландія, ISR – Ізраїль, ITA – Італія, JPN – Японія, KAZ – Казахстан, LTU – Литва, LUX – Люксембург, LVA – Латвія, MDA – Молдова, NLD – Нідерланди, POL – Польща, PRT – Португалія, SVK – Словацька Республіка, SVN – Словенія, SWE – Швеція, TKM – Туркменістан, TUV – Туреччина, UKR – Україна, USA – США, UZB – Узбекистан

Рисунок 3.10 – Порівняння середніх темпів зростання ВВП країн-членів ЄС у 1960-2016 роках (розрахунки на основі [74])

Як видно з рисунку 3.10, Україна має найнижчий рівень зростання ВВП за аналізований період. Дана ситуація зумовлена негативним впливом значної кількості факторів зовнішнього та внутрішнього середовища – низьким рівнем інвестиційної привабливості країни, високим показником трудової міграції, інфляційних процесів, корупції, нестабільність курсу валют тощо. Крім того, значний вплив на рівень соціально-економічного розвитку країни має показник тінізації доходів, котрий суттєво зріс за останні декілька років. Так, згідно з дослідженнями Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів Україна

за рівнем тінізації економіки займає 3-є місце серед 28 країн світу після Азербайджану (67,04% від ВВП) та Нігерії (48,37% від ВВП). Обсяг тінізації в Україні в 2016 р. оцінюється в 1,095 трлн. грн. (45,96% від ВВП), в той час як у розвинених країнах даний рівень не перевищує і 15% (США – 7,78%, Японія – 10,08%, Китай – 10,15%). За розрахунками Міністерства економічного розвитку України у 2013 р. рівень тіньової економіки складав 35 % від обсягу офіційного ВВП, а у 2014 р. – зріс до 41 %. За міжнародними розрахунками Україна, на кінець першої декади XXI століття, за показником незаконного виведення коштів за кордон входила до 15-ти найбільш тінізованих країн світу, значення якого на 17 % перевищувало середньосвітовий рівень [91].

В Україні внаслідок глибокої економічної та політичної кризи значно зросла кількість і масштаби схем незаконного виведення капіталу з країни, збільшився рівень економічної злочинності.

Відповідно до Індексу прихованих доходів, у країні більше 50% від загального обсягу доданої вартості тіньового походження. Наприкінці першого десятиріччя XXI століття економіка України була однією з 15 найбільш тіньових економік світу, індексація якої на 17% вище, ніж середня світова тіньова економіка, що на 41,2% перевищує мінімальний рівень тіньової економіки у Швейцарії, але на 16,4% менше, ніж найвищий показник рівня тіньової економіки в світі з 1999 по 2007 рр., який був зафіксований у Болівії (Національний звіт з оцінки ризику щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму 2016 р.).

За даними Світового банку, Україна має найбільший неформальний сектор у світі - близько 40% офіційного ВВП (рис. 3.11). Крім того, в Україні з'явилася модель двосекторальної економіки, коли один сектор (менш технологічно та капіталомісткий) працює у тіні, а другий (більш розвинений та капіталомісткий) - у правовому середовищі.

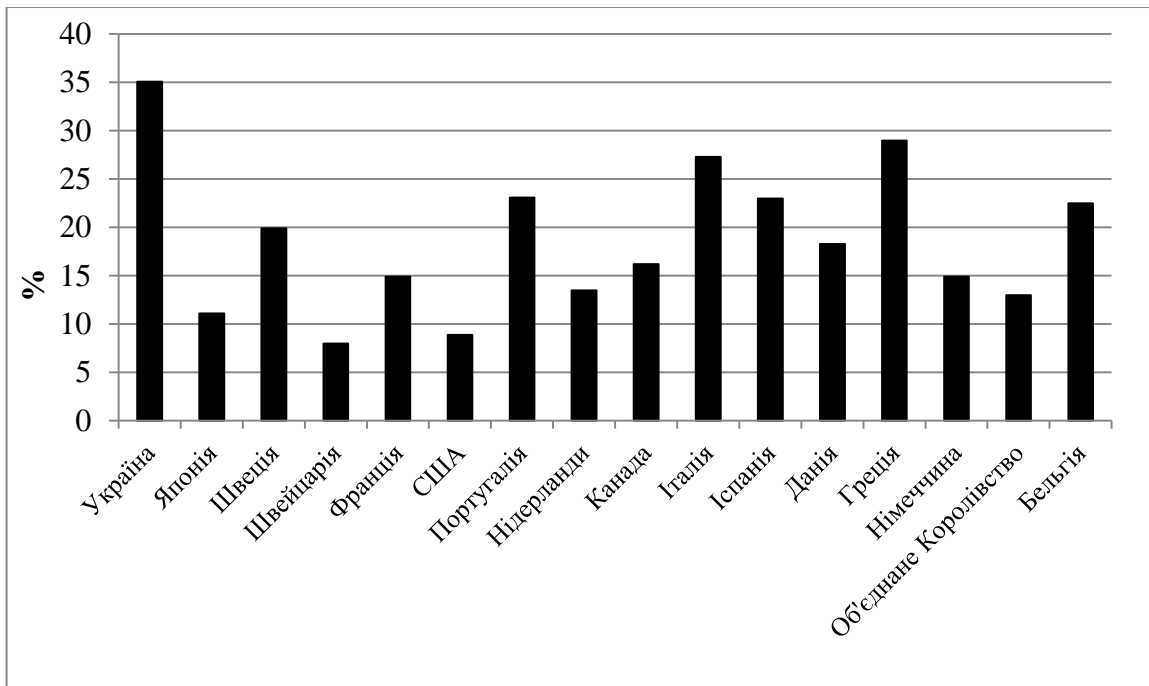

Рисунок 3.11 – Рівень тіньового капіталу [74]

Для аналізу взаємозв'язку між обсягами ВВП і тіньових доходів нами буде використано підхід на основі часових рядів, запропонований Грейнджером (1969). Даний тест базується на розрахунку рівняння регресії, яке має наступний вигляд:

$$y_t = \beta_0 + \sum_{j=1}^m \beta_j y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \beta_j x_{t-j} + e_t \quad (3.5)$$

Маючи масив даних Ω_t у формі $(x_t, \dots, x_{t-j}, y_t, \dots, y_{t-i})$, ми припускаємо, що x_t є причиною для y_t . Ω_t якщо дисперсія оптимального лінійного предиктора y_{t+h} , що базується на Ω_t , має меншу дисперсію, ніж оптимальний лінійний предиктор y_{t+h} спираючись лише на відсталі значення y_t , для будь-якого h . Таким чином, x є причиною y якщо він може підвищити точність прогнозу y відносно прогнозу x , розглядаючи лише минулі значення y (якщо $\sigma^2(y_t: y_{t-j}, x_{t-i}) < \sigma^2(y_t: y_{t-j})$, з j and $i=1, 2, 3, \dots, n$ та σ^2 що представляють дисперсію прогнозованої похибки). Таким чином, можна виділити наступні два рівняння:

$$\text{ВВП}_t = \alpha + \sum_{j=1}^m \beta_j \text{ВВП}_{t-j} + \sum_{j=1}^n \rho_j \text{ТЕ}_{t-j} + \epsilon_t \quad (3.6)$$

$$\text{ТЕ}_t = \delta + \sum_{j=1}^p \theta_j \text{ТЕ}_{t-j} + \sum_{j=1}^q \tau_j \text{ВВП}_{t-j} + \mu_t \quad (3.7)$$

На основі рівнянь (3.6) та (3.7) можна виділити чотири типи гіпотез про взаємозв'язок між ВВП та тіньовою економікою:

1. Односторонній причинний зв'язок від ВВП до тіньової економіки. У цьому випадку темпи зростання ВВП зумовлює зростання тіньової економіки, але не навпаки. Так, $\sum_{j=1}^n \tau_j \neq 0$ and $\sum_{j=1}^m \rho_j = 0$.

2. Односторонній причинний зв'язок від тіньової економіки до ВВП. У цьому випадку зростання тіньової економіки збільшує темпи зростання ВВП, але не навпаки. Так, $\sum_{j=1}^n \tau_j = 0$ and $\sum_{j=1}^m \rho_j \neq 0$.

3. Двостороння причинність. В даному випадку $\sum_{j=1}^n \tau_j \neq 0$ і $\sum_{j=1}^m \rho_j \neq 0$. В цьому випадку зростання тіньової економіки зумовлює зростання ВВП і навпаки.

4. Відсутність будь-якої залежності між тіньовою економікою та ВВП. В даному випадку будь-який зв'язок за тестом Грейнджера на причинність відсутній, $\sum_{j=1}^n \tau_j = 0$ і $\sum_{j=1}^m \rho_j = 0$.

Інтерпретація отриманих результатів здійснюється за алгоритмом наведеним в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9 – Інтерпретація результатів тесту Грейнджера на причинність

«ВВП неТЕ»	«ТЕ не впливає на ВВП»	Причинно-наслідковий зв'язок за Грейнджером
Відхиляється	Приймається	«ВВП впливає на ТЕ» (ВВП→ТЕ)
Підтверджується	Відхиляється	«ТЕ впливає на ВВП» (ТЕ → ВВП)
Відхиляється	Відхиляється	«ВВП впливає на ТЕ» а «ТЕ впливає на ВВП» (ВВП↔ТЕ),
Підтверджується	Підтверджується	зв'язок між ВВП та ТЕ відсутній (-)

Таким чином, лише за наявності однієї із зазначених ситуацій, можна говорити про причинно-наслідковий зв'язок між тіньовою економікою та ВВП.

З метою оцінки наявності впливу тіньового сектора економіки на показники економічного розвитку країни, проведемо перевірку залежності між обсягами тінізації доходів та ВВП на душу населення. Для співставності показників різних країн світу значення ВВП використовуємо в розрахунку на душу населення у доларах США, обсяг тінізації доходів - у доларах США.

На початковому етапі проведено графічний аналіз динаміки зміни зазначених показників для України за період 2010-2016 років. Як видно з рисунку 3.12 тенденції зміни величини ВВП корелюють з обсягом тінізації економіки. Максимальне їх значення спостерігається у 2013-2014 роках, що пов'язане з економічною та політичною кризою в країні. У 2015-2016 роках, як результат даних процесів, відбулося суттєве скорочення обсягів ВВП та тінізації економіки. Однією з причин такої ситуації ми вбачаємо у суттєвому знеціненні національної валюти та відповідно зростанні її курсу по відношенню до іноземної. Саме тому, навіть за умови незмінності або незначного зростання аналізованих показників, їх розмір в доларах США буде суттєво нижчим порівняно з попередніми роками.

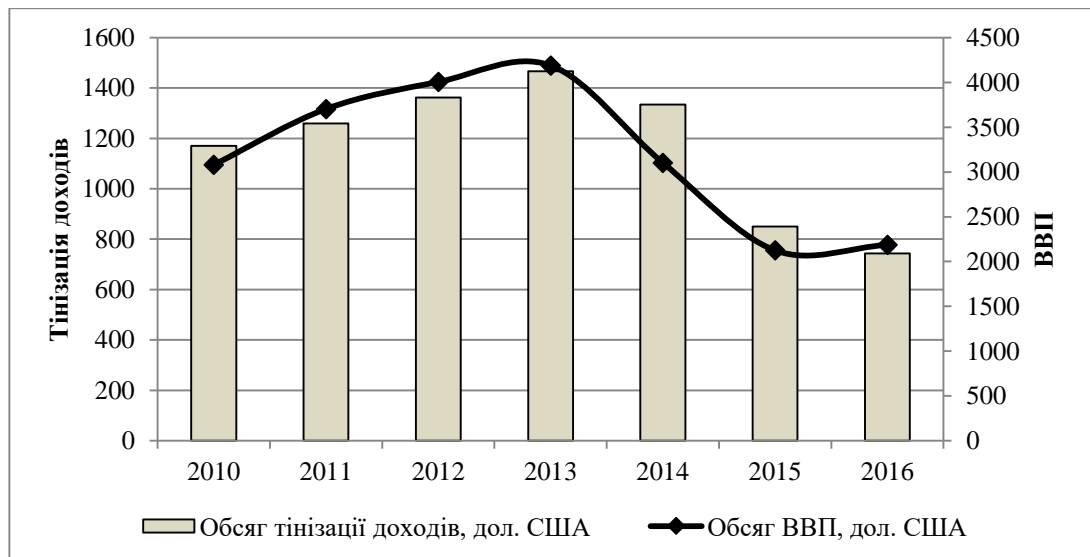

Рисунок 3.12 – Динаміка ВВП на душу населення та обсягів тінізації економіки в Україні за 2010-2016 рр., за даними [23]

З метою підтвердження гіпотези, про наявність взаємозв'язку між показниками тінізації доходів та ВВП, аналіз ступеня їх кореляції проведемо на прикладі країн, які за даними Світового економічного форуму мають найвищий (Китай, США, Індія, Японія, Німеччина), середній (Румунія, Болгарія, Сербія, Україна) та найнижчий (Грузія, Македонія, Армения, Молдова) обсяги ВВП.

Спочатку проведемо аналіз основних статичних показників, що характеризують стабільність аналізованих показників, а саме – стандартного відхилення, коефіцієнта варіації, максимального та мінімального їх значення.

Таблиця 3.10 – Описова статистика використовуваних змінних у ВВП та ТЕ у період з 2004 по 2016 рік

Країна	Описова статистика	ВВП	ТЕ	Країна	Описова статистика	ВВП	ТЕ
Армения	Значення	3126	1198	Болгарія	Значення	6460	2382
	Станд. відхил	908	562		Станд. відхил	1543	1326
	Мінім.	1192	403		Мінім.	3382	681
	Максим.	4010	1947		Максим.	7853	5358
Китай	Значення	4835	168896	Грузія	Значення	3089	1434
	Станд. відхил	2464	77476		Станд. відхил	1071	227
	Мінім.	1509	81517		Мінім.	1207	1190
	Максим.	8123	272585		Максим.	4430	1921
Німеччина	Значення	41944	54605	Індія	Значення	1216	59088
	Станд. відхил	4512	5992		Станд. відхил	365	29448
	Мінім.	34166	44412		Мінім.	621	19447
	Максим.	48043	62455		Максим.	1710	92879
Японія	Значення	39924	43917	Македонія	Значення	4427	453
	Станд. відхил	4600	5061		Станд. відхил	877	224
	Мінім.	34474	37922		Мінім.	2763	235
	Максим.	48603	53464		Максим.	5469	928
Молдова	Значення	1602	939	Румунія	Значення	8061	3545
	Станд. відхил	520	200		Станд. відхил	2079	974
	Мінім.	721	633		Мінім.	3553	1958
	Максим.	2245	1268		Максим.	10136	5284
Сербія	Значення	5360	3836	США	Значення	49788	7468
	Станд. відхил	1078	2034		Станд. відхил	4645	697
	Мінім.	3331	2571		Мінім.	41922	6288
	Максим.	6702	9776		Максим.	57638	8646

Результати розрахунків наведені в таблиці 3.10, свідчать про значну варіативність аналізованих показників по рокам та значний ступінь їх відхилення середнього значення. Серед аналізованих країн Вірменія та Молдова мають найвищий коефіцієнт варіації ВВП (0,03). Показник стандартного відхилення аналізованих країн, характеризується суттєвими розмахом. Так, якщо для Молдови його значення дорівнює 520, то для таких країн як США, Японія, Німеччина він знаходиться на рівня 4500.

В цілому, за результатами розрахунків можна зробити висновок про існування тісного зв'язку між показниками ВВП та тінізації економіки, оскільки тенденції їх зміни в переважній більшості країн співпадають.

Ступінь взаємозв'язку даних показників залежно від часового лагу проаналізуємо за допомогою тесту Гренджера з використанням програмного забезпечення Stata 12. Наведені в таблицях 3.11, 3.12 результати розрахунків для гіпотези щодо впливу тінізації економіки та ВВП на душу населення свідчать про наявність взаємообумовленого зв'язку між цими показниками, однак, суттєво відрізняється залежно від тривалості часового лагу.

В цілому для країн ОЕСР та України зв'язок між ВВП на душу населення та рівнем тінізації економіки носить взаємообумовлений характер, що має під собою логічне підґрунтя. Так, зростання рівня тінізації в країні призводить до суттєвого скорочення фінансових ресурсів у взаємопов'язаних сферах економіки та відповідно негативно впливає на кінцеві показники її розвитку (скорочення промислового виробництва, зниженням темпів технологічного оновлення, обсягів іноземних інвестицій). В той же час і рівень ВВП обумовлює рівень корупції в країні. Так, зниження рівня ВВП є прямим індикатором погіршення показників соціально-економічного розвитку суспільства, що в свою чергу зумовлює потребу до застосування корупційних схем приховування доходів з подальшою їх легалізацією.

Таблиця 3.11 – Тестування гіпотези «Обсяги тінізації економіки впливають на ВВП на душу населення»

Країна	Коефіцієнт кореляції	Часовий лаг		
		1	2	3
Арменія	0.8245	0.808	0.944	0.478
Болгарія	-0.2218	0.981	0.469	0.014
Китай	0.9642	0.913	0.012	0.018
Грузія	-0.4946	0.258	0.286	0.001
Німеччина	0.9984	0.816	0.960	0.551
Індія	0.9501	0.098	0.044	0.002
Японія	1.0000	0.001	0.000	0,001
Македонія	-0.0248	0.256	0.643	0.988
Молдова	0.6872	0.602	0.857	0.000
Румунія	0.0226	0.680	0.210	0.025
Сербія	-0.8063	0.000	0.000	0.000
України	0.7224	0.529	0.212	0,041
США	1.0000	0.496	0.802	0.035

Проте на певних часових інтервалах залежно від рівня розвитку економіки, ефективності обраної антикорупційної політики, привалювання конкретних видів економічної діяльності, характерних для даної країни, спостерігається переважання впливу однієї змінної на іншу. Зокрема зростання викидів рівня тінізації економіки за Грейнджером супроводжується зростанням ВВП на душу населення (Болгарія, Румунія, Молдова (1 та 2 роки), Китай, Грузія, Індія (1 рік), що генерує ризики для стабільності світової економічної системи.

З іншого боку зростання ВВП на душу населення супроводжується пропорційним зростанням тінізації економіки (Сербія (1 рік), Македонія, Сербія, Україна (2 рік) тощо), що свідчить про наявність розроблених механізмів тінізації доходів та відповідних умов до їх швидкого застосування та поширення.

Для таких країн як Німеччина, Македонія, США, Україна для 1 та 2 років не вдалося прослідити наявності зв'язку між аналізованими показниками, що може свідчити як про здатність економічних систем даних країн світу до підтримання позитивних темпів розвитку за певного рівня тінізації доходів так і про недостовірні оцінки рівнів розвитку країн або ж тінізації доходів.

Таблиця 3.12 - Тестування гіпотези «Обсяги ВВП на душу населення впливають на тінізації економіки»

Країна	Коефіцієнт кореляції	Часовий лаг		
		1	2	3
Арменія	0.8245	0.611	0.816	0.722
Болгарія	-0.2218	0.048	0.043	0.000
Китай	0.9642	0.000	0.000	0.000
Грузія	-0.4946	0.024	0.000	0.000
Німеччина	0.9984	0.679	0.910	0.340
Індія	0.9501	0.000	0.000	0.000
Японія	1.0000	0,001	0,000	0,001
Македонія	-0.0248	0.208	0.371	0.000
Молдова	0.6872	0.058	0.004	0.000
Румунія	0.0226	0.021	0.000	0.000
Сербія	-0.8063	0.395	0.075	0.116
України	0.7224	0.4360	0,824	0,640
США	1.0000	0.501	0.809	0.034

При цьому для 5 країн (38,4% від кількості досліджуваних країн) з часовим лагом в 2 роки та для 8 країн (62%) з часовим лагом в 3 роки спостерігається причинно-наслідковий зв'язок між обсягами тінізації доходів та ВВП на душу населення. Зазначений факт ілюструє виникнення негативного впливу тінізації на відносно коротких часових інтервалах.

Кінцеві результати проведених розрахунків, що характеризуються ступінь взаємозв'язку між показниками ВВП та тінізації економіки наведені в таблиці 3.13.

В цілому, отримані результати дозволяють підтвердити з досить високим рівнем ймовірності припущення про значну взаємообумовленість показників ВВП на душу населення та тінізації доходів, що свідчить про значну актуалізацію питань щодо розробки антикорупційних заходів не лише з урахуванням юридичної складової даного питання, але й суто з економічної точки зору.

Таблиця 3.13 – Характер зв'язку між ВВП та ТЕ для України та країн ОЕСР за період 2004-2016 рр. за тестом Грейнджера

Країна	Часовий лаг		
	1	2	3
Арменія	-	-	-
Болгарія	ТЕ → ВВП	ТЕ → ВВП	ВВП ↔ ТЕ
Китай	ТЕ → ВВП	ВВП ↔ ТЕ	ВВП ↔ ТЕ
Грузія	ТЕ → ВВП	ВВП ↔ ТЕ	ВВП ↔ ТЕ
Німеччина	-	-	-
Індія	ТЕ → ВВП	ВВП ↔ ТЕ	ВВП ↔ ТЕ
Японія	ВВП ↔ ТЕ	ВВП ↔ ТЕ	ВВП ↔ ТЕ
Македонія	-	-	ВВП → ТЕ
Молдова	ТЕ → ВВП	ТЕ → ВВП	ВВП ↔ ТЕ
Румунія	ТЕ → ВВП	ТЕ → ВВП	ВВП ↔ ТЕ
Сербія	ВВП → ТЕ	ВВП ↔ ТЕ	ВВП → ТЕ
України	-	-	ВВП → ТЕ
США	-	-	ВВП ↔ ТЕ

У даному дослідженні, на основі використання причинно-наслідкового тесту Грейнджера нами проведено аналіз зв'язку між тіньовою економікою та ВВП в країнах, які, за даними Світового економічного форуму (WEF), мають найвищий (Китай, США, Індія, Японія, Німеччина), середній (Румунія, Болгарія, Сербія, Україна) та найнижчий (Грузія, Македонія, Арменія, Молдова) обсяги ВВП за період 2004-2016 рр.

Результати емпіричного аналізу дозволили зробити висновок про наявність тісного зв'язку між показниками ВВП та тінізації економіки, оскільки тенденції їх зміни в переважній більшості країн співпадають. Для 5 із 13 аналізованих країн причинно-наслідковий зв'язок простежується з часовим лагом в 2 роки, для 8 країн - в 3. Відмінності в отриманих результатах пояснюються різним рівнем економічного розвитку країн, особливістю функціонування фінансового, банківського, інвестиційного, страхового ринків, відмінностями в нормативно-правовому регулюванні, рівнем розвитку антикорупційної політики, привалюванням певних видів економічної діяльності, тощо.

4 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПО БОРОТЬБИ З НЕЗАКОННИМИ ФІНАНСОВИМИ ПОТОКАМИ

4.1 Державна політика в системі детінізації економіки

Високі показники тінізації економіки країни формують передумови до впровадження послідовної та ефективної державної політики, що дозволить зменшити обсяги та масштаби тіньових фінансових операцій в економічному секторі.

Дослідженням проблемних питань тіньового сектору економіки займалися такі вчені, зокрема: З. Варналій, П. Гутман, К. Ковтуненко, Д. Каселл, Н. Лайоза, Ф. Шнайдер, В. Танзі, М. Бачетта. Виділенню складових тіньової економіки та її видам присвячені роботи О.Базилінської, В.Удовенко, В.Кузьменко, В.Маляєва, С. Петренка, В.Мандибура. Вивченням міжнародних інструментів протидії тіньовому виведенню коштів займалися С. Онищенко, І. Лапінський, О. Алімова, В. Попова, А. Пономаренко, О. Дяченко, Ф. Шнайдер, Г. Енсте, Д. Бхаттачарья, Н. Лайоза та ін. Питання побудови інституційного механізму забезпечення державної політики протидії тінізації економіки досліджувались в роботах О. Куришко, З. Варналія, І. Мазур. Методичне забезпечення оцінювання рівня податкових розривів висвітлювалось у роботах А. М. Вдовиченко, А. І. Зубрицького, О. В. Мірошніченка.

Не применшуючи роль та значення проведених раніше досліджень, більш ґрунтовного дослідження з метою подальшого удосконалення потребують напрями та основні етапи проведення ДППТЕ з урахуванням актуальних європейських тенденцій.

Ключові засади формування та реалізації ДППТ визначаються державними органами влади на основі широко розгалуженої нормативно-правової бази, що включає: Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019-2021 роки [92], Стратегію сталого розвитку України на період

до 2030 року (проект) [93], Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій рівня тіньової економіки» [94], Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» [95], Закон України «Про боротьбу з корупцією» [96], Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» [97], Закон України «Про запобігання корупції» [97] та інші. Незважаючи на широко представлену нормативно-правову базу реалізації державної політики детінізації економічних процесів, стратегічні пріоритети державного управління в контексті здійснення такої політики є занадто розмитими та неузгодженими і потребують певної впорядкованості та систематизації. Це формує необхідність у визначенні та обґрунтуванні ключових аспектів реалізації ДППТЕ, в основу побудови якої, на нашу думку, повинні бути закладені мотиваційні важелі впливу, які, з одного боку, визначатимуть пріоритетні вектори заходів з державного управління в напрямі детінізації економіки, а з іншого – сприятимуть зростанню вітчизняного іміджу країни на міжнародному просторі (рис. 4.1).

В основі формування та реалізації ДППТЕ лежить взаємоузгодження основних напрямів та етапів реалізації державного регулювання з питань детінізації та мотиваційних імпульсів до підвищення активізацій дій на практиці. В якості мотиваційного важеля виступає, на нашу думку, система міжнародних індексів, що представляє собою сукупність рейтингів оцінки країни за певними напрямками розвитку (економічним, соціальним, екологічним та іншими), при цьому виділені рейтинги чутливі до ключових пріоритетів розвитку, які формують вектори їх значень в динаміці та перспективі, в контексті реалізації послідовної та ефективної ДППТЕ.

Рисунок 4.1 – Схема формування та реалізації ДППТЕ: мотиваційні важелі впливу

Блок алгоритму дій представлений етапами та напрямками формування і впровадження державними органами управління заходів щодо детінізації економічних процесів. Етапи ДППТЕ потребують більш ґрунтовного аналізу.

І етап. Аналіз та прогнозування поточних показників тінізації економіки та пов'язаних з ними індикаторів соціально-еколого-економічного розвитку країни. До складу показників тіньового сектору економіки включаються: рівень тінізації, обсяги незаконного введення капіталу в країну та обсяги незаконного виведення капіталу закордон, обсяги сірого імпорту та контрабанди, обсяги махінацій з відшкодування, кількість оформлених штатних працівників як індивідуальних підприємців, обсяги виведення прибутку через псевдо підприємництво фізичних осіб, обсяги заниження оборотів підприємцями на спрощеній системі оподаткування [13].

Крім того, показники тінізації здійснюють безпосередній вплив на ключові індикатори розвитку країни, в тому числі соціального, економічного, екологічного розвитку. Так, в якості цільових показників розвитку країни пропонуємо аналізувати індикатори, що визначені державними органами влади у відповідних нормативно-правових документах, таких як: Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019-2021 роки [92] та Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року (проект) [93], - та індикатори-характеристики розвитку країни, визнані міжнародною спільнотою [28]:

- економічні: темп росту ВВП, обсяг експорту товарів та послуг, обсяг імпорту товарів та послуг, обмінний курс (офіційний курс гривні до ЄВРО), капітальні інвестиції, середньозважена ставка за всіма процентними інструментами, дохідність державних цінних паперів на первинному ринку, кількість податкових платежів, обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), обсяг державного боргу, загальне податкове навантаження на бізнес (у % до прибутку), рівень інфляції, індекс корупції;

- соціальні: рівень зайнятості населення працездатного віку, реальна середня заробітна плата (у % до попереднього року), рівень трудової міграції, доходи населення, офіційний рівень безробіття;

- екологічні: обсяг утворених відходів, обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, енергоємність економіки, обсяг забруднених водних ресурсів.

З огляду на стрімкий вектор орієнтування України на поступове входження до європейської спільноти та відповідно - на співставність пріоритетів розвитку з такими, що притаманні розвиненим країнам світу безперечно доцільним та корисним для даного дослідження виявляється аналіз індикаторів соціо-, еколого-, економічного розвитку країни, що дозволяє визначити ключові позиції країни у світовому просторі за міжнародними рейтингами.

Дійсно, основними інструментами оцінювання рівня країн за соціальними, екологічними та економічними показниками розвитку виступають на сьогодні міжнародні індекси. Високі позиції в міжнародних рейтингах надають країнам наступні переваги: додаткові надходження інвестиційних ресурсів, покращення умов соціального забезпечення, підвищення екологічних стандартів; формування більш сприятливого підприємницького середовища для відкриття та функціонування бізнесу (завдяки підвищенню позиції в рейтингу легкості ведення бізнесу) та інше.

Для проведення аналізу ключових показників соціального, економічного та екологічного розвитку країни нами обрано Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index – GCI), Індекс розвитку людського потенціалу (HumanDevelopmentIndex-HDI), Індекс екологічної стійкості (Environmental Performance Index – EPI), Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) [99]. Вибір зазначених оцінок провідних міжнародних інституцій обґрунтовано тим фактом, що їх розрахунок дозволяє комплексно врахувати та оцінити головні вектори розвитку країни в

економічній, соціальній та екологічній сфері в рамках формування концепції ДППТЕ з урахуванням актуальних європейських тенденцій.

II етап. Етап розробки стратегії ДППТЕ включає такі складові елементи: напрями реалізації стратегії, суб'єктну або інституційну компоненту, об'єктну компоненту, методи, інструменти щодо зниження рівня тінізації економіки.

На сьогодні суб'єктна компонента стратегії ДППТЕ представляє собою сукупність всіх органів та інститутів, що задіяні у формуванні та реалізації ДППТЕ. Так, інституційна структура державної політики країни представлена наступними інститутами в розрізі трьох рівнів: 1 рівень - Комітет Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції, Національна рада з питань антикорупційної політики, Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики Кабінету Міністрів України, Державне бюро розслідувань Служби безпеки України); 2 рівень – спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції (Національна поліція, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне антикорупційне бюро, Національне агентство з питань запобігання корупції); 3 рівень – органи та суб'єкти, що мають повноваження запобігати та протидіяти корупції (органи державного управління, суб'єкти корпоративного сектора, громадяни та їх об'єднання) [6, с.35].

Незважаючи на те, що представлена вище організаційно-інституційна структура державної антикорупційної системи є достатньо розгалуженою, зокрема в частині дозвільно-регуляторних органів, їм характерна неузгодженість в діях та відсутність механізму здійснення обміну інформацією між органами державного управління та інститутами. Крім зазначених можна виділити ряд факторів, що впливають на зростання рівня корумпованості в країні: недостатньо прозора діяльність органів державної влади; низькоефективна участь правоохоронних інститутів та органів національної безпеки в протидії тінізації фінансових операцій; відсутність дієвої системи публічного нагляду та контролю за напрями дохідної та видаткової статей операцій, здійснюваних вищими посадовими особами держави;

неналагоджений в повному обсязі механізм участі громадянського суспільства під час реалізації антикорупційної політики.

Проведений аналіз доводить, що корумпованість та тінізація фінансово-економічних операцій є явищем системним, тому й методи боротьби з ними мають носити системний характер. Таким чином, активна робота щодо постійного послідовного контролю, нагляду, своєчасної модернізації та удосконалення має проводитись за такими основними напрямками:

- зменшення кількості ліцензій, дозволів, реєстраційних документів, запровадження адекватної процедури видання таких документів та встановлення їх об'єктивної вартості;
- забезпечення прозорості та послідовності діяльності судів, фондового ринку та ринку цінних паперів;
- зниження розміру та зменшення кількості податків і зборів, створення адекватного механізму їх стягнення;
- забезпечення належної нормативно-правової бази антикорупційного спрямування, що відповідає міжнародним стандартам, сучасній світовій практиці протидії тінізації фінансових процесів та враховує специфіку вітчизняної юридичної системи;
- зміцнення системи громадського контролю, підґрунтям до чого слугуватиме тісна взаємодія неурядових організацій та громадських інституцій з органами місцевої та державної влади;
- ефективне організаційно-управлінське забезпечення антикорупційної діяльності, що будується на погодженій взаємодії всіх складових інститутів та органів державного управління [6, 13, 95, 100].

Об'єктною компонентою стратегії ДПІТЕ виступає повний спектр тіньових операцій, здійснюваних під час економічної діяльності: випуск та реалізація не облікованих товарів, надання споживачу неврахованих послуг; корупційні заходи; операції з відмивання коштів (операції з використанням підроблених паспортів, операції нерезидентів з цінними паперами, незаконне виведення грошей за кордон, оформлення вантажів за підробленими

документами); незаконне ввезення товарів з-закордону та їх обіг; валютні операції нелегального характеру; незаконна приватизація комунального та державного майна; приховування фактичних доходів економічних суб'єктів та громадян з метою уникнення оподаткування; нелегальне виведення капіталу; незаконні дії щодо використання державного майна, коштів, природних ресурсів і т.д. [101;102].

III етап. Реалізація запланованих заходів в рамках стратегії ДППТЕ передбачає взаємодію всіх складових концепції ДППТЕ, націлену на здійснення заходів щодо досягнення високих результатів як наслідок дотримання ключових пріоритетів розвитку (рис. 4.1, мотиваційний блок). Це дозволить зміцнити позиції країни в міжнародних рейтингах. Високі значення показників міжнародних індексів, характерних для України, забезпечать, в свою чергу, підвищення активізації мотиваційного імпульсу для суб'єктної складової ДППТЕ на шляху подальшої реалізації та впровадження політики детінізації.

IV етап. В рамках аналізу результатів виконання ДППТЕ визначаються відхилення фактичних значень результуючих індикаторів виконання від запланованих. Все більшої популярності на сьогодні набуває такий інструмент визначення відхилень фактичних значень оцінюваних показників від запланованих, як гар-аналіз (аналіз на основі розривів) [103]. В контексті реалізації державної політики детінізації економіки при аналізі податкових каналів обсяги нелегальних фінансових операцій визначаються на основі методу податкових розривів. Так, оцінка податкових розривів дозволяє розрахувати обсяг втрат від недоотримання податкових платежів та слугує підґрунтям для визначення першочергових заходів з вдосконалення системи адміністрування податків.

V етап. Залежно від характеру виявлених проблемних місць визначаються подальші заходи з їх мінімізації або повного усунення. Перелік можливих напрямів державної політики з детінізації економічної діяльності зазначений вище в контексті характеристики етапу формування стратегії ДППТЕ.

VI етап. Контролю та моніторингу з боку уповноважених державних органів підлягають здійснювані раніше заходи в рамках ДППТЕ та заходи з мінімізації масштабів проблемних зон. При цьому критерієм оцінювання результуючих показників виступають крім індикаторів соціо-, еколого-, економічного розвитку й позиції країни за міжнародними індексами в рамках реалізації мотиваційних важелів.

Реалізація ефективної та послідовної ДППТЕ займає визначне місце в загальній державній стратегії розвитку країни. Так, в умовах спрямування дій органами державної влади в напрямі протидії тінізації фінансово-економічного сектору основним цільовим орієнтиром виступають результуючі індикатори, що характеризують зменшення обсягів, масштабів тіньових операцій, та індикатори соціального, екологічного та економічного розвитку, що взаємопов'язані з показниками тінізації..

Аналітичні оцінки індикаторів розвитку країни, які надають міжнародні індекси, формують інформаційне поле для визначення конкурентних переваг країни, з одного боку, та – бар'єрів на шляху її розвитку, з іншого боку. Оцінювання показників соціо-еколого-економічного розвитку в розрізі міжнародних індексів забезпечує фундамент для ґрунтового діалогу між представниками державної влади, бізнес-організаціями та громадськістю на предмет процесу подальшого реформування, націленого на покращення стандартів життя. Це передбачає зміцнення, посилення дії ланцюгово-реакційного зворотного зв'язку між структурними одиницями інституційного середовища з урахуванням мотиваційного чинника та формує передумови для підвищення ефективності ДППТЕ.

Детінізацію економіки слід розглядати, як цілісну систему дій, спрямовану на подолання та викорінення причин і передумов процесів тінізації; сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено-ініціативного відновлення відносин між учасниками фінансово-господарського обігу речей, прав, дій з тіньового, тобто

з різних причин не враховуваного державою економічного обігу, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення умов, що сприяють відтворенню джерел тіньової економіки [7].

Державне регулювання у сфері детінізації економіки ґрунтується, по-перше, на процесі формування ефективної ринкової економіки, яка унеможлиблює розвиток деструктивних процесів; по-друге, на правовому регулюванні з метою протидії правопорушенням у сфері економічних відносин, зокрема фінансового, податкового та митного права; по-третє, адміністративному регулюванню економіки в цілому та окремих економічних операцій як засобу обмеження системних тіньових явищ і процесів.

Отже, результативність процесу детінізації економіки залежить від спроможності держави створити безпечні, стабільно сприятливі умови, що надасть можливість суб'єктам господарювання нарощувати економічну й інвестиційну активність у легальній економіці, функціонуючи з дотриманням принципу підтримання добросовісної економічної конкуренції на ринку.

Першочерговим завданням у сфері боротьби з тіньовими фінансовими потоками, на нашу думку, є ідентифікація основних каналів тінізації економіки, на усунення яких мають бути спрямовані основні заходи державної політики. Так, у роботі [6], автори на основі аналізу сучасних тенденцій тінізації економіки, до основних каналів виведення капіталу відносять: банківський, фізичний, експортно-імпортний, господарський, небанківський.

Виходячи і перелічених каналів тінізації, до основних векторів та безпосередніх завдань на шляху детінізації економіки України належать:

- 1) підвищення ефективності управління державними фінансами;
- 2) удосконалення зовнішньоекономічної діяльності й міжвідомчої взаємодії;
- 3) удосконалення законодавства у сфері протидії економічним злочинам;
- 4) розвиток системи безготівкових розрахунків;
- 5) удосконалення фіскального адміністрування;
- 6) створення сприятливих умов для ведення бізнесу;

7) протидія корупції та підвищення рівня правової культури населення [104].

Реалізація зазначених заходів сприятиме прискоренню процесу детінізації економіки, підвищенню ефективності координації суб'єктів забезпечення державних механізмів запобігання та протидії легалізації тіньових доходів та формування сприятливих інвестиційно-інноваційних умов для нарощення суб'єктами господарювання економічної активності в легальній економіці.

На сьогодні інституційна структура державної політики країни представлена наступними інститутами в розрізі трьох рівнів: 1 рівень - Комітет Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції, Національна рада з питань антикорупційної політики, Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики Кабінету Міністрів України, Державне бюро розслідувань Служби безпеки України); 2 рівень – спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції (Національна поліція, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне антикорупційне бюро, Національне агентство з питань запобігання корупції); 3 рівень – органи та суб'єкти, що мають повноваження запобігати та протидіяти корупції (органи державного управління, суб'єкти корпоративного сектора, громадяни та їх об'єднання).

Незважаючи на те, що представлена вище організаційно-інституційна структура державної антикорупційної системи є достатньо розгалуженою, зокрема в частині дозвільно-регуляторних органів, їм характерна неузгодженість в діях та відсутність механізму здійснення обміну інформацією між органами державного управління та інститутами. Крім зазначених можна виділити ряд факторів, що впливають на зростання рівня корумпованості в країні: недостатньо прозора діяльність органів державної влади; низькоефективна участь правоохоронних інститутів та органів національної безпеки в протидії тінізації фінансових операцій; відсутність дієвої системи публічного нагляду та контролю за напрямками доходної та видаткової статей операцій, здійснюваних вищими посадовими особами держави;

неналагоджений в повному обсязі механізм участі громадянського суспільства під час реалізації антикорупційної політики.

Проведений аналіз доводить, що корумпованість та тінізація фінансово-економічних операцій є явищем системним, тому й методи боротьби з ними мають носити системний характер. Таким чином, активна робота щодо постійного послідовного контролю, нагляду, своєчасної модернізації та удосконалення має проводитись за такими основними напрямками:

- забезпечення належної нормативно-правової бази антикорупційного спрямування, що відповідає міжнародним стандартам, сучасній світовій практиці протидії тінізації фінансових процесів та враховує специфіку вітчизняної юридичної системи;

- зміцнення системи громадського контролю, підґрунтям до чого слугуватиме тісна взаємодія неурядових організацій та громадських інституцій з органами місцевої та державної влади;

- ефективне організаційно-управлінське забезпечення антикорупційної діяльності, що будується на погодженій взаємодії всіх складових інститутів та органів державного управління.

Реалізація останнього напрямку, що орієнтована на зміцнення клімату інституційного середовища державного регулювання, займає ключові позиції серед інших складових загального антикорупційного механізму. Так, в умовах спрямування дії у напрямі протидії тінізації фінансово-економічного сектору основним цільовим орієнтиром виступають результати, тобто зменшення обсягів, масштабів тіньових операцій. Це передбачає зміцнення, посилення дії ланцюгово-реакційного зворотного зв'язку між структурними одиницями інституційного середовища.

Отже, забезпечення дієвого механізму організаційно-управлінського апарату антикорупційної діяльності виступає, на нашу думку, своєрідним фундаментом забезпечення успішної державної політики в контексті протидії тінізації економіки України.

Процес державного регулювання діяльності економічних суб'єктів повинен ґрунтуватися по-перше, на формуванні ефективної ринкової економіки, яка унеможливує розвиток деструктивних процесів, забезпечує стабільне функціонування в довгостроковій перспективі, мінімізує негативний вплив економічної нестабільності на показники розвитку підприємств; по-друге, на оптимізації процесів правового регулювання з метою протидії правопорушенням у сфері економічних відносин, зокрема фінансового, податкового та митного права, усунення податкових колізій, визначення оптимального рівня податкового навантаження (рисунок 4.2).

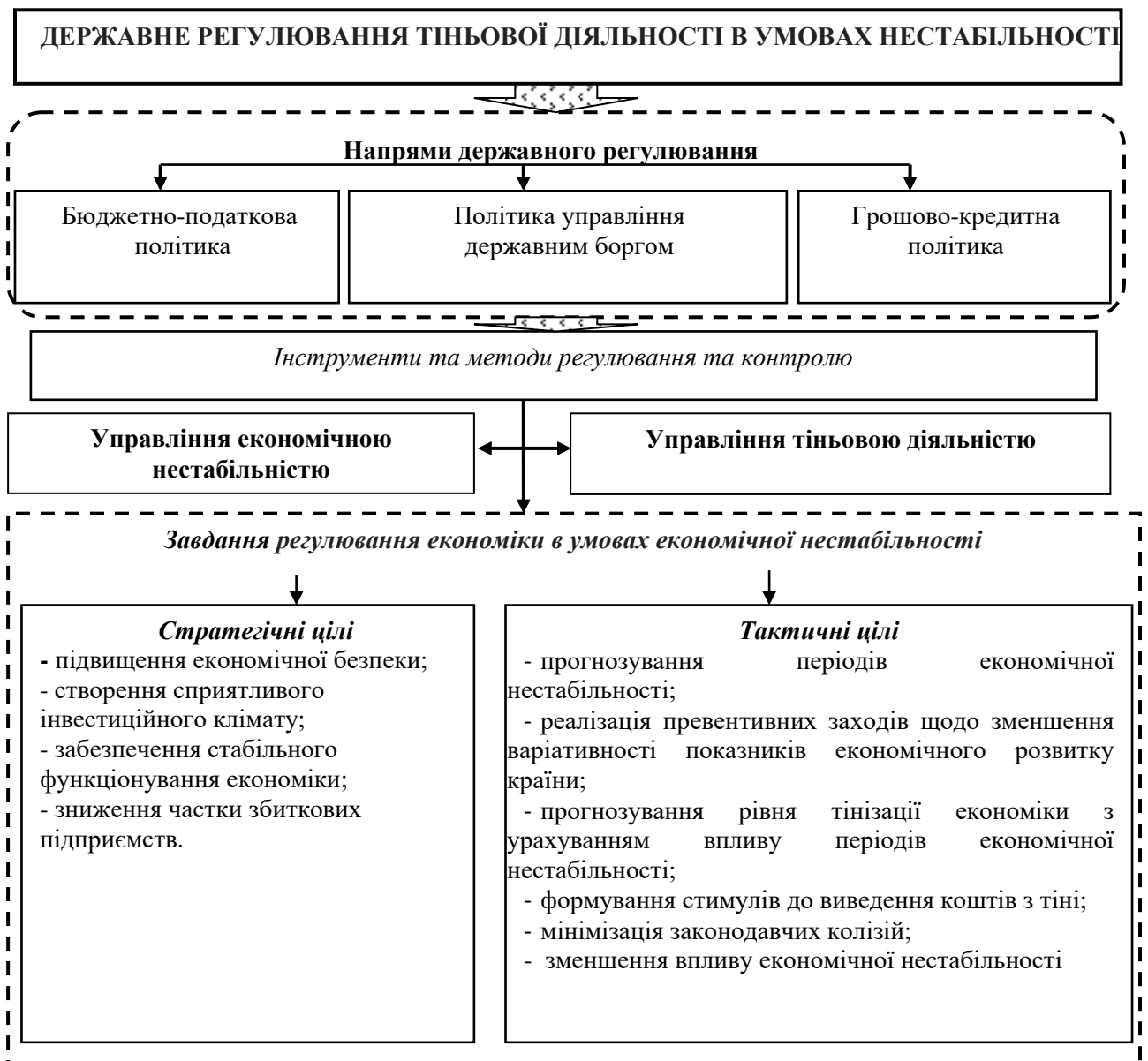

Рисунок 4.2 – Механізм державного регулювання діяльності промислових підприємств

Зважаючи на зазначені канали тіньового виведення коштів та враховуючи аналізовані нами показники економічної нестабільності, що здійснюють найбільший вплив на діяльність економічних суб'єктів, процес державного регулювання економіки здійснюється в розрізі трьох основних складових: бюджетно-податкова, грошово-кредитна політика та політика управління державним боргом.

Результативність зазначеного процесу, в першу чергу залежить від здатності органів державної влади створити безпечні, економічно та політично сприятливі умови ведення бізнесу в довго- та короткостроковій перспективах, що надасть можливість суб'єктам господарювання нарощувати економічну й інвестиційну активність у легальній економіці.

4.2 Світові практики боротьби з незаконними фінансовими потоками

В сучасних умовах трансформаційних та глобалізаційних змін, однією із найбільш актуальних та гострих світових проблем є тінізація доходів з подальшою їх легалізацією. Щорічно в світі за допомогою широкого спектру схем та механізмів приховуються в середньому від 2 до 5% ВВП. Аналіз світових обсягів незаконного виведення капіталу дозволив видіти країни з найбільшим значенням цього показника за період 2005-2014 рр. Так, наведені на рисунку 4.3 дані, дозволяють зробити висновок, що найбільш гострою дана проблема є для Китаю, обсяг незаконних фінансових потоків в якому за період 2005-2014 р. за оцінками представників Global Financial Integrity склав майже 1,16 трлн. дол. США.

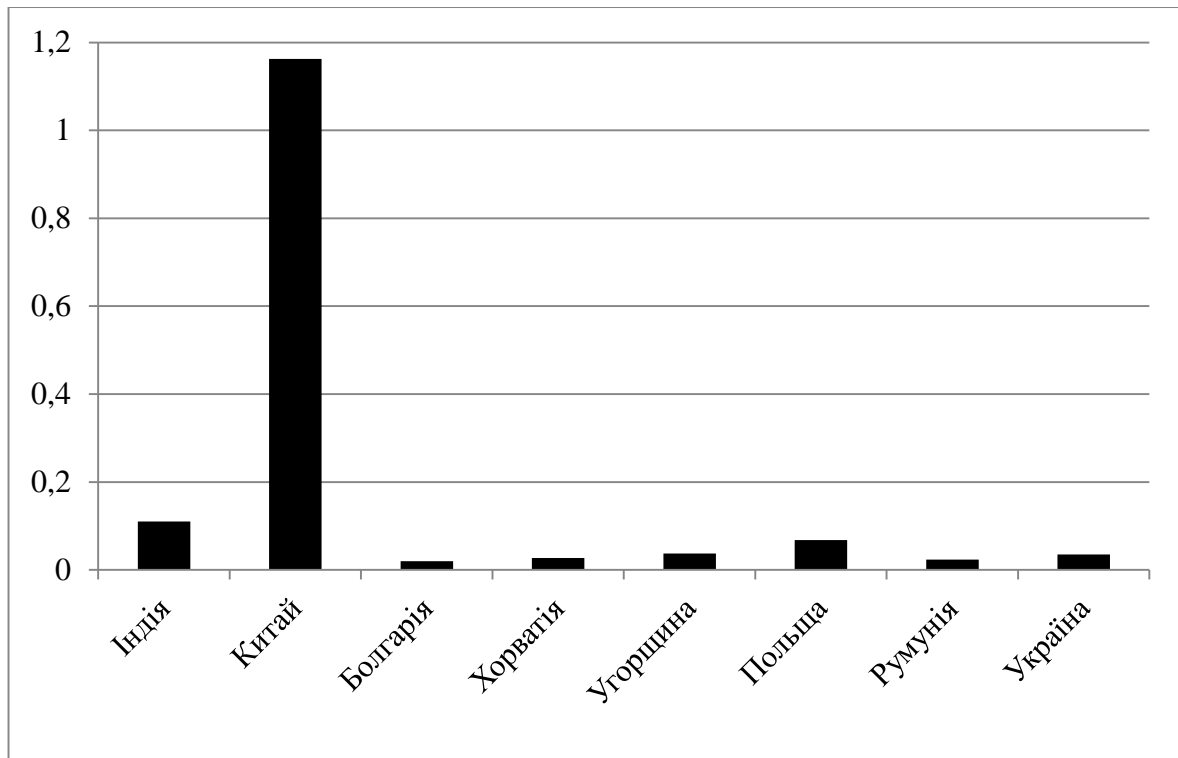

Рисунок 4.3 – Обсяг незаконно виведеного капіталу за період з 2005 по 2014 роки, трлн. дол. США [1]

На основі аналізу основних каналів незаконного виведення капіталу з аналізованих країн світу було зроблено висновок, що основними з них були:

- трансфертне ціноутворення (майже 75% від всього обсягу виведених коштів в Китаї);
- хабарництво та корупція (характерно для країн Близького Сходу та Північної Африки) [1].

Наявність значного обсягу тіньових потоків в економіці переважної більшості країн світу, зумовив значну актуалізацію питань пошуку ефективних механізмів протидії ним. На сьогоднішній день напрацьовано широкий спектр інструментів протидії незаконному виведенню коштів за кордон, специфіка використання якого залежить від рівня соціально-економічного розвитку країни, особливостей політичного устрою, характеру виробничо-господарської діяльності, рівня розвитку міжнародного співробітництва тощо.

Питання економічної сутності та особливостей реалізації процесів тінізації доходів нашли своє відображення в наукових працях багатьох

вітчизняних та закордонних вчених. Так, напрямки впливу операцій з незаконного виведення коштів на показники економічного розвитку висвітлені в роботах Н. Лайози, Ф.Шнайдера, С. Джайн-Чандра, Р. Місаті, І. Радулеску, С. Попеску.

Дослідженням світового досвіду протидії тіньовому виведенню коштів займалися С. В. Онищенко, І. Е. Лапінський, О. М. Алимова, В. В. Попова, А. В. Пономаренко, О. П. Дяченко та ін.

В цілому не применшуючи важливість існуючого наукового доробку в даному питанні, слід зазначити про необхідність більш системного та ґрунтовного дослідження міжнародних тенденцій боротьби з приховуванням доходів з метою визначення найбільш адекватних та адаптованих до умов економічного, соціального та політичного розвитку України, механізмів спрямованих на пошук економічного клімату як окремих суб'єктів так і країни в цілому.

Сучасна система протидії незаконному виведенню коштів складається з двох складових: національної та наднаціональної. Структура та особливості функціонування національної складової визначається особливостями розвитку конкретної країни та повноваженнями органів задіяних в даному процесі. В цілому, на сьогоднішній день напрацьовано значне різноманіття інструментів протидії тінізації економіки, основними з яких є обмежуючі та контролюючі (таблиця 4.1). Так, наприклад, з метою мінімізації незаконних фінансових потоків урядом Італії введено обмеження на розрахунки готівкою. У Франції обмежені за розміром експортно-імпортні операції вітчизняних економічних суб'єктів з представниками компаній з офшорних зон.

Поряд з даними інструментами значного поширення набуває обов'язкове інформування органів державної влади про значні за розміром фінансові операції. В Німеччині всі фінансові та не фінансові організації зобов'язані повідомляти органи фінансового моніторингу про всі підозрілі операції фінансового характеру, в Японії всі фінансові установи повинні повідомляти

відповідні органи фінансового моніторингу та контролю про крупні фінансові операції.

Таблиця 4.1 – Узагальнення особливостей побудови національної системи протидії тінізації в світі (узагальнено на основі [69, 81, 105, 106, 107])

Країна	Особливості національної системи
Польща	Заборона на здійснення господарської діяльності фізичними особами, які раніше чинили дії спрямовані на приховування податкових зобов'язань або інші заходи щодо тінізації доходів в значних розмірах. Майнова відповідальність юридичних осіб за протиправні дії фінансового характеру.
Італія	Обмеження на розрахунки готівкою при здійсненні операцій фізичними та юридичними особами в великих розмірах.
Японія	Обов'язковість повідомлення органів фінансового моніторингу та контролю про всі крупні операції фінансового характеру від фінансових та не фінансових організацій.
Франція	Обмеження на експортно-імпортні операції реалізовані вітчизняними економічними суб'єктами в офшорних зонах.
Німеччина	Обов'язкове декларування розрахунків з нерезидентами. Обов'язковість повідомлення органів фінансового моніторингу про всі підозрілі операції фінансового характеру від фінансових та не фінансових організацій.
Нідерланди	Посилення контролю за всіма потенційними джерелами виникнення корупції та особами раніше задіяними в тіньових операціях. Заборона обіймати державні посади порушникам законодавства.

Євроінтеграційні процеси в світі та усвідомлення масштабності впливу тінізації економіки на розвиток країн світу в цілому призвів до розуміння необхідності створення поряд із національними організаціями моніторингу та контролю за тіньовими фінансовими потоками наднаціональних інституцій, діяльність яких спрямована на моніторинг та посилений контроль за фінансовими операціями країн-членів даних організацій.

Функціонування зазначених організацій сприяє поглибленню міжнародної співпраці між країнами-учасниками та полегшує процедури

нагляду та контролю за рівнем тіньових фінансових потоків, зважаючи на можливість більш швидкого доступу до інформації, сприяє формуванню уніфікованих правил та рекомендації для національних інституцій, які є обов'язковими для виконання всіма зацікавленими особами.

Однак, зважаючи на відсутність єдиної наднаціональної організації по боротьбі з незаконними фінансовими потоками, сучасна міжнародна система протидії тіньовому виведенню коштів за кордон та подальшій їх легалізації на сьогоднішній має трирівневу структуру:

- національна система фінансового моніторингу;
- регіональна система протидії тінзації доходів;
- наднаціональна система моніторингу та контролю;

На сьогоднішній день створено значне різноманіття організації, котрі окремо опікуються питаннями корупції, фінансування тероризму, незаконним виведенням коштів в офшори, тощо. Основними з таких організацій, котрі займаються окремим аспектами даних питань є ОЕСР, ФАТФ, Єврокомісія, Світовий банк, тощо (рисунок 4.4) [108, 109]. Даними інституціями розроблено широкий спектр ініціатив щодо протидії тінзації доходів шляхом розмивання баз оподаткування, інвестуванню коштів через підставні фірми, залученню іноземних кредитів з подальшим банкрутством компаній, завищенню або заниженню митної вартості товарів, тощо.

Однак не зважаючи на значне різноманіття організації по боротьбі з незаконним відмиванням коштів, не всі країни співпрацюють з даними інституціями та вживають заходів по протидії тінзації економіки. Головним недоліком даної трирівневої системи є відсутність єдиного контролюючого органу, сфера повноважень якого б поширювалася на всі без виключення країни світу.

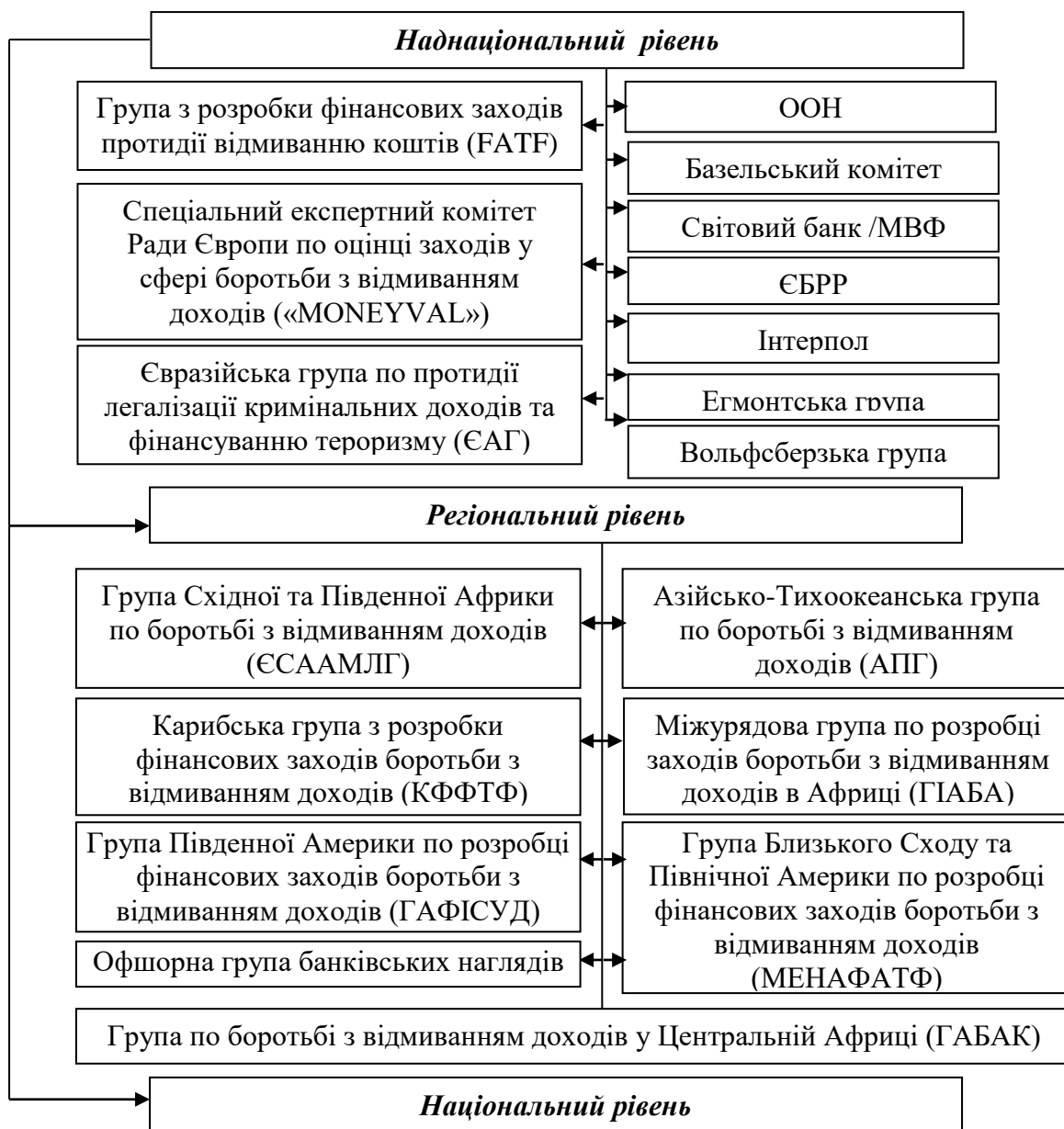

Рисунок 4.4 – Організаційна структура системи протидії тінізації економіки [110]

Порівняльна характеристика країн за рівнем їх залучення до регіональної та наднаціональної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом наведена в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2 - Порівняльна характеристика участі країн світу в процесах детінізації економіки [61]

Країна	США	Великобританія	Китай	Україна
Участь у боротьбі з відмиванням коштів	так	так	так	так
Граничні суми коштів для операцій	\$10 тис.	\$20 тис.	\$10 тис. готівковий розрахунок, \$100 тис. (\$500 тис.) для фізичних (юридичних) осіб – безготівковий	\$1,8 тис. готівковий розрахунок
Повнота охоплення національної системою всіх аспектів діяльності	так	так	ні	на
Підходи щодо організації системи протидії відмиванню коштів	принцип «знай свого клієнта»	принцип «знай свого клієнта»	часткове застосування принципу «знай свого клієнта»	контроль операцій
Участь у складі організації протидії відмиванню коштів	FATF, АГП	FATF	ЄАГ, ОГБС	MONEYVAL
Загальна оцінка ефективності фінансової системи протидії відмиванню коштів	ефективна	ефективна	не досить ефективна	не досить ефективна

Проведений в таблиці 4.2 аналіз свідчить про значну диференціацію підходів до протидії незаконному виведенню коштів та наявні суттєві відмінності в законодавчому регулюванні даних процесів. В Україні, за останні роки, внаслідок прискорених євроінтеграційних процесів політика детінізації економіки є однією із найбільш актуальних та значущих. Відбулося вдосконалення існуючих та прийняття низки нових нормативно-правових актів, основні положення яких узгоджуються з пріоритетами Директив Європейського Економічного Союзу «Про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей», та вимогами європейської спільноти.

Однак, незважаючи на суттєві зрушення в процесах протидії тіньовому виведенню коштів, існуюча антикорупційна та детінізаційна політика не

охоплює всіх аспектів та специфіки процесів незаконного виведення коштів, всього різноманіття застосовуваних схем та каналів тінізації економіки.

В сучасних економічних умовах проблема тіньового виведення капіталу носить глобальний та міжнаціональний характер. В Україні, незважаючи на посилення контролю з боку держави, обсяги незаконних фінансових потоків з кожним роком зростають та носять загрозливий характер.

Більшістю країн світу, на сьогоднішній день напрацьований значний інструментарій протидії тінізації економіки спрямований на окремі схеми виведення коштів, глибокий та ґрунтовний аналіз якого дозволить визначити найбільш відповідний економічним умовам розвитку України перелік інструментів впливу та регулювання.

Крім того, враховуючи той факт, що переважна більшість операцій по тінізації доходів носить міжнаціональний характер, а напрацьований вітчизняний інструментарій регулювання даних процесів в переважній більшості враховує національні особливості здійснення господарської діяльності, формуються передумови до зниження ефективності та дієвості механізмів фінансового управління в країні.

В цих умовах своєчасне вирішення проблеми тіньового виведення коштів, передбачає дослідження міжнародного досвіду протидії легалізації коштів з метою визначення можливостей його застосування в Україні.

З одного боку, це сприятиме покращенню показників фінансово-економічного розвитку країни, а з іншого – формуватиме підґрунтя до інтеграції до світового економічного простору.

4.3 Прогнозування відхилень показників соціально-економічного розвитку України від цільових орієнтирів зумовлених використанням нелегальних схем ведення бізнесу

Тіньові доходи, контрабанда, розкрадання податку на додану вартість, переміщення прибутку, приховування від податкових органів фінансових потоків призводять до викривлення бази оподаткування і, як наслідок, до зростання податкового тиску на законослужняних платників податків, а також спричиняють значні втрати доходної частини державного бюджету України. Крім того, справедливо зазначити, що дана ситуація спричиняє збільшення тіньового сектору в державі внаслідок виникнення дисбалансів в податковому навантаженні та, як результат, появи недобросовісної конкуренції між економічними суб'єктами. Це стимулює сумлінних платників податків також застосовувати нелегальні схеми ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми, внаслідок чого обсяг тіньової економіки ще більше зростає.

Враховуючи складність організації тіньових схем в економіці та активне проникнення в різні сфери суспільного життя, визначено основні сфери її впливу на розвиток відносин в економічному та соціальному середовищі (рис. 4.5). Варто відзначити, що зміни в економічному та соціальному становищі країни, спричинені тіньовою економічною діяльністю в країні, є взаємопов'язаними.

Рисунок 4.5 – Основні сфери впливу тіньової національної економіки на економічне та соціальне становище в країні [111]

Отже, найбільш поширеними каналами тінізації доходів суб'єктів господарювання в Україні є ухилення або уникнення оподаткування (фіскальний канал) та виведення коштів закордон (інвестиційний канал).

З метою кількісної оцінки майбутнього впливу нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми на соціально-економічний розвиток України, запропонований відповідний науково-методичний підхід (рис. 4.6). Даний підхід дозволяє спрогнозувати ймовірні показники соціально-економічного розвитку країни при збереженні існуючих тенденцій розвитку тіньової економіки, а також визначити кількісні значення необхідного рівня зменшення показників, які спричиняють активізацію використання нелегальних схем, що дозволить досягти необхідних цільових показників соціально-економічного розвитку України.

Рисунок 4.6 – Науково-методичний підхід до прогнозування відхилень показників соціально-економічного розвитку від цільових орієнтирів, зумовлених використанням нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми

Таким чином, на першому етапі, сформуємо вхідний масив даних характеристики нелегальних схем ведення бізнесу. Так, на практиці використовуються різноманітні фіскальні інструменти для здійснення тіньової економічної діяльності, а саме контрабанда (приховування реальної митної вартості товарів, перерваний транзит, пряма контрабанда), розкрадання податку на додану вартість (незаконне відшкодування з Державного бюджету при здійсненні зовнішньоекономічних операцій, організація «карусельних схем»), контрафакт, зловживання податковими пільгами та преференціями тощо [44]. Використання вищеперерахованих інструментів уникнення або ухилення податків є фактично результатом надмірного податкового тиску на бізнес та зарегульованості господарських операцій. Так, відомий економіст Ф. Шнайдер зазначав, що 55% підприємств переходять в «тінь» через непосильні для сплати прямі та непрямі податки [112, 113]. Виходячи з цього, для кількісної характеристики фіскального каналу виведення фінансових ресурсів з території України нами обрано наступні значущі індикатори, а саме: рівень податкового навантаження на фонд оплати праці, рівень податкового навантаження на капітал, а також загальний рівень податкового навантаження в країні.

Одним із основних інструментів переливу капіталу або легалізації незаконно отриманих доходів є здійснення фіктивних інвестицій за посередництвом компаній із офшорних зон та «податкових гаваней». На національному рівні затверджено перелік держав, операції з резидентами яких контролюються з метою трансферного ціноутворення. На сьогодні до даного списку включено 85 держав (територій) [114]. Прямі та портфельні інвестиції з України, які направляються в дані країни, не обов'язково матимуть цільове використання в тій чи іншій країні, а фактично надходять на банківські рахунки зацікавлених осіб. Відповідно кошти, які надходять з офшорних зон та «податкових гаваней» до України у вигляді іноземних інвестицій є раніше вивезеним капіталом. Виходячи з цього, для кількісної характеристики інвестиційного каналу виведення коштів нами обрано такі показники як рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та «податкових гаваней» до

України та рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та «податкових гаваней» з України. Отже, згрупуємо динаміку показників характеристики нелегальних схем ведення бізнесу за допомогою таблиці 4.3.

Таблиця 4.3 – Динаміка показників, що характеризують нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми за 2005 – 2017 рр. (складено на основі даних [115, 71])

Рік	Показники характеристики податкового механізму			Показники характеристики інвестиційного механізму	
	Рівень податкового навантаження на фонд оплати праці, %	Рівень податкового навантаження на капітал, %	Рівень загального податкового навантаження, %	Рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та «податкових гаваней», %	Рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та «податкових гаваней», %
2005	44,30	12,30	57,30	14,06	10,74
2006	44,00	12,40	57,00	12,99	8,66
2007	43,40	12,50	56,60	9,26	7,18
2008	43,30	12,30	57,20	6,69	94,50
2009	43,30	12,30	57,20	6,32	94,22
2010	43,30	10,40	55,50	52,19	92,63
2011	43,30	12,20	57,10	57,60	92,15
2012	43,10	11,60	55,40	57,50	91,68
2013	43,10	11,30	54,40	59,53	90,16
2014	43,10	9,50	52,70	62,39	88,65
2015	43,10	9,00	52,20	62,01	92,04
2016	43,10	8,70	52,30	58,91	94,03
2017	24,80	11,90	37,80	57,19	93,77

На основі даних наведених в таблиці 4.3 зауважимо, що тільки в останньому з досліджуваних років показники характеристики нелегальних схем ведення бізнесу через податковий механізми мали тенденцію до скорочення, та перенесення тягаря з праці на капітал. Паралельно з цим, необхідно зазначити, що з кожним роком все більшого розповсюдження набуває практика легального

виведення фінансових ресурсів в офшорні зони та «податкові гавані». Більше половини прямих іноземних інвестицій в Україну надходить з таких територій, що свідчить про фіктивність інвестиційних операцій та повернення раніше легалізованих доходів. Зокрема, у 2017 році більше половина коштів (28,3%) з поміж 57,2% всього іноземного капіталу з офшорних зон та «податкових гаваней» надійшло з Кіпру. Водночас більше 90% інвестицій з України направляється в офшори, що свідчить про ухилення/уникнення оподаткування та легалізація незаконно отриманих коштів. У 2017 році вітчизняні підприємства інвестували в економіку Кіпру 5930,5 млн. дол. США або 93,5% від загального обсягу іноземного капіталу до офшорних зон та «податкових гаваней».

Переходячи до другого етапу реалізації запропонованої методики, зазначимо, що з метою прогнозування вище наведених показників характеристики нелегальних схем ведення бізнесу на період з 2019 р. по 2020 р. обрано метод Брауна-Маєра. Його практично реалізовано за допомогою параболі другого порядку загальний вигляд якої формалізовано наступним чином:

$$Y_t = A_0 + A_1 t + \frac{1}{2} A_2 t^2, \quad (4.1)$$

де Y_t – результативна ознака, значення якої прогнозується;

t – індикатор часу;

A_0, A_1, A_2 – константи, параметри регресійного нелінійного рівняння.

Основні показники експоненційного згладжування розраховуються за такими формулами:

1) початкові умови:

$$\begin{cases} S_0^1(Y) = A_0 - \frac{1-\alpha}{\alpha} A_1 + \frac{(1-\alpha)(2-\alpha)}{2\alpha^2} A_2; \\ S_0^2(Y) = A_0 - \frac{2(1-\alpha)}{\alpha} A_1 + \frac{(1-\alpha)(3-2\alpha)}{2\alpha^2} A_2; \\ S_0^3(Y) = A_0 - \frac{3(1-\alpha)}{\alpha} A_1 + \frac{(1-\alpha)(4-3\alpha)}{2\alpha^2} A_2. \end{cases} \quad (4.2)$$

де α – параметр згладжування.

2) експоненційні середні:

$$\begin{cases} S_t^1(Y) = \alpha Y_t + (1-\alpha)S_0^1(Y); \\ S_t^2(Y) = \alpha S_t^1(Y) + (1-\alpha)S_0^2(Y); \\ S_t^3(Y) = \alpha S_t^2(Y) + (1-\alpha)S_0^3(Y). \end{cases} \quad (4.3)$$

3) оцінки коефіцієнтів тренду:

$$\begin{cases} A_0^\beta = 3[S_t^1(Y) - S_t^2(Y)] + S_t^3(Y); \\ A_1^\beta = \frac{\alpha}{(1-\alpha)^2} [(6-5\alpha)S_t^1(Y) - 2(5-4\alpha)S_t^2(Y) + (4-3\alpha)S_t^3(Y)]; \\ A_2^\beta = \frac{\alpha^2}{(1-\alpha)^2} [S_t^1(Y) - 2S_t^2(Y) + S_t^3(Y)]. \end{cases} \quad (4.4)$$

Переходячи до практичної реалізації прогнозування першого показника, що характеризує податковий механізми нелегальних схем ведення бізнесу – рівень податкового навантаження на фонд оплати праці за t -ий рік, побудуємо нелінійне регресійне рівняння (4.1), де в якості результативної ознаки обрано рівень податкового навантаження на фонд оплати праці, в якості факторних t

(індекс року, який змінюється від -6 для 2005 р. до 6 для 2017 р.) та t^2 (квадрат індексу року).

Використовуючи інструментарію MS Excel Аналіз даних, Регресія визначимо коефіцієнти шуканого регресійного рівняння виду (4.1), представлені в таблиці 4.4.

Таблиця 4.4 – Результати статистичного аналізу залежності рівня податкового навантаження на фонд оплати праці від індексу прогнозного значення

Показник	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t Stat	Нижня межа	Верхня межа
X змінна 0	44,5545	1,7015	26,1856	40,7634	48,3457
X змінна 1	-0,6808	0,3016	-2,2569	-1,3529	-0,0087
X змінна 2	-0,1869	0,0909	-2,0546	-0,3895	0,0158

На основі даних графі «Коефіцієнти» таблиці 4.4 побудуємо параболу другого порядку, коефіцієнти якої використовуються для подальшого визначення регресійного рівняння, застосування якого дозволить обчислити прогнозні значення:

$$V_t^{PN} = 44,5545 - 0,6808 \cdot t - \frac{1}{2} \cdot 0,1869 \cdot t^2 \quad (4.5)$$

де V_t^{PN} – рівень податкового навантаження на фонд оплати праці

t – індекс року, який змінюється від -6 для 2005 р. до 6 для 2017 р.

На основі коефіцієнтів рівняння (4.5) визначимо початкові умови, експоненційні середні та оцінки коефіцієнтів тренду, представлені в таблиці 4.5. Отже, прогнозне рівняння тренду набуває вигляду:

$$V_{t+l}^{PN} = 28,8291 - 3,6304 \cdot l - \frac{1}{2} \cdot 1,1938 \cdot l^2 \quad (4.6)$$

де l – індекс прогнозного року, який змінюється від 1 для 2018 р. до 3 для 2020 р.

Таблиця 4.5 – Проміжні розрахунки обчислення регресійного прогнозного тренду показників характеристики використання нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми

Показник	Податкове навантаження на фонд оплати праці	Податкове навантаження на капітал	Загальне податкове навантаження	Рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та податкових гаваней	Рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та податкових гаваней
A0	44,55	11,22	56,81	44,88	92,82
A1	-0,68	-0,24	-0,97	5,38	6,80
A2	-0,37	0,01	-0,39	-0,73	-2,82
S01	44,45	12,90	57,11	-16,01	-57,80
S02	45,06	14,45	58,11	-61,48	-149,28
S03	45,66	16,01	59,10	-106,96	-240,77
α	0,40	0,14	0,41	0,14	0,14
S1t	36,59	12,76	49,20	-5,55	-36,14
S2t	41,67	14,21	54,45	-53,49	-133,12
S3t	44,06	15,75	57,20	-99,32	-225,39
A0 β	28,83	11,38	41,42	44,50	65,54
A1 β	-3,63	-0,05	-3,75	2,14	4,36
A3 β	-1,19	0,00	-1,22	0,06	0,13

Застосування формули (4.6) дозволило обчислити прогнозні значення податкового навантаження на фонд оплати праці, динаміка яких графічно представлена на рисунку 4.7.

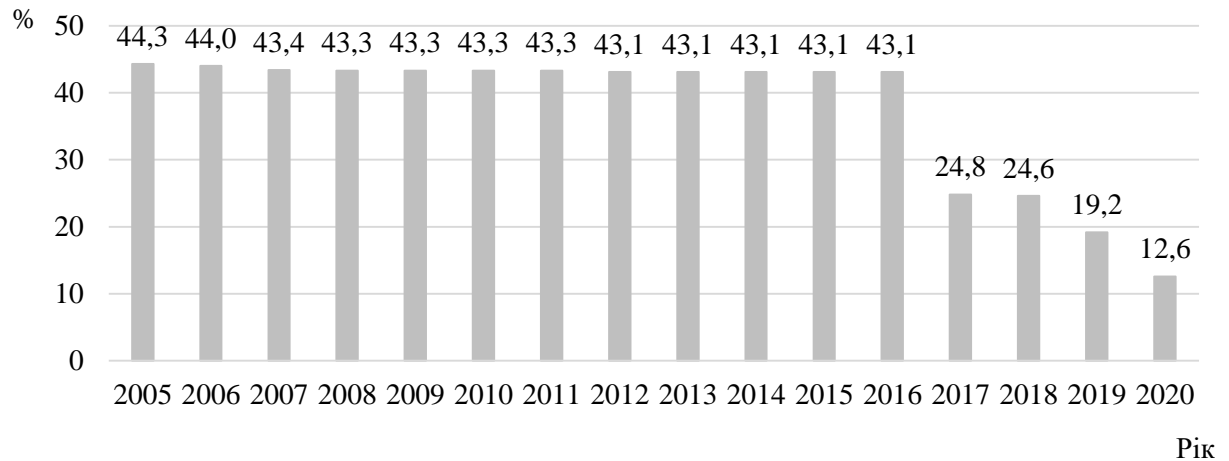

Рисунок 4.7 – Динаміка фактичних і прогнозних значень рівня податкового навантаження на фонд оплати праці

На основі даних наведених на рис. 4.7, справедливо зробити висновок, що навантаження на фонд оплати праці в 2020 р. повинно зменшитись майже в два рази порівняно до 2017 р. та досягти значення в 12,6%.

Аналогічні наведеним вище розрахункам визначимо прогнозні значення для показників, що характеризують використанням нелегальних схем ведення бізнесу через податковий (рівень податкового навантаження на капітал, рівень загального податкового навантаження) та інвестиційний (рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та «податкових гаваней», рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та «податкових гаваней») механізми.

Проміжні результати щодо виявлення рівня статистичної залежності показників від індексу прогнозного значення представлено в таблиці 4.6

Таблиця 4.6 – Результати статистичного аналізу залежності відповідного показника характеристики використання нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми від індексу прогнозного значення

Показник	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t Stat	P-значення	Нижня межа	Верхня межа
Рівень податкового навантаження на капітал						
X змінна 0	11,22	0,46	24,21	0,00	10,19	12,25
X змінна 1	-0,24	0,08	-2,95	0,01	-0,43	-0,06
X змінна 2	0,00	0,02	0,11	0,91	-0,05	0,06
Рівень загального податкового навантаження						
X змінна 0	56,81	1,19	47,78	0,00	54,16	59,46
X змінна 1	-0,97	0,21	-4,62	0,00	-1,44	-0,50
X змінна 2	-0,20	0,06	-3,10	0,01	-0,34	-0,06
Рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та «податкових гаваней»						
X змінна 0	44,88	5,68	7,90	0,00	32,22	57,55
X змінна 1	5,38	1,01	5,34	0,00	3,13	7,62
X змінна 2	-0,37	0,30	-1,21	0,25	-1,04	0,31
Рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та «податкових гаваней»						
X змінна 0	92,82	8,10	11,46	0,00	74,78	110,86
X змінна 1	6,80	1,44	4,74	0,00	3,60	10,00
X змінна 2	-1,41	0,43	-3,25	0,01	-2,37	-0,44

Фактичні та прогнозні нелінійні регресійні рівняння залежності показників оцінювання використання нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми від часового фактору представимо наступним чином:

$$V_t^{PNK} = 11.2217 - 0.2423 \cdot t + \frac{1}{2} \cdot 0.0028 \cdot t^2 \quad (4.7)$$

$$V_{t+l}^{PNK} = 11,3848 - 0,0521 \cdot l + \frac{1}{2} \cdot 0,0024 \cdot l^2 \quad (4.8)$$

$$V_t^{ZPN} = 56.8126 - 0.9742 \cdot t - \frac{1}{2} \cdot 0.1971 \cdot t^2 \quad (4.9)$$

$$V_{t+l}^{ZPN} = 41.4209 - 3.7538 \cdot l - \frac{1}{2} \cdot 1.2151 \cdot l^2 \quad (4.10)$$

$$V_t^{RPIK} = 44.8822 + 5.3754 \cdot t - \frac{1}{2} \cdot 0.3672 \cdot t^2 \quad (4.11)$$

$$V_{t+l}^{RPIK} = 44.5013 + 2.1366 \cdot l + \frac{1}{2} \cdot 0,0588 \cdot l^2 \quad (4.12)$$

$$V_t^{RVIK} = 92.8183 + 6.8011 \cdot t - \frac{1}{2} \cdot 1.4078 \cdot t^2 \quad (4.13)$$

$$V_{t+l}^{RVIK} = 65.5369 + 4.3583 \cdot l + \frac{1}{2} \cdot 0,1307 \cdot l^2 \quad (4.14)$$

де V_t^{PNK} – рівень податкового навантаження на капітал,

V_t^{ZPN} – рівень загального податкового навантаження

V_t^{RPIK} – рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та «податкових гаваней»

V_t^{RVIK} – рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та податкових гаваней.

Таким чином, фактичні та прогнозні значення показника характеристики використанням нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми в Україні наведено на рисунку 4.8-4.11. Проводячи експрес - аналіз отриманих прогнозних значень, зауважимо, що рівень податкового навантаження на капітал після зростання в 2017 р. все ж таки збереже позитивну тенденцію до зменшення, хоча і надто повільними темпами – 0,8% за 2018-2020 рр.

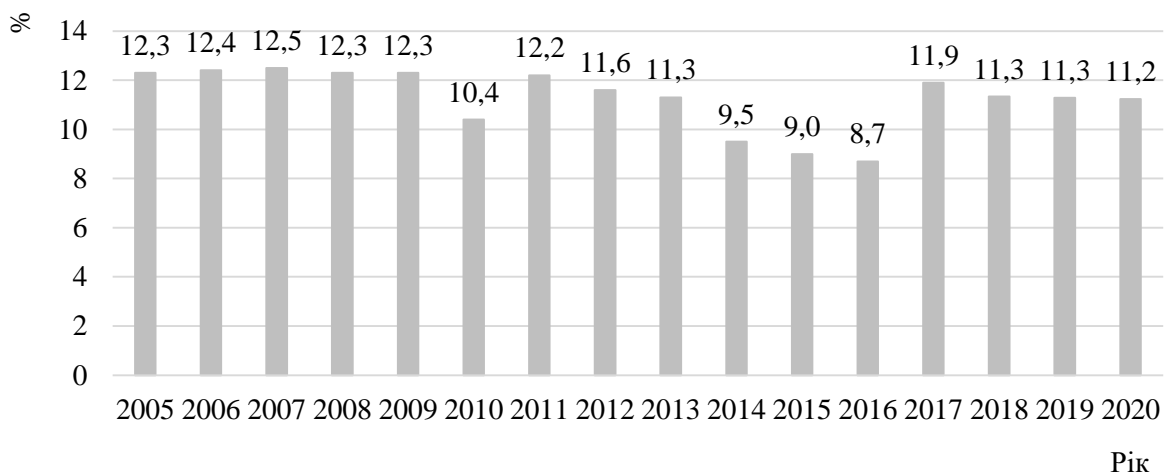

Рисунок 4.8 – Динаміка фактичних і прогнозних значень рівня податкового навантаження на капітал, %

Прогнозні значення загального рівня податкового навантаження протягом 2018-2020 рр. за рахунок суттєвого зменшення навантаження на фонд оплати праці демонструють активне скорочення. Так, протягом 2018-2020 рр. середній темп зменшення податкового навантаження складатиме 13%.

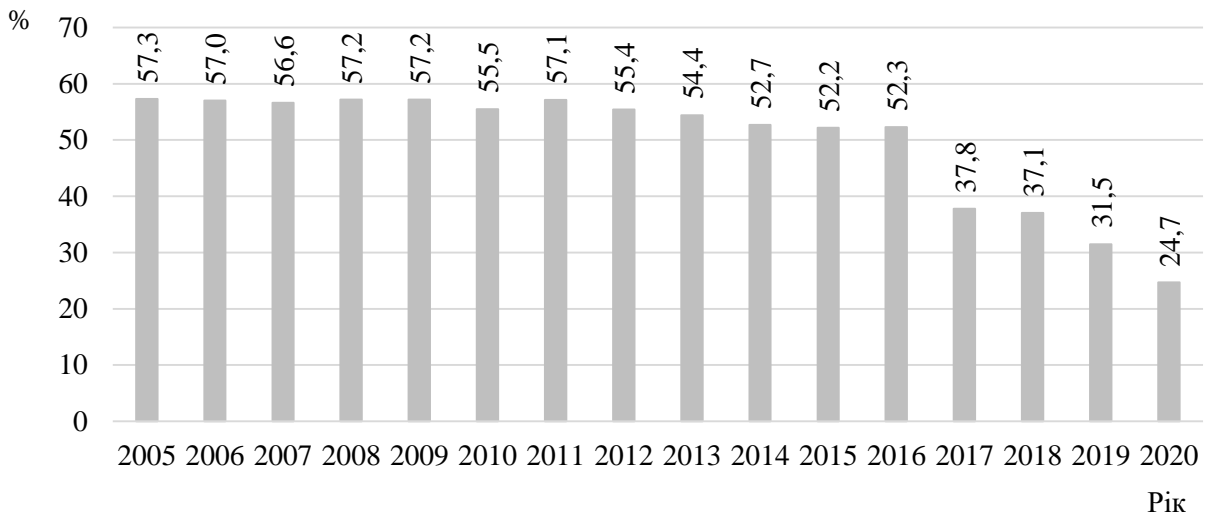

Рисунок 4.9 – Динаміка фактичних і прогнозних значень рівня загального податкового навантаження, %

Аналізуючи рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та «податкових гаваней», зазначимо, що після незначного скорочення в 2018 р., даний показник протягом 2019-2020 рр. відновив зростаючий тренд та демонструє щорічний приріст на 2,3%.

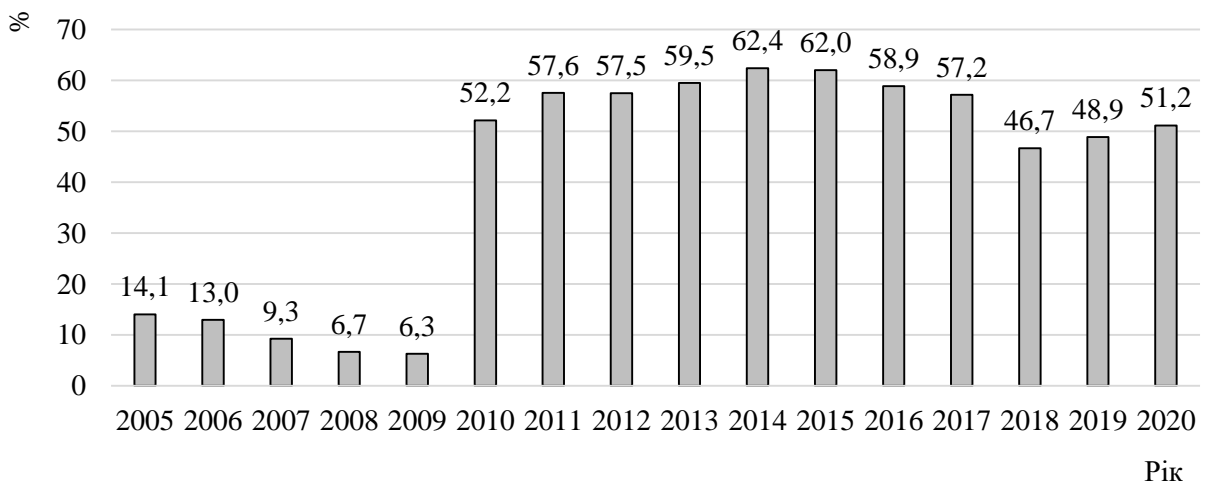

Рисунок 4.10 – Динаміка фактичних і прогнозних значень рівня притоку іноземного капіталу з офшорних зон та «податкових гаваней», %

Динаміка прогнозних значень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та «податкових гаваней», має схожу тенденцію до попереднього показника: спадаючи у 2018 р. та зростаючи щорічно на 4,6% наступні два роки.

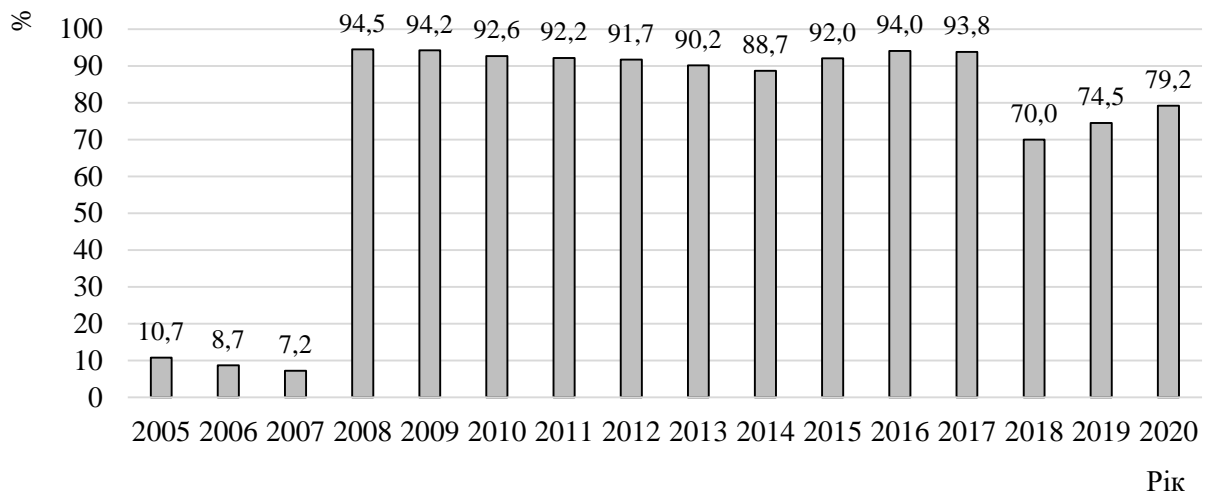

Рисунок 4.11 – Динаміка фактичних і прогнозних значень рівня відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та «податкових гаваней», %

Таким чином, узагальнюючи отримані результати прогнозування показників характеристик нелегальних схем ведення бізнесу, зазначимо, що чинники, які описують використання податкового механізму, в своїй більшості, до 2020 р. значно зменшаться, тоді як показники, що описують використання інвестиційного механізму після певного зменшення в 2018 р. продовжують зростати.

На третьому етапі реалізації розробленого науково-методичного підходу до прогнозування відхилень показників соціально-економічного розвитку від цільових орієнтирів, зумовлених використанням нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми, проведемо ідентифікацію показників характеристики соціально-економічного розвитку країни. Так, запропоновано до показників характеристики економічного розвитку віднести: темп росту ВВП, обсяг експорту товарів та послуг, обсяг імпорту товарів та послуг, обмінний курс., до показників опису соціального розвитку: рівень зайнятості населення працездатного віку, середньомісячна заробітна плата, рівень міграції.

Наступний четвертий етап, полягає у формалізації взаємозв'язку показників соціально-економічного розвитку від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу за допомогою побудови системи одночасних лінійних багатофакторних регресійних рівнянь. Для реалізації даного етапу пропонується застосувати інструментарій MS Excel Дані, Аналіз даних, Регресія. Методологію даного етапу складає застосування узагальненого методу найменших квадратів. Інформаційна база представлена в таблиці 4.7.

Таблиця 4.7 – Вхідні статистичні дані оцінювання соціально-економічного розвитку в Україні за період з 2005р. по 2017 р.

Рік	Індикатори, що описують стан економічного розвитку				Індикатори, що описують стан соціального розвитку		
	Темп росту ВВП, %	Обсяг експорту товарів та послуг, млн. дол. США	Обсяг імпорту товарів та послуг, млн. дол. США	Обмінний курс (дол. США)	Рівень зайнятості населення працездатного віку, %	Середньомісячна заробітна плата, дол. США	Рівень міграції, чол.
2005	3,0	44 368,5	-43 646,7	5,1	65,4	157,4	4583,0
2006	7,4	50 239,0	-53 306,9	5,1	65,9	206,1	14245,0
2007	7,6	64 001,0	-72 153,1	5,1	66,7	267,5	16838,0
2008	2,3	81 681,7	-95 586,5	5,4	67,3	331,6	14879,0
2009	-14,8	54 342,8	-56 305,3	7,8	64,7	244,5	13447,0
2010	4,1	69 235,2	-73 215,0	7,9	65,5	282,2	16133,0
2011	5,2	89 001,9	-97 937,3	8,0	66,3	331,0	17096,0
2012	0,3	89 767,9	-104540,2	8,0	66,9	378,7	61844,0
2013	0,0	85 312,0	-100796,0	8,0	67,3	408,5	31913,0
2014	-6,6	64 771,0	-70 154,8	11,9	64,5	291,8	5300,0
2015	-9,8	47 791,7	-49 597,9	21,9	64,7	192,5	9250,0
2016	2,4	45 967,9	-51 779,4	25,6	64,2	195,7	7846,0
2017	2,5	53 734,4	-60 817,1	26,6	64,5	254,9	11997,0

Обробка статистичних даних, представлених в таблиці 6, за допомогою регресійного аналізу, дозволяє обчислити коефіцієнти регресійного рівняння залежності темпу росту ВВП від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу (графа Коефіцієнти), визначити їх статистичну значущість за допомогою критерію Стюдента (графа *t Stat*), стандартні похибки та інтервальні межі оцінок коефіцієнтів (графа Стандартна похибка та Нижня межа, Верхня межа).

Таблиця 4.8 – Статистичний аналіз даних залежності темпу росту ВВП від показників характеристики нелегальних схем ведення бізнесу

Показник	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t Stat	Нижня межа	Верхня межа
Вільний коефіцієнт	45,57	41,84	1,09	-134,44	225,58
Податкове навантаження на фонд оплати праці, %	4,40	8,94	0,49	-34,06	42,86
Податкове навантаження на капітал, %	4,71	9,21	0,51	-34,92	44,33
Загальне податкове навантаження, %	-4,41	9,08	-0,49	-43,48	34,66
Рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та податкових гаваней, %	-2,04	1,20	-1,70	-7,21	3,13
Рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та податкових гаваней, %	0,80	0,61	1,32	-1,81	3,42

На основі даних таблиці 6 побудовано регресійне рівняння залежності темпу росту ВВП від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу:

$$V_t^{TRGDP} = 45.57 + 4.40 \cdot V_{t+l}^{PN} + 4.71 \cdot V_t^{PNK} - 4.41 \cdot V_t^{ZPN} - 2.04 \cdot V_t^{RPIK} + 0.80 \cdot V_t^{RVIK} \quad (4.15)$$

де V_t^{TRGDP} – темп росту ВВП, %.

Аналогічно описаному вище першому регресійному рівнянню системи взаємозв'язків показників соціально-економічного розвитку від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу, побудуємо:

- регресійне рівняння залежності обсягу експорту товарів та послуг від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу (таблиця 4.9 та формула 4.16).

Таблиця 4.9 – Статистичний аналіз даних залежності обсягу експорту товарів та послуг від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу

Показник	Коефіцієнт	Стандартна похибка	t Stat	Нижня межа	Верхня межа
Вільний коефіцієнт	82398,28	0,00	65535,00	82398,28	82398,28
Податкове навантаження на фонд оплати праці, %	479,70	0,00	65535,00	479,70	479,70
Загальне податкове навантаження, %	-1141,54	0,00	65535,00	-1141,54	-1141,54
Рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та податкових гаваней, %	27,62	0,00	65535,00	27,62	27,62

$$V_t^{OETP} = 82398.28 + 479.70 \cdot V_{t+l}^{PN} - 1141.54 \cdot V_t^{ZPN} + 27.62 \cdot V_t^{RVIK} \quad (4.16)$$

де V_t^{OETP} – обсяг експорту товарів та послуг.

- регресійне рівняння залежності обсягу імпорту товарів та послуг від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу (таблиця 4.10 та формула 4.17).

Таблиця 4.10 – Статистичний аналіз даних залежності обсягу імпорту товарів та послуг від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу

Показник	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t Stat	Нижня межа	Верхня межа
Вільний коефіцієнт	-90738,58	0,00	65535,00	-90738,58	- 90738,58
Податкове навантаження на фонд оплати праці, %	-175,34	0,00	65535,00	-175,34	-175,34
Загальне податкове навантаження, %	844,12	0,00	65535,00	844,12	844,12
Рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та податкових гаваней, %	25,19	0,00	65535,00	25,19	25,19

$$V_t^{OITP} = -90738.58 - 175.34 \cdot V_{t+l}^{PN} + 844.12 \cdot V_t^{ZPN} + 25.19 \cdot V_t^{RVIK} \quad (4.17)$$

де V_t^{OITP} – обсяг імпорту товарів та послуг.

- регресійне рівняння залежності обмінного курсу від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу (таблиця 4.11 та формула 4.18).

Таблиця 4.11 – Статистичний аналіз даних залежності обмінного курсу від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу

Показник	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t Stat	Нижня межа	Верхня межа
Вільний коефіцієнт t	89,11	17,63	5,06	49,24	128,98
Податкове навантаження на фонд оплати праці, %	-0,29	2,56	-0,11	-6,07	5,49
Податкове навантаження на капітал, %	-3,49	3,30	-1,06	-10,95	3,97
Загальне податкове навантаження, %	-0,49	2,57	-0,19	-6,30	5,32
Рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та податкових гаваней, %	-0,03	0,08	-0,34	-0,21	0,15
Рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та податкових гаваней, %	0,02	0,05	0,32	-0,10	0,13

$$V_t^{OK} = 89,11 - 0,29 \cdot V_{t+l}^{PN} - 3,49 \cdot V_t^{PNK} - 0,49 \cdot V_t^{ZPN} - 0,03 \cdot V_t^{RPIK} + 0,02 \cdot V_t^{RVIK} \quad (4.18)$$

де V_t^{OK} – обмінний курс (дол США).

- регресійне рівняння залежності зайнятості населення працездатного віку від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу (таблиця 4.12 та формула 4.19)

Таблиця 4.12 – Статистичний аналіз даних залежності рівня зайнятості населення працездатного віку від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу

Показник	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t Stat	Нижня межа	Верхня межа
Вільний коефіцієнт	69,95	5,84	11,97	51,35	88,55
Податкове навантаження на фонд оплати праці, %	1,60	0,70	2,31	-0,61	3,82
Податкове навантаження на капітал, %	2,39	0,81	2,96	-0,18	4,96
Загальне податкове навантаження, %	-1,52	0,69	-2,19	-3,72	0,69
Рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та податкових гаваней, %	-0,25	0,15	-1,62	-0,73	0,24
Рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та податкових гаваней, %	-0,02	0,07	-0,27	-0,25	0,21

$$V_t^{RZNPV} = 69,95 + 1,60 \cdot V_{t+l}^{PN} + 2,39 \cdot V_t^{PNK} - 1,52 \cdot V_t^{ZPN} - 0,25 \cdot V_t^{RPIK} - 0,02 \cdot V_t^{RVIK} \quad (4.19)$$

де V_t^{RZNPV} - рівень зайнятості населення працездатного віку.

- регресійне рівняння залежності середньомісячна заробітна плата від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу (таблиця 4.13 та формула 4.20)

Таблиця 4.13 – Статистичний аналіз даних залежності середньомісячної заробітної плати від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу

Показник	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t Stat	Нижня межа	Верхня межа
Вільний коефіцієнт	436,40	673,66	0,65	-8123,30	8996,11
Податкове навантаження на фонд оплати праці, %	176,52	159,93	1,10	-1855,62	2208,66
Податкове навантаження на капітал, %	230,86	159,04	1,45	-1789,90	2251,63
Загальне податкове навантаження, %	-176,54	164,20	-1,08	-2262,94	1909,86
Рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та податкових гаваней, %	-9,08	18,86	-0,48	-248,77	230,61
Рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та податкових гаваней, %	-1,16	9,86	-0,12	-126,50	124,18

$$V_t^{SZP} = 436.40 + 176.52 \cdot V_{t+l}^{PN} + 230.86 \cdot V_t^{PNK} - 176.54 \cdot V_t^{ZPN} - 9.08 \cdot V_t^{RPIK} - 1.16 \cdot V_t^{RVIK} \quad (4.20)$$

де V_t^{SZP} - середньомісячна заробітна плата.

- регресійне рівняння залежності обсягу імпорту товарів та послуг від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу (таблиця 12 та формула 4.21).

Таблиця 4.14 – Статистичний аналіз даних залежності рівня міграції від показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу

Показник	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t Stat	Нижня межа	Верхня межа
1	2	3	4	5	6
Вільний коефіцієнт	-102506,49	105600,94	-0,97	-360902,68	155889,70
Податкове навантаження на фонд оплати праці, %	8250,39	9842,50	0,84	-15833,35	32334,13
Податкове навантаження на капітал, %	17951,25	12695,71	1,41	-13114,03	49016,53

Продовження таблиці 4.14

1	2	3	4	5	6
Загальне податкове навантаження, %	-7458,82	9933,40	-0,75	-31764,98	16847,35
Рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та податкових гаваней, %	337,71	306,80	1,10	-412,99	1088,42
Рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та податкових гаваней, %	-378,36	1206,63	-0,31	-3330,89	2574,17

$$V_t^{RM} = -102506.49 + 8250.39 \cdot V_{t+l}^{PN} + 17951.25 \cdot V_t^{PNK} - 7458.82 \quad (4.21) \\ \cdot V_t^{ZPN} + 337.71 \cdot V_t^{RPIK} - 378.36 \cdot V_t^{RVIK}$$

де V_t^{RM} - рівень міграції.

На п'ятому етапі реалізації запропонованої методики підставляючи прогнозні значення показників характеристики використання податкового та інвестиційного механізмів нелегальних схем ведення бізнесу за 2019 р. та 2020 р., знайдені в рамках першого етапу, в систему рівнянь (4.15)-(4.21), обчислимо прогнозні значення показників соціально-економічного розвитку (таблиця 4.15.)

Таблиця 4.15 – Прогнозні значення показників соціально-економічного розвитку України на 2019 – 2020 рр., отриманих на основі сформованої (етап 4) системи багатофакторних регресійних рівнянь

Рік	Індикатори, що описують стан економічного розвитку				Індикатори, що описують стан соціального розвитку		
	Темп росту ВВП, %	Обсяг експорту товарів та послуг, млн. США	Обсяг імпорту товарів та послуг, млн. дол. США	Обмінний курс (дол. США)	Рівень зайнятості населення працездатного віку, %	Середньомісяч на заробітні плаги, дол. США	Рівень міграції, чол.
2019	4,10	55123,46	-61379,91	28,5	65,5	295,4	14115
2020	3,28	52651,23	-59648,74	33,9	65,4	310,9	14415

На основі даних наведених в таблиці 4.15, справедливо зауважити, що за умови збереження існуючої ситуації з тіньовою економікою в Україні, а також тенденцій податкових та інвестиційних індикаторів, які її формують та активізують, всім досліджуваним економічним показникам буде характерна деструктивна тенденція. Так, темп росту ВВП за 2019-2020 рр. зменшиться на 0,83%, обсяг експорту скоротиться на 2472, 22 млн. дол. США, а обсяг імпорту скоротиться на 1731,18 млн. дол. США. В свою чергу, обмінний курс буде неодмінно зростати, склавши в 2020 р. 33,9 грн. за один дол. США. Соціальний розвиток, при збереженні існуючої ситуації використання нелегальних схем ведення бізнесу не зазнає значних структурних зрушень, зупинившись на рівні розвитку соціальної сфери України 2017 р.

Сутність сьомого етапу розробки науково-методичного підходу до прогнозування відхилень показників соціально-економічного розвитку від цільових орієнтирів зумовлених використанням нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми, полягає у визначенні цільових показників соціально-економічного розвитку держави. Так, нами запропоновано взяти в якості цільових показників, індикатори визначені державними органами влади у відповідних нормативно-правових документах, а саме: Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019-2021 роки [92], Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року (проект) [93]. Це дозволить сформулювати таблицю 4.16.

Таким чином, на основі даних наведених в таблиці 4.16, справедливо зауважити, що державні органи виконавчої влади встановили таргети соціально-економічного розвитку, які значно кращі від реальних показників 2017 р.

Таблиця 4.16 – Прогнозні значення показників соціально-економічного розвитку України на 2019 – 2020 рр., отриманих на основі аналізу державних програм розвитку

Рік	Індикатори, що описують стан економічного розвитку				Індикатори, що описують стан соціального розвитку		
	Темп росту ВВП, %	Обсяг експорту товарів та послуг, млн. дол. США	Обсяг імпорту товарів та послуг, млн. дол. США	Обмінний курс (дол. США)	Рівень зайнятості населення працездатного віку, %	Середньомісяч на заробітна плата, дол. США	Рівень міграції, чол.
2019	3,6	57718,00	-65649,00	29,4	66,0	324,5	11000
2020	4,0	62427,00	-70104,00	30,2	66,0	348,9	9500

Отже, реалізуючи завдання сьомого етапу запропонованої методики, проведемо розрахунок відхилень показників соціально-економічного розвитку від цільових орієнтирів зумовлених дією нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми (таблиця 4.17).

Таблиця 4.17 – Рівень відхилення прогнозних показників соціально-економічного розвитку від цільових орієнтирів зумовлених дією нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми

Рік	Індикатори, що описують стан економічного розвитку				Індикатори, що описують стан соціального розвитку		
	Темп росту ВВП, %	Обсяг експорту товарів та послуг, млн. дол. США	Обсяг імпорту товарів та послуг, млн. дол. США	Обмінний курс (дол. США)	Рівень зайнятості населення працездатного віку, %	Середньомісяч на заробітна плата, дол. США	Рівень міграції, чол.
2019	4,1	55123,5	61379,9	28,5	65,5	295,4	14115
2019*	3,6	57718,0	65649,0	29,4	66,0	324,5	11000
Абсолютна різниця	+0,5	-2594,5	-4269,1	-0,9	-0,5	-29,1	+3115
2020	3,3	52651,2	59648,7	33,9	65,4	310,9	14415
2020*	4,0	62427,0	70104,0	30,2	66,0	348,9	9500
Абсолютна різниця	-0,7	-9775,8	-10455,3	+3,7	-0,6	-38,0	+4915

* - прогнозні значення показників соціально-економічного розвитку України на 2019 – 2020 рр., отриманих на основі аналізу державних програм розвитку

Таким чином, результати розрахунків наведені в таблиці 4.17 засвідчують, що існуюча ситуація з веденням бізнесу в Україні не дозволить досягти цільових показників розвитку держави та забезпечити виконання стратегії сталого розвитку України до 2030 р. Так, в 2020 р. основний дисбаланс між встановленими цільовими показниками державними органами та прогнозованими на основі регресійних рівнянь прослідковується для обсягу експорту, імпорту та валютного курсу в межах економічного розвитку та середньомісячної зарплати і рівня міграції в межах соціального розвитку.

Виходячи з результатів отриманих на етапі сім, актуальності набуває визначення необхідного рівня зменшення показників характеристики нелегальних схем ведення бізнесу з метою досягнення цільових показників соціально-економічного розвитку держави. Реалізацію даного етапу запропоновано здійснити на основі розрахунку прогнозних значень показників соціально-економічного розвитку на 2019 – 2020 рр. при зменшенні вихідних прогнозних показників характеристики нелегальних схем ведення бізнесу на - 1%, -2%, - 3% за допомогою формул (16)-(22) таблиця 4.18.

На основі даних наведених в таблиці 4.18, справедливо зауважити, що в цілому досягти цільових показників соціально-економічного розвитку в Україні можливо за умови одночасного зменшення показників характеристики нелегальних схем ведення бізнесу на 7%. Якщо не зважати на рівень міграції, який вже при зменшенні показників характеристики нелегальних схем ведення бізнесу на 1% досягає цільового значення в 2020 р., то найшвидше реагують Обсяг імпорту товарів та послуг та середньомісячна заробітна плата. Пояснити дані тенденції можливо наступним чином, зменшення рівня міграції відбувається в своїй більшості не за рахунок детінізації економіки, а за рахунок того, до 2020 р. всі бажаючи вже виїхали за кордон. Проте зростання середньомісячної заробітна плата є прямою реакцією на 5% зменшення податкового навантаження порівняно до прогнозованого в 2020 р., оскільки в даному випадку податок на фон оплати праці складе 8,9%, що нарешті дозволить вивести заробітні плати з тіні.

Таблиця 4.18 – Прогнозні значення таргетів економічного розвитку в залежності від різних темпів зростання (зменшення) показників характеристики нелегальних схем ведення бізнесу

Темпи зростання показників характеристики нелегальних схем ведення бізнесу	Податкове навантаження на фонд оплати праці, %	Податкове навантаження на капітал, %	Загальне податкове навантаження, %	Рівень притоку іноземного капіталу з офшорних зон та податкових гаваней, %	Рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та податкових гаваней, %	Темп росту ВВП, %	Обсяг експорту товарів та послуг, млн. дол. США	Обсяг імпорту товарів та послуг, млн. дол. США	Обмінний курс (дол. США)	Рівень зайнятості населення працездатного віку, %	Середньомісячна заробітна плата, дол. США	Рівень міграції, чол.
-1%	12,44	11,13	24,44	50,67	78,41	3,39	54470,66	-61930,86	33,35	65,54	318,11	9530,92
-2%	11,31	11,02	24,19	50,16	77,62	3,51	56290,09	-64212,99	32,80	65,63	325,30	8387,68
-3%	10,18	10,91	23,94	49,65	76,83	3,63	58109,52	-66495,12	32,25	65,72	332,50	7244,45
-4%	9,05	10,80	23,69	49,14	76,04	3,75	59928,94	-68777,24	31,70	65,81	339,69	6101,21
-5%	8,92	10,69	23,44	48,63	75,25	3,87	61748,37	-71059,37	31,15	65,90	346,89	4957,97
-6%	8,79	10,58	23,19	48,12	74,46	3,99	63567,80	-73341,50	30,60	65,99	354,09	3814,73
-7%	8,66	10,47	22,94	47,61	73,67	4,11	65387,23	-75623,63	30,05	66,08	361,29	2671,49
Темп приросту на 1 %	0,13	0,11	0,25	0,51	0,79	0,12	1819,43	-2282,13	-0,55	0,09	7,20	-1143,24
Цільове значення в 2020 р	x	x	x	x	x	4,0	62427,0	-70104,0	30,2	66,0	348,9	9500

Обсяг імпорту буде активно зростати в наслідок збільшення платоспроможного попиту як суб'єктів господарювання так і населення.

Темп росту ВВП, обсяг експорту та рівень зайнятості досягнуть цільових значень 2020 р. за умови 6% зменшення показників характеристики нелегальних схем ведення бізнесу. Це пояснюється тим, що дані три показника є більш складними ніж два попередні та включають в себе багато факторів, тому реакція на зміну податкового навантаження та мінімізацію інвестиційних схем буде відчуватись при більш значних темпах детінізації економіки.

Найбільш нееластичним показником виявився обмінний курс, так його значення в 30,2 грн. за 1 дол. США, можливо досягти тільки при 7% зменшенні показників характеристики нелегальних схем ведення бізнесу. Це пояснюється тим, що обмінний курс в Україні виступає індикатором не тільки політики НБУ, але й стійкості всієї економіки країни до зовнішніх та внутрішніх шоків, тому досягнення його цільового значення можливе тільки при кардинальному зменшенні схемних операцій.

Таким чином, запропонована модель прогнозування відхилень показників соціально-економічного розвитку України від цільових орієнтирів зумовлених використанням нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми, дозволяє державним органам виконавчої влади отримати конкретні кількісні показники податкового навантаження на фонд оплати праці, податкового навантаження на капітал, загального податкового навантаження, рівня притоку іноземного капіталу з офшорних зон та податкових гаваней, а також рівень відтоку іноземного капіталу до офшорних зон та податкових гаваней, що забезпечать досягнення короткострокових таргетів соціального та економічного розвитку України.

ВИСНОВКИ

1. В роботі проаналізовано основні види ризиків пов'язаних з тіньовими схемами виведення капіталу через фіскальні механізми та інструменти портфельного інвестування та розроблено дескриптивну модель їх формалізації. В його основі лежить оцінка ризику незаконного виведення коштів за трьома основними складовими: органи, що прямо чи опосередковано приймають участь в операціях, країни, що беруть участь у операціях, вид економічної діяльності. В основі розробки такого підходу лежить припущення, що застосування корупційних схем для виведення коштів за кордон відбувається на кожному рівні економічної системи, і, отже, слід оцінювати, оскільки це впливає на загальний ступінь ризику операції. На основі розробленого підходу було здійснено кількісну оцінку рівня ризику реалізації операцій для країн-партнерів України за найбільш поширеними видами економічної діяльності, визначено найбільш ризикові з них.

2. На основі економетричного моделювання впливу факторів тінізації економіки на рівень розвитку економіки здійснено математичну формалізацію функції досліджуваної категорії та визначено найбільш релевантні фактори, що впливають на обсяг інвестиції в країні. Виходячи з отриманої конфігурації рядів, зроблено висновок, про найбільш тісний віддалений у часі зв'язок із капітальними інвестиціями має середньозважена ставка за відсотковими інструментами, на другому місці знаходиться обсяг наданих кредитів, на третьому – відсоткова маржа комерційних банків. Тобто очевидним є той факт, що реципієнти інвестицій, плануючи розширення власного виробництва чи модернізації існуючих потужностей через 3–5 років, у першу чергу орієнтуються на ринкові ставки за довгостроковими кредитами фінустанов, а вже потім – на фактори тінізації економіки. І навпаки, останні є найбільш релевантними безпосередньо в межах періоду реалізації проектів.

3. В роботі доведено, що темпи зростання обсягів тіньових операцій призводить до суттєвого скорочення податкових надходжень до бюджету та

відповідно в цілому призводять до появи податкових розривів в економіці, обсяги яких коливаються в межах 20-25% податкових надходжень.

4. З метою кількісної оцінки майбутнього впливу нелегальних схем ведення бізнесу через інвестиційний та податковий механізми на соціально-економічний розвиток України, запропонований відповідний науково-методичний підхід, який дозволяє спрогнозувати ймовірні показники соціально-економічного розвитку країни при збереженні існуючих тенденцій розвитку тіньової економіки, визначити кількісні значення необхідного рівня зменшення показників, які спричиняють активізацію використання нелегальних схем, та досягти необхідних цільових показників соціально-економічного розвитку України.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Illicit Financial Flows Reports. Global Financial Integrity official web-site. URL: <http://www.gfintegrity.org/reports/> (last accessed: 25.11.2018).
2. Кваша Т. А. Існуючі канали і схеми непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі країни: світовий та вітчизняний досвід. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. №5(132). С. 47-51.
3. Бондар С. В. Характеристика способів приховування коштів, одержаних злочинним шляхом, за межами України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С. 19-25.
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі № 286 від 24.03.2015 р. URL: <http://www.me.gov.ua/Ascod/List?lang=uk-UA&id=d6a26174-d0fd-406b-9c30-7a4043f04eb5&tag=SistemaOblikuPublichnoiInformatsii&pageNumber=86&ctx=inName&fSort=date&fSdir=asc>. (дата звернення 17.11.2018).
5. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у I кварталі 2018 р. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України* : веб-сайт. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (дата звернення 10.11.2018).
6. Економетричне моделювання механізму запобігання тіньовим схемам виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні [Текст]: звіт про НДР (проміжний) / кер. І.М. Кобушко. Суми: СумДУ, 2017. 47 с.
7. Кобушко Я. В., Тютюник І. В. Детінізація економіки в контексті забезпечення національної економічної безпеки «Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, управління та права: теорія і практика»:

- збірник тез доповідей міжн. науково-практичної конференції (м. Полтава, 20 жовтня 2018 р.): у 5 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2018. Ч. 5. С. 19-21.
8. Бабич В. А. Поняття мінімізації та його розуміння на сучасному етапі розвитку податкової справи. Мінімізація сплати податків: економіко-правовий аспект: збірник тез. Ірпінь: Національний університет державної податкової служби України, 2009. С 21-22.
 9. Сідельникова Л. П. Ухилення від податків і перекладання податків. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:SmG8I44Kbh0J:https://www.libr.dp.ua/uploads/files> (дата звернення 10.11.2018).
 10. Дедекаєв В.А., Галюта А.А. Мінімізація податків шляхом ухилення від їх сплати. Мінімізація сплати податків: збірник тез. Ірпінь: Національний університет державної податкової служби України, 2010. С. 25-29.
 11. Лист Міністерства фінансів України від 25.04.2008 р. № 31-20010-3-8/3337. «Щодо своєчасного виявлення та припинення мінімізації податкових зобов'язань». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MF08027.html. (дата звернення 10.11.2018).
 12. Квасницька Р. С., Величко І. В. Сучасний вітчизняний інструментарій мінімізації податків. Мінімізація сплати податків: економіко-правовий аспект: збірник тез. Ірпінь: Національний університет державної податкової служби України, 2009. С. 62-64.
 13. Дубровський В., Черкашин В. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні URL: <http://iset-ua.org/ua/doslidzhennya/item/111-porivnialnyi-analiz-fiskalnoho-efektu-skhem> (дата звернення 10.11.2018)
 14. Дудник Л.М. Організаційно-правове забезпечення податкової міліції щодо протидії схемам мінімізації сплати податків /Л.М. Дудник// Мінімізація сплати податків: економіко-правовий аспект: Збірник тез. Ірпінь: Національний університет державної податкової служби України, 2009. С.55-57.

15. Вдовиченко А. М., Зубрицький А. І., Рубцов О. М., Семир'янов Д. Я., Серебрянський Д. М. Тіньова міжнародна торгівля: макроекономічна теорія та фіскальні наслідки для України: монографія. К.: Алерта, 2013. 202 с.
16. Дахно І. І., Альбіщенко Н. В., Жебровський А. О., Кириленко О. О., Коваленко С.В. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2007. 328 с.
17. Законодавство України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення 10.10.2018).
18. Doing Business – 2017: Economy Rankings. World Bank Group. URL: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine/>.
19. Organisation for Economic Co-operation and Development [On-line]. URL:<http://www.oecd.org/> (last accessed: 17.11.2018).
20. Paying Taxes 2018. PricewaterhouseCoopers. URL: https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc_paying_taxes_2018_full_report.pdf (last accessed 19.12.2018).
21. Слюсаренко В. Є. Податкова система та податкове навантаження як фактор тінізації економіки. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. С. 152-157.
22. Сра І. В. An Evaluation of the Impact of Corruption, Tax Burden, and Income on the Size of the Shadow Economy. *International Journal of Accounting and Taxation*. 2015. Vol. 3(2). pp. 15-27.
23. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL:<http://www.ukrstat.gov.ua/>(дата звернення 18.12.2018).
24. Податкові надходження 2018р. URL: <http://costua.com/budget/revenue/#1> (дата звернення 7.11.2018).
25. Фіскальне навантаження і темпи економічного зростання в Україні: у пошуках раціонального співвідношення. Ірпінь : НДІ фінансового права, 2014. 39 с. URL: <http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/NAD/.pdf>. (дата звернення 15.11.2018).

26. PricewaterhouseCoopers [On-line]. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey.html> (last accessed 19.12.2018).
27. Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/> (last accessed 18.12.2018).
28. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://www.worldbank.org/> (дата звернення 18.12.2018).
29. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2017/eu-member-states/statutory-minimum-wages-in-the-eu-2017> (last accessed 19.12.2018).
30. Дубич К. В. Фактори тінізації ринку праці України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1132> (дата звернення 18.12.2018).
31. Тютюник І. В. Аналіз каналів непродуктивного виведення коштів за кордон. *Збірник наукових праць «Проблеми системного підходу в економіці»*. 2018. Випуск 5(67). С.194-198.
32. Schneider F., Buehn A., Montenegro C. New estimates for the shadow economies all over the world. *International Economic Journal*. 2010. Vol. 24(4). P. 443- 461.
33. Biswas A., Farzanegan M., Thum M. Pollution, shadow economy and corruption: Theory and evidence. *Ecological Economics*. 2012. Vol. 75. P. 114–125.
34. Schneider F., Hametner B. The shadow economy in Colombia: size and effects on economic growth. Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz. Working Paper. 2007. 37 p.
35. Misati R. N. The role of the informal sector in investment in Sub-Saharan Africa *International Entrepreneurship and Management Journal*. 2010. Vol. 6(2). P. 221-230.
36. Rădulescu I., Popescu C., Matei M. Conceptual Aspects of Shadow Economy. *Transactions on Business and Economics*. WSEAS. 2010. №7. P. 160-169.

37. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу в Україні.
URL: <http://www.sdfm.gov.ua/index.php?lang> (дата звернення 21.11.2018).
38. Мазур О.А. Тіньова економіка в Україні: причини, форми її прояву та обсяги. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Економіка"*.
URL: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201482/70.html>. (дата звернення 8.11.2018).
39. Виведення капіталів з України: масштаби та напрямки запобігання : аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень
URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1582/>. (дата звернення 11.12.2018).
40. Серебрянський Д., Вдовиченко А. «Втеча» капіталу і тіньова міжнародна торгівля в Україні: зв'язок, макроекономічні ефекти. *Вісник НБУ*. 2012. Листоп. С. 26–33.
41. Павлова А. М. Пріоритети протидії прихованому виведенню капіталів з України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 5. Частина 1. С. 230-233.
42. Шумська С. С. Фінансове багатство України в офшорах світу та офшоризація капіталу банківської системи. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С. 25-47.
43. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 лютого 2007 року «Про заходи щодо запобігання непродуктивному відпливу капіталів за межі України» : Указ Президента України № 216/2007 від 17.03.2007. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/216/2007>. (дата звернення 10.11.2018).
44. Про затвердження Тимчасової методики комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України : наказ Міністерства економіки України № 149 від 05.05.2008 р. URL: http://www.uazakon.com/documents/date_ee/pg_gtwbog.htm. (дата звернення 10.11.2018).
45. Schneider B. Measuring Capital Flight: Estimates and Interpretations. Overseas Development Institute Working Paper. London, 2003. № 194. 98 p.

46. Johannesen N., Pirttila J. Capital flight and development. An overview of concepts, methods and data sources. WIDER Working Paper. 2016. №. 95. 18 p.
47. Kant C. Foreign Direct Investment and Capital Flight. Princeton Studies in International Finance. New Jersey, 1996. №. 80. 46 p.
48. Puah C. Macroeconomic Determinants of Capital Flight: An Empirical Study in Malaysia. *International Business Management*. 2016. Vol. 10(13). P. 2526–2534.
49. Lensink R., Hermes N., Murinde V. Capital Flight and Political Risk. *Journal of International Money and Finance*. 2000. Vol. 19(1). P. 73–92.
50. Le Q., Zak P. Political risk and capital flight. *Journal of International Money and Finance*. 2006. Vol. 25. P. 308–329.
51. Antzoulatos A., Sampaniotis T. Capital Flight In The 1990s – Lessons From E. Europe. *European Research Studies*. 2003. Vol. VI. Issue (1–2). P. 31–46.
52. Refai M., Abdelhadi S., Aqel S. Empirical Investigation Of Capital Flight And Economic Growth In Jordan. *International Journal of Statistics and Systems*. 2015. Vol. 10. № 2. P. 321–333.
53. Звіт про типологію способів відмивання грошей у 2002-2003 рр. URL: http://sdfm.gov.ua/content/FATF_Typology02-03.pdf (дата звернення 20.11.2018).
54. The official site of the World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/>
55. National risk assessment report on preventing and countering legalization (laundering) of proceeds of crime and financing of terrorism. Kyiv, Ukraine. 2016. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2017/20170113/nra.pdf (last accessed: 25.11.2018).
56. Dev K., Sarah F. Illicit Financial Flows from Developing Countries Over the Decade Ending 2009. Washington DC: Global Financial Integrity, 2011. 100 p.

57. Якубовський С. О., Родіонова Т. А. Світовий досвід контролю за рухом іноземного капіталу та шляхи його використання в Україні. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. №121. Ч.2. 65-72.
58. The most widespread money laundering schemes connected with the operations on the illegal withdrawal of money abroad and investment from offshore zones. URL: <http://tsn.ua/groshi/skladeno-reyting-naypopulyarnishih-sposobiv-vidmivannya-groshey-v-ukrayini.html> (last accessed 13.10.2018).
59. The Financial Secrecy Index URL: <https://www.financialsecrecyindex.com/> (last accessed 03.12.2018).
60. The Official Site of The Stolen Asset Recovery Initiative (StAR). URL: <https://star.worldbank.org/star/> (last accessed 11.11.2018).
61. Колдовський М. В. Світовий досвід боротьби з відмиванням грошей банківського сектора в сучасних умовах глобалізації фінансових ринків. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2008. №1(4). С. 26-32.
62. Турчинов О. В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження О.В. Турчинов. К. : Вид-во “АртЕк”. 1995. 300 с.
63. Gutmann P. The economics of crime: practical methods of evaluation. New York. 1987. p. 29-37.
64. Corruption Perceptions Index. URL: <https://www.transparency.org/cpi2012/results> (last accessed: 15.11.2018).
65. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про перелік офшорних зон» від 23 лютого 2011 р. N 143-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-%D1%80> (дата звернення 10.11.2018).
66. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> (дата звернення 12.12.2018).
67. Toder E.J. What Is the Tax Gap?. URL: http://www.urban.org/UploadedPDF/1001112_tax_gap.pdf (last accessed 11.11.2018).

68. McManus J., Warren N. The Case for Measuring Tax Gap. *Journal of Tax Research*. 2006. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/eJTR/2006/3.html>. (last accessed: 25.11.2018).
69. Maßnahmen zur Bekämpfung der Korruption in den Mitgliedstaaten der EU Reihe Rechtsfragen. URL: http://www.europarl.europa.eu/workingpapers/juri/101/info_de.htm (last accessed: 25.11.2018).
70. Доходи держбюджету України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income/2018> (дата звернення 11.12.2018).
71. Data indicators. World Bank Group. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (last accessed 10.11.2018)
72. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні в I кварталі 2018 року. Звіт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (дата звернення 12.12.2018).
73. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009 № 123 URL: <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503> (дата звернення 12.12.2018).
74. World Development Indicators. URL: <https://data.worldbank.org/indicator?tab=all> (last accessed 11.11.2018).
75. Закон України «Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки» URL: <https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017/%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%B5/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/%D0%90%D0%9A%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D>

- 0%BE%20%D0%BE%D0%B1%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20(1).pdf (дата звернення 10.11.2018).
76. Directive of the European Parliament and of the Council on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015L0849&from=ENRegulation> (last accessed: 15.11.2018).
 77. Tanzi V. Uses and abuses of estimates of the underground economy. *The Economic Journal*. 1999. Vol. 109(456). P. 338–347.
 78. Loayza N.V. The economics of the informal sector: A simple model and some empirical evidence from Latin America. Policy Research working paper. Washington, DC: World Bank. 1996.
 79. Bacchetta M., Jansen M., Lennon C. Exposure to External Shocks and the Geographical Diversification of Exports. *Breaking into New Markets: Emerging Lessons for Export Diversification*. Washington DC, World Bank. 214 p.
 80. Gerxhani K. The informal sector in developed and less developed countries: A literature review. *Public Choice*. 2004. № 120. P. 267-300.
 81. La Porta R., Shleifer A. Informality and development. *Journal of Economic Perspectives*. 2014. 28(3). P. 109–126.
 82. Kannan S., Somasundaram K. Selection of optimal mining algorithm for outlier detection-an efficient method to predict/detect money laundering crime in finance industry. *Elysium Journal of Engineering Research and Management*. 2014. Vol. 1. No. 1. p. 30-42.
 83. Schneider F. Shadow economies: size, causes and consequences. *Journal of Economic Literature*. 2010. Vol. 38. P.77-114.
 84. Mugarura N. The use of anti-money laundering tools to regulate Ponzi and other fraudulent investment schemes. *Journal of Money Laundering Control*. 2017. Vol. 20. Issue 3. P. 231-246.

85. Bhattacharyya D.K. On the Economic Rationale of Estimating the Hidden Economy. *The Economic Journal*. 1999. №109(456). P. 348–359.
86. Singh A., Jain-Chandra S., Mohommad A. Inclusive Growth, Institutions, and the Underground Economy. IMF Working Paper. International Monetary Fund. 2012. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp1247.pdf>. (last accessed 03.12.2018).
87. Mara E. Causes and consequences of underground economy. MPRA Paper 36438. University Library of Munich. Germany, 2010. 67 p.
88. Romero R. G. The dynamics of the informal economy. CSAE Working Paper Series, Centre for the Study of African Economies, University of Oxford. 2010.
89. Шарікова О. В. Економічні наслідки тінізації економічної системи. *Економіка. Фінанси. Право*. 2009. № 1. 3-6 с.
90. Боронос В. Г. Фінансовий потенціал території у державній фінансовій політиці: методологія і практика управління: дис. ... д.е.н.: 08.00.08. Суми, 2012. 434 с.
91. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванню тероризму. URL: www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20161013/zvit.pdf (дата звернення 10.11.2018).
92. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019-2021 роки. Кабінет Міністрів України: веб-сайт URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-prognozu-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-ukrayini-na-20192021-roki> (дата звернення 10.11.2018).
93. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року. Про Програму розвитку ООН в Україні. URL: http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (дата звернення 10.11.2018)

94. Про затвердження Методичних рекомендацій рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 р. №123/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09> (дата звернення 10.11.2018).
95. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 рр.: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2014, № 46, ст.2047 (дата звернення 17.11.2018).
96. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80/conv> (дата звернення 17.11.2018).
97. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3206-VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3206-17/conv/page> (дата звернення 17.11.2018).
98. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv/page> (дата звернення 17.11.2018).
99. Опис індексів. URL: http://www.feg.org.ua/ua/cms/opisanie_indeksov.html (дата звернення 21.11.2018).
100. Звіт про типології відмивання грошей. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36191> (дата звернення 20.11.2018).
101. Найпоширеніші схеми відмивання коштів пов'язані з операціями по незаконному виведенню грошей за кордон та інвестування з офшорних зон. URL: <http://tsn.ua/groshi/skladeno-reyting-naupopulyarnishih-sposobiv-vidmivannya-groshey-v-ukrayini.html> (дата звернення 11.11.2018).

102. Пальчук О. І. Особливості тіньової економіки України та її вплив на рівень економічного розвитку. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2013. № 5. С. 170-175.
103. Шишова Ю. Г. Управління вартісними розривами як перспективний напрям вартісно-орієнтованого менеджменту підприємства. *Тенденції розвитку організаційного та проектного менеджменту: матеріали 32 міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 6–7 грудня 2013 р.)*. Львів, 2010. Ч. 2. С. 120–122.
104. Кобушко Я.В., Тютюник І.В. Драйвери тінізації доходів, отриманих злочинним шляхом: сутність та соціально-економічні наслідки їх багатоканальної дифузії/ Sozioökonomische und rechtliche Faktoren der sozialen Entwicklung interesse dden Bedingungen der Globalisierung. Hrsg. Von Doctor der Wirtschaftswissenschaften, Professor Yu.V. Pasichnyk. Kollektive Monographie in 2 Bänden. Band 1 -Shioda GmbH, Steyr, Österreich, 2018. - 176-185 S.
105. Das Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2014_II_175/BGBLA_2014_II_175.pdf. (last accessed: 15.11.2018).
106. Dreher A., Schneider F. Corruption and the shadow economy: an empirical analysis. URL: <http://ftp.iza.org/dp1936.pdf> (last accessed: 18.11.2018).
107. Онищенко С. В., Лапінський І. Е. Міжнародний досвід боротьби з тінізацією економіки в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2013. №2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2074> (дата звернення 17.11.2018).
108. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Тінізація фінансових потоків економічних суб'єктів: вартісний аспект. *Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»*. 2018. Випуск 33. С. 208-212.
109. Тютюник І. В., Решетняк Я. В. Фінансова децентралізація в Україні: можливості та загрози для забезпечення сталого розвитку територіальних

- громад. *Економіка та держава*. Київ : Ред. журн. «Економіка та держава», 2017. № 12. С. 43-47.
110. Куришко О. О. Національна система фінансового моніторингу в Україні: дис.... к.е.н.: 08.00.08. Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми. 2013. С. 56.
111. Боженко В. В., Бояджян М. М. Дослідження впливу тіньової економіки на стан економічного, політичного і соціального розвитку в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. № 6 (62). С. 57-62
112. Schneider F., Buehn A. Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What Are the Driving Forces? *IZA Discussion Paper* № 6891. URL: <http://ftp.iza.org/dp6891.pdf> (last accessed 10.11.2018)
113. Schneider F., Buehn A. Shadow Economy: Estimation Methods, Problems, Results and Open questions. *Open Economics*. 2018. P. 1-29 URL: <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/openec.2017.1.issue-1/openec-2017-0001/openec-2017-0001.pdf> (last accessed 10.11.2018).
114. Про затвердження переліку держав (територій), які відповідають критеріям, установленим підпунктом 39.2.1.2 підпункту 39.2.1 пункту 39.2 статті 39 Податкового кодексу України, та визнання таким, що втратило чинність, розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 р. № 977” на виконання Закону України від 21 грудня 2016 року № 1797-VIII “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату: Постанова Кабінету Міністрів України № 1045 від 27.12.2017 р. URL:<https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/pro-zatverdzhennya-pereliku-derzhav-teritorij-yaki-vidpovidayut-kriteriyam-> (дата звернення 10.11.2018).
115. Статистична інформація про обсяг інвестицій. *Державна служба статистики України*: веб-сайт URL:<http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 10.11.2018)

116. Granger C. Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*. 1969. № 37(3). P. 424-438.
117. Kobushko Ia. V., Tiutiunyk I. V. Influence of shadow capital withdrawal abroad on the investment attractiveness of Ukraine: prevention and warning mechanisms. *National Security & Innovation Activities: Methodology, Policy and Practice*. Ruda Śląska : Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium. 2018. P. 314-322.
118. Kostyuchenko N., Starinskyi M., Kobushko I., Tiutiunyk I. Methodical approach to the assessment of risks connected with the legalization of the proceeds of crime. *New trends and best practices in socioeconomic research: The International Science Conference SER-2018. Book of abstracts*. Podgorica: 3M Makarije, 2018. (Economic Laboratory for Transition Research). P. 37–38.
119. Starinskyi M., Kobushko I., Tiutiunyk I., Kostyuchenko N. Methodical Approach to the Assessment of Risks Connected With the Legalization of the Proceeds of Crime. *Montenegrin Journal of Economics*. Vol. 14, No. 4 (2018). P. 23-43.
120. The concept of tax gaps. Report on vat gap estimations by fiscal is tax gap project group. Brussels. 2016. 100 p.
121. Tiutiunyk I.V. Money laundering: a threat to the country's economic security and global financial stability. *Proceeding of the International Scientific Conference «Science of the XXI century: problems and prospects of researches» (7 August 2017)*. Warsaw: RS Global S. z O.O., 2017. P. 16-20.
122. United Nations Office on Drugs and Crime. Money-Laundering and Globalization. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/globalization.html> (last accessed 11.11.2018).
123. WorldBank. 2017. DoingBusiness 2017: EqualOpportunityforAll. Washington, DC: WorldBank. DOI: 10.1596/978-1-4648-0948-4. URL: <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB17-Report.pdf> (last accessed 11.11.2018).

124. WorldBank. 2018. DoingBusiness 2018: Reforming to Create Jobs URL: <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf> (last accessed 11.11.2018).
125. Височина А. В., Самусевич Я. В. Еволюція, проблема та перспективи вітчизняного підходу до оцінювання обсягів виведення фінансового капіталу. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2018. Том 29 (68). № 5. С. 138-141.
126. Гуменна Ю. Г., Тютюник І. В. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Випуск 22. С. 45-50.
127. Самусевич Я. В., Височина А. В. Зарубіжні практики оцінювання обсягів виведення капіталу: методологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 21. Ч. 2. С. 81-85.
128. Тютюник І. В. Макроекономічні ефекти тіньового виведення капіталу за кордон «Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку»: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Острог, 11-12 жовтня 2018 р.). Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. С. 377-380.
129. Тютюник І. В. Основні напрямки трансформації механізму державного регулювання тіньової діяльності промислових підприємств в умовах економічної нестабільності. Реінжиніринг бізнес-процесів маркетингової сфери промислових підприємств: монографія / за заг. ред. докт. екон. наук, проф. Л.М. Таранюка, Суми: Видавець СНАУ, 2018. С. 334-340.
130. Тютюник І. В. Податкові розриви в економіці: економічна сутність та передумови виникнення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. №10/1. С. 36-40.
131. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Фінансова нестабільність як загроза економічній безпеці держави. «Облік, аналіз і аудит: виклики

- інституціональної економіки»: тези доповідей V міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 6 жовтня 2018 р.). Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2018. 220-223.
132. Тютюник І. В., Антонюк Н. А., Котенко Н. В. Тіньова зайнятість населення: форми прояву та наслідки для економіки країни. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. -Випуск 6 (18). С. 33-38.
133. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Інституціональні засади забезпечення державної політики в контексті протидії тінізації економіки країни «Фінанси: теорія і практика»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15 листопада 2018 р.). К.: Національний авіаційний університет, 2018. С. 134-136.
134. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Управління податковими розривами як перспективний напрям детінізації економіки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія» серія «Економіка»*. 2018. Вип. 39. С. 54-60.
135. Тютюник І. В., Задорожня Д. С. Аналіз сучасних тенденцій тінізації доходів в Україні. Економічні проблеми сталого розвитку: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених імені проф. Олега Балацького (23 - 27 квітня 2018 р.). Суми : Сумський державний університет, 2018. С.112-113
136. Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Інструменти мінімізації податкового навантаження в Україні: порівняльний аналіз та ефекти від застосування. *Економічний аналіз*. 2018. №4. С. 52-59.
137. Тютюник І. В., Котенко Н. В. Світові практики побудови системи адміністрування податку на додану вартість. *Науковий економічний журнал «Інтелект XXI»*. 2018. Випуск 6. С. 42-49.
138. Тютюник І. В., Романенко М. Р., Русакова Ю. І. Механізм запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Економічні проблеми сталого розвитку: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної

конференції студентів, аспірантів і молодих вчених імені проф. Олега Балацького (23 - 27 квітня 2018 р.). Суми : Сумський державний університет, 2018. С.114-115.

139. Тютюник І. В., Скороходова Л. І. Міжнародний досвід побудови національної системи протидії легалізації доходів одержаних злочинним шляхом. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 32. С. 18-22.
140. Тютюник І. В., Я. В. Кобушко Оцінка ефективності податкового регулювання обсягу тінізації економіки в Україні. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економіка, управління та адміністрування*. 2018. №4. С. 23-27.